MEMORIILE
SECȚIEI DE ȘTIINȚE
ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

MEMOIRS OF THE SECTION OF HISTORICAL SCIENCES AND ARCHEOLOGY

MÉMOIRES DE LA SECTION DES SCIENCES HISTORIQUES ET D'ARCHÉOLOGIE

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIEI DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

Seria IV
Tomul XXXVI
2012

COLEGIUL DE REDACȚIE:

acad. ALEXANDRU VULPE (redactor responsabil), acad. DAN BERINDEI, acad. FLORIN CONSTANTINIU, acad. DINU C. GIURESCU, acad. CAMIL MUREȘANU, acad. MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, acad. IOAN-AUREL POP, acad. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, acad. ALEXANDRU ZUB, dr. DORINA N. RUSU (secretar științific)

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2014

Copyright © Editura Academiei Române, 2014.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5,
050711, București, România
Tel.: 4021-318 81 46; 4021-318 81 06
Tel./Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: http://www.ear.ro

Redactor: MIHAELA IAMANDEI
Tehnoredactor: MARIANA MOCANU

Bun de tipar: 06.01.2014. Format: 16/70×100.
Coli de tipar: 10
C.Z. pentru biblioteci mari: 061(498.124. Buc.) Academia Română
C.Z. pentru biblioteci mici: 9(498)

ISSN 1224-1814

C U P R I N S

I. 100 DE ANI DE LA NAŞTEREA ACAD. EMIL CONDURACHI

Acad. Dan Berindei, *Emil Condurachi – omul* 7
Acad. Alexandru Vulpe, *Emil Condurachi – istoricul* 9
Prof. dr. Zoe Petre, *Magistrul* 13
Acad. Răzvan Theodorescu, *Un „Homo Balcanicus”* 22

II. COMUNICĂRI

Acad. Dan Berindei, *Les Roumains – porteurs du „sceau de Rome” sous l'impact des migrations* 29
Acad. Dan Berindei, *Academia Română şi Basarabia* 35
Acad. Dan Berindei, *Bilanţul unei despărţiri, după două veacuri* 38
Prof. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, *Contextul intern şi internaţional al încheierii Păcii de la Bucureşti din 16/28 mai 1812* 41
Prof. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, *George Barițiu (1812–1893), istoric al Transilvaniei* 48
Acad. Dan Berindei, *Les Roumains et l'Empire Ottoman en tant que continuateur de la Nouvelle Rome* 52
Acad. Dan Berindei, *Polivalentul Barițiu* 57
Acad. Dan Berindei, *Lumea lui Caragiale* 61
Prof. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, *Cercetările româneşti privind aşezarea valahilor în Carpații nordici (despre „ius valahicum” / „волоскои законъ” / „valašske pravo”* 64
Acad. Dan Berindei, *Dezvoltarea armatei române sub Cuza Vodă* 75
Acad. Dan Berindei, *L'École de Rome et le développement de l'historiographie roumaine pendant l'entre-deux-guerres* 79
Prof. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, *Locul lui Vasile Goldiş (1862–1934) în mişcarea politico-naţională a românilor din Transilvania* 85
Acad. Dan Berindei, *Traian Vuia şi loja Ernest Renan* 92
Acad. Dan Berindei, *Ion C. Brătianu, ctitor al României moderne* 98

III. STUDII

Prof. dr. Emilian Popescu, membru de onoare al Academiei Române, *Creştinismul în vremea împăratului Constantin cel Mare, pe teritoriul românesc, la populaţia autohtonă şi barbară* 103

Prof. dr. Andrei Pippidi, membru corespondent al Academiei Române, *Ahmed paşa, fiul lui Ştefan cel Mare?* 117
Prof. dr. Alexandru Porţeanu, *Raţiunea superioară de stat şi imperativul suprem al păcii internaţionale, factorii decisivi ai finalizării Tratatului de la Trianon (1920–1921) de către toţi semnatarii. Ratificarea tratatului de către România* 122

IV. IN MEMORIAM

Academician Florin Constantiniu (8 aprilie 1933 – 13 aprilie 2012) (Acad. Ştefan Ştefănescu)..... 141
Vasile Adamachi – 120 (Dr. Dorina N. Rusu) 143

V. DARE DE SEAMĂ

Activitatea Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie pe anul 2012 (Acad. Alexandru Vulpe, preşedintele Secţiei) 155

VI. PREMII

Lista lucrărilor distinse cu premii ale Academiei Române pe 2010 159

I. 100 DE ANI DE LA NAŞTEREA ACAD. EMIL CONDURACHI

EMIL CONDURACHI – OMUL*

Acad. DAN BERINDEI

Academiei Române îi revine să cinstească pe cei care în decursul vremii au slujit-o şi mai ales au adus preţioase contribuţii la mersul înainte al naţiunii şi al ţării. Printre ei se numără şi academicianul Emil Condurachi, de la a cărui naştere s-au împlinit o sută de ani.

Am avut privilegiul de a-l cunoaşte şi de a şi colabora cu dânsul. A fost un om deosebit de înzestrat. O inteligenţă nativă excepţională se îmbina cu vastitatea cunoştinţelor sale. Dar ceea ce caracteriza pe acest savant mai era şi arta de a se integra problemelor şi de a da cu spontaneitate, dar într-o formă de amabilitate şi politeţe, soluţiile cele mai adecvate.

Mi-l amintesc, pe când eram student, la Institutul de Istorie Universală, astăzi Institutul „N. Iorga", având intervenţii strălucite la şedinţele de comunicări. Dar l-am cunoscut cu mult mai bine la Institutul de Studii şi Cercetări Balcanice, condus de profesorul Victor Papacostea, unde mi-am început cariera ca secretar şi apoi ca asistent. Emil Condurachi era unul dintre consilierii aleşi cu multă grijă şi discernământ de Victor Papacostea, alături de Radu Vulpe, de Silviu Dragomir, de Emil Petrovici, pentru a nu aminti decât pe câţiva dintre aceşti cărturari. Conversaţiile de atunci, dar şi sfaturile profesionale pe care mi le-a dat au fost de mare folos tânărului, care se avânta cu elan într-o încercată profesiune în vremuri de cumpănă.

Fusese studentul socrului meu, care-i păstra buna amintire a înzestrărilor sale şi-l preţuia, fostul student purtând şi el o bună amintire fostului său profesor, care însă din 1947, avea să se afle în detenţie. În vara anului 1949, profesorul Condurachi ajunsese decanul Facultăţii, la care trebuia să-mi susţin teza de doctorat. Dar, chiar în dimineaţa susţinerii, a primit un ordin din partea Ministerului Învăţământului prin care susţinerile erau suspendate şi se trecea la sistemul de doctorat sovietic. Îmi închipui cât de neplăcută trebuie să fi fost situaţia decanului! El a chemat-o pe soţia mea să treacă grabnic pe la Facultate şi prin ea aveam să primesc vestea în temeiul căreia aveam să-mi susţin doctoratul… după 20 de ani! Pentru mine a fost o grea lovitură, dar totodată am fost totdeauna conştient de faptul că dacă ar fi depins de decan, de profesorul Condurachi, n-aş fi trecut două decenii prin acest purgatoriu.

Între socrul meu şi academicianul Oţetea survenise un conflict legat de ocuparea unei catedre la Universitatea din Iaşi. Aveam să mă întâlnesc cu

* Comunicare prezentată la Sesiunea omagială a Academiei Române şi Asociaţiei Internaţionale de Studii Sud-Est Europene „Centenarul Acad. Emil Condurachi (1912–1987)" (Bucureşti, Aula Academiei Române, 10 ianuarie 2012).

academicianul Oţetea la Institutul de Istorie şi trebuie să adresez mulţumiri postume academicianului Condurachi, care, la rugămintea mea, a dezamorsat o bombă gata de explozie, explicându-i colegului său că nu intenţonam să mă înscriu într-o nefirească acţiune de vendetă. Trebuie să adaug că-i datorez, cel puţin în parte, buna relaţie pe care am avut-o apoi timp de trei decenii cu cel căruia i s-a datorat în bună măsură renaşterea Institutului „N. Iorga". Mai amintesc că în profesorul Condurachi am găsit şi un sprijinitor al revenirii mele după trei ani de exil în Institutul căruia i-am consacrat o bună parte a vieţii.

Anii au trecut. În scurgerea vremii am putut să preţuiesc într-o măsură şi mai mare pe cel care a fost academicianul Emil Condurachi. Profesor la catedră, director al Institutului de Arheologie, secretar general al Asociaţiei de Studii Sud-Est Europene, neobosit în activitatea istoriografică internă şi în prezenţa României în istoriografia de profil şi în forurile de specialitate de peste hotare, iată cum îl percepeam şi-l admiram! Ca secretar al Comitetului Naţional al Istoricilor aveam dese contacte cu dânsul şi de asemenea mai apoi ca membru al comitetului de redacţie al periodicului „Revue Roumaine d'Histoire", al cărei redactor-şef era. Am lucrat cu academicianul Condurachi pentru Congresele internaţionale de istorie şi, de asemenea, pentru reuniunile consacrate Europei de Sud-Est. Nu pot uita ce a însemnat pentru istoriografia noastră remarcabilul raport întocmit de academicianul Condurachi în colaborare cu confratele nostru Răzvan Theodorescu pentru marele Congres de Ştiinţe Istorice desfăşurat în 1980 la Bucuresti şi-mi exprim şi acum regretul că după dispariţia profesorului Berza, în toamna lui 1979, nu a fost încredinţată preşedinţia Comitetului Naţional al Istoricilor academicianului Condurachi.

Fiecare întâlnire era un nou prilej de a constata rarele sale însuşiri, competenţa sa multiformă, arta conversaţiei dusă la parametri maximi, afabilitatea, dar şi fermitatea sa. De asemenea, am învăţat mult de la maniera sa de comportament internaţional, de la felul său de a se purta cu interlocutorii cei mai diverşi, cu tact, măsură şi competenţă şi cu simţul posibilului. Am în memorie felul în care, la un Congres al Asociaţiei de Studii Sud-Est Europene, desfăşurat la Ankara, a ţinut un discurs cu atâta artă, ştiind cum să menajeze susceptibilităţile şi să aprecieze calităţile fiecăruia, încât o adunare de potenţiali adversari l-au reales cu aclamaţii secretar general. După ce dânsul nu mai era printre noi, am ajuns să reprezint Academia noastră în Uniunea Academică Internaţională, în care Emil Condurachi a fost vicepreşedinte. Aici, am întâlnit amintirile celor mai vârstnici despre cărturarul român, apreciat de ei, după decenii, pentru însuşirile sale ştiinţifice, dar şi umane.

Despre opera sa şi moştenirea istoriografică pe care ne-a lăsat-o vor cuvânta astăzi ceilalţi vorbitori, mai apropiaţi şi tematic de domeniile studiate de omul de ştiinţă. Am vrut mai mult să înfăţişez în acest cuvânt pe *omul* Emil Condurachi, cu rarele sale capacităţi, cu darurile spirituale cu care l-a înzestrat natura. M-am despărţit de dânsul, parcă era ieri, deşi a trecut un sfert de veac, la începutul verii anului 1987, când ne-am întâlnit pe Rue de Rivoli în Paris şi când m-a izbit şi îngrijorat extrema sa paloare. La mijlocul lunii august, în acelaşi an, avea să ne părăsească.

Acad. Emil Condurachi se afirmă astăzi, la centenarul naşterii sale, ca o personalitate de excepţie, ca un învăţat de prim rang, dar şi ca un dăruit către ţara sa şi ca un remarcabil om al dialogului uman şi intelectual.

EMIL CONDURACHI – ISTORICUL*

Acad. Alexandru VULPE

Emil Condurachi mi-a fost profesor încă din primul an al studenției mele (1950). Am audiat mai întâi cursul de *Istoria Romei*. Îmi amintesc de stilul plăcut în care îşi modela vorbirea, în care-şi alegea cuvintele. Iată, voi începe cu o mică poveste, ce ține mai de grabă de anecdotic: În timp ce ne preda războaiele punice, Condurachi s-a intrerupt din curs şi ne-a mărturisit că, din tinerețe, totdeauna ținea cu cartaginezii, dorind ca Hanibal să învingă. M-a impresionat, deoarece exact acelaşi sentiment l-am trăit şi eu pe când învățam aceeaşi temă. Încă din clasa întâia de liceu: „țineam" cu Hanibal şi mi-era ciudă că în ultima mare bătălie, în 202 a.Chr., la Zama, a avut ghinion şi a pierdut. Cât de crucială şi cu ce consecințe pentru mersul ulterior al istoriei a fost acea confruntare de la Zama mi-am dat seama abia mult mai târziu, dar nu pot uita modul în care Condurachi ne-a prezentat acele evenimente şi cred că încă de atunci am realizat ceea ce înseamnă a vedea şi a gândi *istoric*, a ceea ce este să fi un *istoric* propriu-zis. Dacă acestea au fost între noi primele contacte, ce țin mai de grabă de perioada tinereței mele încă nematurizate, faptul de a aprecia pe un profesor ca fiind un adevărat istoric am realizat mult mai târziu.

Emil Condurachi a fost un produs al şcolii istorice ieşene. A absolvit Facultatea de Litere şi Filosofie a Universității din Iaşi în 1932, iar după un stagiu de studii ca bursier al statului român la Şcoala Română din Roma şi la Şcoala Română de la Fontenay-aux-Roses, şi-a susținut, tot la Universitatea din Iaşi, sub îndrumarea profesorului Orest Tafrali, teza de doctorat cu titlul *Monumenti cristiani nell Illirico*, publicată în acelaşi an – 1938 – în „Anuarul" Şcolii Române din Roma. Această lucare, împreună cu o serie de articole de mai mici dimensiuni, printre care se remarcă cea despre „rangul proconsulilor din Africa şi din Asia la începutul secolului al IV-lea" (apărută în AISC 3, 1941), au fost cu deosebire apreciate de tatăl meu, Radu Vulpe, care mi-a mărturisit, nu numai o dată, că încă de pe atunci, tânărul lui coleg Condurachi avusese, chiar de la începutul carierei sale, vocația unui mare istoric în devenire. Cât de obiectiv l-a apreciat tatăl meu încă de pe atunci pe Condurachi se poate deduce şi din amintirile academicianului Mircea Petrescu-Dîmbovița, care scrie că pe când era concentrat pe front, la Odessa, împreună cu Radu Vulpe, acesta din urmă s-a străduit să facă tot posibilul ca să poată pleca în permisie, doar pentru a putea participa, ca membru al Comisiei, la concursul pentru postul de profesor universitar la care urma să fie promovat tânărul şi valorosul

* Comunicare prezentată la Sesiunea omagială a Academiei Române şi Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene „Centenarul Acad. Emil Condurachi (1912–1987)" (Bucureşti, Aula Academiei Române, 10 ianuarie 2012).

candidat Emil Condurachi. Se referea la numirea sa ca profesor la Catedra de numismatică şi arheologie la Şcoala Superioară de Arhivistică din Bucureşti, unde Condurachi a activat până în 1947 şi în care răstimp a scris o serie întreagă de articole pe teme de numismatică, dar prin care – ţin s-o precizez – s-a străduit mereu să dovedească importanţa pe care izvorul numismatic îl joacă în interpretarea istoriei epocilor respective din toate punctele de vedere. Această activitate a fost mult apreciată şi după ce a devenit, în 1947, titularul Catedrei de Istorie universală veche a Universităţii din Bucureşti şi i-a adus mai târziu onoarea de a fi ales preşedinte al Societăţii Numismatice Române, pe care a condus-o din 1958 până în 1983.

Am ţinut să accentuez acum, aici, cuvintele de apreciere ale tatălui meu, reluate chiar şi pe atunci când, după cum se cunoaşte, relaţiile celor doi, deveniseră, mai târziu, prin anii ’50, ’60, uşor tensionate. Şi mai târziu, după ce, în 1962, când s-a pensionat, iar în noile condiţii, raporturile au revenit la normal, tatăl meu şi-a păstrat aceeaşi consideraţie pe care o avusese despre Condurachi istoricul.

Emil Condurachi a fost, aici, la Bucureşti, până la moartea sa în 1987, profesor, decan şi, în ultimii ani, profesor consultant, conducător de doctorate. Acestui prestigios *cursus honorum* i se adăugase alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române – în 1948 – şi, în 1955, cea de membru titular. Desigur, în asemenea condiţii favorabile, Condurachi a putut să-şi dezvăluie întreaga lui personalitate. Înzestrat de la natură cu darul învăţării cu uşurinţă a mai multor limbi de circulaţie internaţională, pe care, de altfel, le vorbea curent (franceză, italiană, la perfecţie, dar se exprima fluent şi în engleză şi în germană), a devenit curând apreciat peste hotare, participând la numeroase manifestări în domeniul Istoriei şi Arheologiei, dar organizând şi în ţară astfel de întruniri, soldate cu mult renume, fapt pretutindeni recunoscut.

Amintesc aici în special înfiinţarea, în 1963, a Asociaţiei Internaţionale de Studii Sud-Est Europene, sub patronajul UNESCO, manifestare la care Emil Condurachi a contribuit cu multă eficienţă şi al cărei director a fost şi a rămas până la sfârşitul vieţii. Această acţiune a reprezentat poate una dintre cele mai de seamă realizări ale lui, fapt ce i-a înlesnit calitatea de a deveni un adevărat ambasador al istoriei şi culturii româneşti peste hotare.

Aş mai aminti aici doar câteva asemenea momente în care personalitatea lui ca istoric, dar şi ca om de mare cultură, a contribuit la creşterea prestigiului ştiinţelor istorice româneşti pe plan european. Astfel, în 1968, tocmai în timpul evenimentelor deosebit de tulburi ale intervenţiei trupelor Pactului de la Varşovia, cu excepţa României, în domolirea revoltei antitotalitariste de la Praga, Emil Condurachi s-a străduit şi a reuşit să organizeze cu succes, prin participarea a peste o sută de oameni de ştiinţă – arheologi, istorici – din toată Europa, un colocviu al Asociaţiei Internaţionale de Studii Sud-Est Europene, ce avea ca temă „Sursele arheologice ale civilizaţiei europene” (volumul comunicărilor a fost apoi publicat în acelaşi an, în limba franceză, la Bucureşti). Prin această acţiune culturală, el a contribuit şi la punerea în evidenţă a acelei atitudini de independenţă prin care România încercase să se distanţeze atunci de agresiunea forţelor blocului prosovietic asupra Cehoslovaciei.

Aş dori acum să fac o mărturisire, un eveniment mai degrabă minor, dar în urma căruia mi-am consolidat cu adevărat părerea despre fostul meu profesor. În 1979, fiind invitat, alături de mai mulţi istorici români, printre care şi tatăl meu, istorici bulgari, dar şi din alte ţări, la o reuniune tracologică, organizată de Iosif Constantin Drăgan, la Roma, am realizat, poate pentru prima dată, cu ce capacitate de sinteză istorică, chiar şi în cadrul unor intervenţii improvizate, era înzestrat Condurachi. Exprimându-se într-o italiană perfectă, ne-a făcut o succintă, dar foarte consistentă expunere de interpretare istorică a arheologiei primei perioade a fierului în regiunile carpato-dunărene. M-a uimit mai ales faptul că, după câte ştiam, pentru Condurachi perioada Hallstatt-ului nu era deloc de domeniul lui – era în schimb de al meu, – dar m-a impresionat claritatea şi spiritul de sinteză cu care el, prin puţine cuvinte, a reuşit să caracterizeze cât se poate de realist stadiul cercetărilor acestei etape istorice din istoria Europei de sud-est. Am realizat atunci bogăţia de idei izvorâte chiar şi din improvizaţii, de idei în viziune istorică. Acest om, cu cultura lui deosebită, cu inteligenţa şi cu facultatea lui de expunere, semăna pretudindeni idei, multe generatoare de cugetare şi de creativitate pentru cei ce le recepţionau. Mă număr printre cei care au profitat de aceste situaţii.

Despre activitatea şi capacitatea lui Condurachi de a contribui la propăvăduirea culturii istoriografice româneşti în lume s-a vorbit şi s-a scris în repetate rânduri. Mai puţin însă despre faptul de a fi fost, timp de aproape 15 ani, directorul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti, eveniment care acum îmi oferă plăcerea şi onoarea de a vorbi, în aceeaşi calitate de director, în Aula Academiei Române. Condurachi a condus Institutul nostru între 1956 şi 1970. Situaţia politică generală a acelui răstimp a cunoscut o etapă relativ liniştită ce permitea condiţii mai bune în ceea ce priveşte relaţiile cu cei care pe atunci conduceau statul. Era ceea ce am putea denumi „perioada de destindere post – stalinistă" ce a precedat constrângerile impuse mai târziu, treptat, de regimul Ceauşescu. Am putea-o caracteriza ca fiind propice cercetării ştiinţifice, mai ales datorită reluării şi dezvoltării relaţiilor internaţionale ce fuseseră aproape rupte la începutul anilor 1950. Condurachi a fost, în aceste condiţii, omul potrivit la locul potrivit. Au trebuit să treacă mulţi ani pentru a fi conştienţi de binefacerea de care s-a bucurat Institutul nostru tocmai datorită acestei fericite situaţii.

Rezultatele se cunosc: printre numeroasele distincţii conferite academicianului Condurachi, menţionate în reperele sale biografice, se oglindesc doar palid realele avantaje de care s-a bucurat Arheologia românească şi de prestigiul câştigat de Institutul nostru. Reamintesc doar câteva: reapariţia, începând cu 1957, a revistei „Dacia", serie nouă. Apariţia cu regularitate a revistelor SCIV(A), SCN şi, nu în ultimul rând, seria „Materiale". Toate acestea au dus la reluarea schimbului cu străinătatea, la dotarea bibliotecii noastre cu principalele publicaţii internaţionale, ceea ce a însemnat de fapt readucerea arheologiei româneşti la prestigiul de care se bucura înainte de cel de al Doilea Război Mondial.

Dacă Institutul nostru a „reintrat" încă din 1956 în Europa – ca să folosesc o expresie mult uzitată astăzi – se datorează în mare măsură lui Emil Condurachi-directorul. Acest fapt n-ar trebui să-l uite nimeni, mai cu seamă cei care şi-au putut vedea în linişte de cercetările lor, de tezele lor de doctorat, de facilităţile de care s-au bucurat prin călătoriile şi bursele de studiu în străinătatea occidentală a Europei, de

pe urma cărora a rezultat toată creaţia lor din vremurile ce au urmat şi, nu în ultimul rând, de distincţiile pe care le-au obţinut şi de recunoaşterea profesională, mai ales după 1989! Mă număr şi eu printre aceştia şi sunt perfect conştient cât datorez acelor vremi.

Emil Condurachi n-a fost un arheolog propriu-zis. A fost un istoric prin excelenţă. Deşi a condus ani de zile şantierul săpăturilor arheologice de la Histria, contribuţia lui principală este de domeniul Istoriei, a legăturilor istorice dintre Istros şi oraşele greceşti, a importanţei acestei cetăţi vest-pontice în cuprinsul istoriei epocii clasice şi elenistice a Greciei, a relaţiilor grecilor cu băştinaşii barbari, cu geţii etc. La acea dată importanţa descoperirilor arheologice pentru reconstrucţia şi întregirea izvorului istoric era, în primul rând pentru elevii şi urmaşii lui Vasile Pârvan, mult mai apreciată decât poate este astăzi, mai ales în lumina spiritului critic post-modern, aplicat în Arheologia teoretică. Cred că de aceea, nefiind arheolog de teren, Condurachi avusese o mare consideraţie pentru profesorul Ion Nestor, creatorul şcolii arheologice preistorice din ţara noastră, pe care l-a consultat de multe ori în ceea ce priveşte tehnica săpăturilor în această cetate multistratificată a cărei istorie s-a desfăşurat pe mai bine de 1200 de ani.

Condurachi nu ne-a lăsat nici o „mare" lucrare de sinteză istorică, dar multe teme de sinteză în viziune istorică se găsesc răspândite în opera lui, disproporţionată ca amploare în raport cu bogăţia ideilor exprimate. Dacă vom consulta lista lui de lucrări, numărul lor ar putea părea destul de modest. A regretat el însuşi, nu o dată, faptul că obligaţiile, de multe ori birocratice ale laborioasei sale activităţi pe atât de multe planuri, l-au împiedicat să scrie pe atât cât şi-ar fi dorit-o şi pe atât cât capacitatea lui o prevestise, dacă îl judecăm după primele sale lucrări, scrise înainte de 1946 şi care prefigurau, cum am afirmat mai sus, un mare şi sârguincios cercetător în arhive şi în biblioteci.

Mă întreb şi astăzi: fost-a rău că averea cunoştinţelor sale istorice a risipit-o în toate direcţiile, în loc s-o cuprindă într-o operă închegată? Nu pot da un răspuns categoric. Sunt însă convins că valoarea unui om pentru cultura ţării în care s-a născut rezidă, în primul rând, în ceea ce a adus de folos societăţii, în ceea ce noi, urmaşii lui în domeniul Istoriei şi Arheologiei Antichităţii, am câştigat, în cazul de faţă de la Emil Condurachi. Fac această afirmaţie pentru cei care vor asculta sau citi aceste rânduri. Chiar dacă unii, mai oneşti fiind, recunosc această realitate, sau dacă alţii se lasă tentaţi să critice persoana căreia îi datorează în mare măsura întreaga lor carieră, deoarece confundă persoana pe care o judecă cu regimul politic pe care astăzi îl detestă.

Sunt cu atât mai conşient de cele scrise mai sus cu cât îmi dau seama de propriile mele realizări şi distincţii care m-au adus la conducerea unui institut, care există şi care şi-a păstrat prestigiul său internaţional datorită în cea mai mare măsură perioadei în care academicianul Emil Condurachi şi-a sacrificat o mare parte din cariera lui ştiinţifică pentru ca astăzi noi să fim ceea ce suntem.

MAGISTRUL*

Prof. dr. Zoe PETRE

Daţi-mi voie să mulţumesc pentru iniţiativa comemorării acad. Emil Condurachi colegului acad. Răzvan Theodorescu, a cărui nedezminţită afecţiune l-a însoţit pe tatăl meu cât era în viaţă şi păstrându-i apoi memoria. De asemenea, mulţumesc conducerii Academiei Române, nu doar fiindcă şi-a asumat organizarea acestui eveniment, ci şi pentru că i-a consacrat ziua de 10 ianuarie. Cum mulţi ştiu, aceasta era, tradiţional, ziua dedicată academicianului Gr. C. Moisil, cumnat şi prieten statornic al lui Condurachi. Mă bucur că ne putem aminti astăzi de amândoi.

Bucuria, dar şi dificultatea de a evoca figura celor care ne-au fost părinţi spirituali este familiară celor mai mulţi dintre cei reuniţi spre a omagia amintirea lui Emil Condurachi, care a fost – pentru fiecare dintre noi în felul său propriu – *Magistrul*, aşa cum atât de nobil mi-au propus organizatorii să intitulez modesta mea contribuţie. Titlul iniţial, *Profesorul*, mi se părea mai adecvat îndoitei dificultăţi de a vorbi, nu doar despre un părinte spiritual, ci şi despre un părinte în sensul cel mai propriu al cuvântului. *Profesor* este mai modest încă de la origine, căci derivă în latina imperială de la verbul *profiteor*, un compus al lui *fateor* (recunosc, mărturisesc), conform *confiteor* şi înseamnă pur şi simplu „îi învăţ pe alţii”. *Magister*, dimpotrivă, aparţine unui câmp semantic încărcat de sensuri elevate: derivă de la comparativul *maius* al adjectivului *magnus*, care are de la început conotaţii de forţă, putere şi noblеţe, fiind foarte adesea un epitet onorific laudativ, ca şi venerabila *maiestas*.

Dacă aş vorbi doar despre Emil Condurachi *Profesorul*, aş fi obligată să-i parcurg aproape în întregime biografia intelectuală, căci a rămas fidel, fără nicio şovăire, vocaţiei de profesor vreme de şapte decenii. Nu aş putea începe această evocare fără a aminti că, încă din clasa a IV-a, la Şcoala „Vasile Adamachi” de la Iaşi, tatăl meu şi-a hotărât destinul: profesor de istorie. Cincizeci de ani mai târziu, avea loc la facultate o şedinţă de înfierare a profesorilor care nu corespundeau criteriilor etice ale Partidului Comunist; aceştia erau Dionisie Pippidi, Mihai Berza, Ion Nestor, Emil Condurachi. Într-o lume mai puţin sfâşiată decât cea în care trăim, nu ar fi fost nevoie să aduc în discuţie detaliile acelui sinistru episod, când s-a încercat – a câta oară? – eliminarea celor patru profesori din universitate ca necorespunzători etic, în cazul lui Condurachi pentru motivul că BOB al facultăţii nu ştia unde îşi plătea el cotizaţia de sindicat. Atunci nu puteai fi angajat dacă nu erai şi membru de sindicat. Este poate de amintit că, dintre cei mai virulenţi critici

* Comunicare prezentată la Sesiunea omagială a Academiei Române şi Asociaţiei Internaţionale de Studii Sud-Est Europene „Centenarul Acad. Emil Condurachi (1912–1987)” (Bucureşti, Aula Academiei Române, 10 ianuarie 2012).

ai „complotului celor patru", doi aveau să fie daţi afară din învăţământ un an mai târziu, fiindcă vânduseră la mezat note mari la examenul de admitere. Oficial, cei patru membri ai Academiei Române erau acuzaţi că ar fi încălcat codul eticii şi echităţii socialiste!

În ceea ce-l priveşte pe tatăl meu, situaţia a fost *in extremis* salvată de bunăvoinţa revoltată a regretatului nostru coleg Alexandru Duţu şi de intervenţia jenată a forurilor superioare, dar, în cazul colegilor săi, episodul s-a încheiat cu pensionarea lor prematură. În focul disputei care declanşase drama, Condurachi s-a adresat însă adunării cu o frază care mi-a rămas întipărită în memorie: „Noi – a spus el, nu doar în nume propriu, ci şi în numele colegilor săi –, noi suntem profesori nu cu ora, ci cu viaţa."

Mă întorc însă la o lume mai senină, cea în care Emil Condurachi a devenit profesor. Se născuse în iarna lui 1912, într-o familie modestă, al doilea fiu al lui Andrei şi al Vandei Condurachi, în comuna Scânteia de lângă Vaslui. Tatăl lui urmase câteva clase de liceu şi era un fel de notar al satului, lucra şi ca administrator al moşiilor din împrejurimi, făcea mici afaceri, de regulă păguboase, ceea ce ducea familia la disperare şi condiţia ei materială la o stare perpetuă de precaritate. Dincolo de credinţa neclintită în viitorul agriculturii de piaţă – din cauza căreia şi-a fermecat şi pe cei doi fii, Alexandru şi Emil, să urmeze Agronomia (tatăl meu s-a lăsat păgubaş după primul an şi a rămas doar la Litere, dar unchiul meu a continuat şi a rămas agronom până la pensie), bunicul Andrei era un povestitor remarcabil, de un pitoresc fascinant, chiar dacă în bună măsură mimat, fiindcă nu era nici pe departe atât de rustic cât pretindea. Bunica era o fire mai romanţioasă, citea mult şi şi-a făcut o adevărată religie din a-şi trimite copiii la studii cu orice preţ şi cu orice sacrificii, astfel încât toţi patru – cei doi fii şi cele două fiice mai mici – au urmat cursurile celor mai bune licee din Iaşi şi au mers mai departe la facultate.

Decisivi pentru formarea viitorului profesor au fost cei opt ani petrecuţi în băncile Liceului Internat – mai ales în domeniul Istoriei, al culturii generale, literare şi filosofice şi al limbilor străine. Obişnuia să spună adesea că, fără excelenţa studiilor în acest liceu, nimic din realizările lui ulterioare nu ar fi fost posibile. În realitate, nici efortul său propriu nu lipsise: ambiţios, inteligent şi tenace, învăţase, de pildă, limba germană într-o vacanţă petrecută la Şurăneşti, când se trezea în zori şi memora până la apus cuvinte, reguli gramaticale şi expresii, astfel că, se mândrea el, izbutise să devină un excelent redactor de carte germană când, mobilizat în timpul războiului, se ocupa de publicaţiile de istorie şi istoria artelor la Ministerul Propagandei.

Franceza o învăţase în orele de liceu, dar avea să o perfecţioneze în timpul studiilor universitare, datorită generoasei afecţiuni pe care profesorul său cel mai apropiat, Orest Tafrali, i-a dăruit-o fără rezerve, primindu-l în casa lui ca pe un fiu. Tafrali era căsătorit cu o doamnă de origine franceză, care îşi urmase soţul la Iaşi însoţită de mama ei, o persoană foarte iubitoare de conversaţie. Tânărul student o vizita adesea şi stăteau de vorbă îndelung, ceea ce i-a deschis calea unei franceze colocviale fără niciun accent, remarcate invariabil cu o mirare admirativă de interlocutorii săi din Franţa. Cât priveşte italiana, o învăţase atât de autentic, încât se mândrea să povestească: ajuns în 1958 – după 20 de ani – la Roma, a cerut o

informație unui taxator de tramvai care nu l-a crezut că nu e român decât după ce a observat că nu are pantofi la modă.

Într-unul dintre foarte puținele texte memorialistice care ne-au rămas de la el, Emil Condurachi a ținut însă să evoce nu doar studiile istorice propriu-zise, la care voi reveni îndată, ci şi altele, urmate în timpul celor trei ani de facultate: cursurile învățatului filolog ieşean Al. Philippide, vraja expunerilor lui Garabet Ibrăileanu, analiza poemelor homerice a lui Cezar Papacostea, interpretarea poeziei latine de către I.M. Marinescu şi C. Balmuş, lecțiile de istoria filosofiei ale lui Şt. Zeletin, strălucitele expuneri de sociologie ale lui M. Ralea şi Petre Andrei, conferințele de un interes ştiințific excepțional ale anatomistului Gr. T. Popa[1].

Gr. T. Popa era un mare savant, format la Chicago şi Londra, titular al Catedrei de anatomie şi embriologie de la Institutul de Anatomie al Facultății de Medicină din Iaşi, din 1928 până în 1942, când s-a transferat la Bucureşti. Valoarea descoperirilor sale din domeniul relațiilor neuroendocrine şi a sistemului hipofizar i-au asigurat o recunoaştere mondială. Relația lui Emil Condurachi cu acest din urmă mare savant, cu care se şi înrudea, a jucat un rol nebănuit de important în formarea lui intelectuală şi umană. Până în ultimii ani de viață, aşa cum toți apropiații lui o ştiu, nu pierdea niciun prilej pentru a depune mărturie în acest sens.

În casa distinsului anatomist, unde fusese adoptat fără preget, tatăl meu a găsit o întreagă lume intelectuală, o societate efervescentă, cultivată şi inteligentă, tot ce aveau mai ales în acei ani Iaşii universitari. Şi aveau, cu prisosință: Universitatea din Iaşi era atunci foarte departe de a fi o universitate de provincie; cele mai promițătoare cariere începeau adesea la Iaşi, aducând alături de mari profesori ai generației mature o pleiadă de tineri entuziaşti, gata să modernizeze propriile domenii de competență şi – de ce nu – lumea întreagă. Nu voi reface aici lista celor care au debutat la Universitatea din Iaşi pentru a ilustra apoi, la maturitate, venerabila instituție a Academiei Române. Tatălui meu îi plăcea să compare locul şi rolul Universității ieşene în sistemul academic interbelic cu rolul Universității din Strasbourg pentru ştiința franceză: un loc unde noul, inovația şi îndrăzneala intelectuală puteau să se desfăşoare liber de constrângerile ierarhiei universitare a Capitalei.

Aceasta a fost lumea intelectuală la dezbaterile căreia a luat parte activ, aşa cum o mărturisesc primele sale publicații în „Însemnări ieşene", de pildă, revista fondată de Gr. T. Popa în 1936, împreună cu Mihail Sadoveanu şi George Topîrceanu, sau în „Manifest", unde publică o recenzie foarte critică la celebra carte a lui O. Spengler, *Declinul Occidentului* şi, indirect, şi la cioranienele *Culmi ale disperării*. Căci, sunt datoare să o spun răspicat, s-a distanțat încă de atunci, şi constant, de alunecarea spre extrema dreaptă a generației sale intelectuale, exprimând în egală măsură public şi între intimi aceeaşi neîncredere, niciodată dezmințită, față de pesimismul abisal al multora dintre colegii lui, şi a rămas credincios unui umanism generos care l-a împins în anii de tinerețe să intre într-un conflict deschis cu studenții legionari, nu puțini atunci la Iaşi.

[1] Em. Condurachi, *Anii de ucenicie,* în *Mărturii universitare* [1982], volum oprit de la tipar de oficialități şi tipărit de Universitatea din Bucureşti abia în 1994.

Cum a trăit şi cum a îndurat, în anii de maturitate, dominaţia extremismului de stânga este o întrebare care ridică în faţa oricărui biograf onest probleme dintre cele mai spinoase. În anii imediat de după război, Emil Condurachi era un tânăr profesor de perspectivă al Universităţii bucureştene. Format într-un mediu intelectual de stânga, i s-a părut firesc să adere la Partidul Comunist. Ce nesfârşit şir de dezamăgiri şi de remuşcări au decurs din această decizie nici noi, cei foarte apropiaţi lui, nu am ştiut până la capăt! În ultimii ani, devenise amar şi autoironic, inepţia regimului Ceauşescu îl scotea din minţi, dar, dincolo de asta, simţeam tot mai des că nu se mai putea absolvi în niciun fel pentru complicitatea cu un regim a cărui esenţă destructivă nu mai lăsa loc de eufemisme. A murit în 1987, judecându-se mult mai aspru decât merita. Fusese, e adevărat, un om nu doar inteligent şi foarte talentat, ci şi ambiţios. Dar ambiţia lui nu s-a transformat niciodată într-un război contra colegilor pe care îi stima şi adesea îi admira fără vreun gând ascuns. Nu a fost unealta nimănui, într-o vreme în care nici uneltele, nici uneltirile nu lipseau. Câte concesii va fi făcut – şi era o vreme în care ori făceai concesii, ori renunţai la orice aspiraţie profesională şi personală – ele nu au fost îndreptate niciodată împotriva altora; dimpotrivă, cel mai adesea, concesiile lui aveau alţi beneficiari decât pe el însuşi. Şi-a apărat elevii într-un chip admirabil, şi-a apărat cât i-a fost cu putinţă colegii şi profesorii, cu un curaj inteligent şi eficace pe care mulţi dintre dvs. l-aţi cunoscut; şi câţiva, cărora le exprim şi aici recunoştinţa mea – acad. Răzvan Theodorescu, acad. Alexandru Vulpe – chiar i l-au recunoscut public şi cu prilejul de faţă şi cu altele.

În facultate, s-a apropiat mai ales de Orest Tafrali, distinsul specialist în Istorie antică şi Bizantinologie, şi de medievistul Ilie Minea. Minea aproape că l-a adoptat; era un om pedant, dar extrem de pasionat de studiul izvoarelor istorice, foarte riguros şi, dincolo de aparenţa mai degrabă ursuză, un om care recunoştea tinerilor şi talentul şi inteligenţa creativă pe care colegii săi nu le prea recunoşteau la el. Tafrali era de o altă clasă culturală şi l-a ajutat enorm pe tatăl meu: l-a numit bibliotecar la seminarul lui, înlesnindu-i existenţa destul de amărâtă altfel, l-a numit asistent şi l-a susţinut pentru o bursă la Şcoala de la Roma, ceea ce a fost decisiv pentru afirmarea lui ulterioară.

Mai mult, ştiind că nu l-ar fi putut hotărî să plece la studii dacă nu ar fi putut asigura familiei un sprijin material, Tafrali i-a promis că, în timpul celor doi ani la Roma, leafa lui de asistent va fi plătită mamei sale, şi aşa s-a şi întâmplat; numai că banii au fost daţi de profesor din buzunarul propriu (nu era un om avut, dar leafa de profesor universitar era atunci confortabilă şi generozitatea omului – admirabilă), cu atâta discreţie, încât tatăl meu a aflat adevărul abia târziu, după moartea lui Tafrali.

Tatăl meu era pasionat de întreaga istorie: Evul Mediu şi Renaşterea i-au fost familiare datorită seminariilor dedicate de Minea cronicarilor, înainte de a-l audia pe Andrei Oţetea, pe care l-a respectat şi l-a elogiat mereu; era pasionat de istoria contemporană, devorând cărţi de memorialistică. Dar şansa unei burse la Roma şi a unei specializări care îi deschidea calea unei cariere universitare de prestigiu a decis asupra specializării lui în Istorie antică.

La Roma, a pregătit o teză de doctorat de Arheologie romano-bizantină, despre *Basilicile creştine din Illyricum*, pe care a susținut-o la întoarcerea în țară. După câteva încercări blocate de dominația Universității bucureștene asupra „politicilor de cadre" – de două ori reușise la concursul de conferențiar, și tot de atâtea ori postul dispăruse – și după un an de bursă la Paris, se decide să se transfere la București, unde ocupă prin concurs Catedra de numismatică și arheologie de la Școala Superioară de Arhivistică, devenită vacantă prin pensionarea lui Const. Moisil. În 1947, la îndemnul insistent al lui Ion Nestor, care îi va face un raport extrem de elogios, obține prin concurs poziția de profesor de istorie greco-romană la Facultatea de Litere din București, post pe care îl va ilustra apoi în Facultatea de Istorie până în 1982, când se pensionează. În toți acești ani, a fost și șeful Catedrei de Istorie veche și Arheologie, atâta vreme cât aceasta a existat, devenind apoi șeful Catedrei de Istorie universală. Scriind această frază, îmi dau seama că, dintre toți cei de aici, am rămas singura care mai poate atesta ceva în legătură cu rolul lui Emil Condurachi în cadrul Catedrei de Istorie veche și Arheologie, unde a consumat atâtea comori de diplomație și de eforturi inteligente pentru a-și apăra disciplina și colegii de toate vârstele încât, spre a le evoca, aș avea nevoie de mult mai mult timp decât cel care cu atâta bunăvoință mi-a fost acordat aici.

În Facultatea de Istorie, Emil Condurachi va preda vreme de 34 de ani cursuri generale și speciale, dominate de tripticul de două semestre numit, după Reforma Învățământului din 1948, „Curs de Istorie generală veche": istoria Orientului, a Greciei antice și a Romei. Cursuri speciale cu teme variate, în genere de Istorie romană și romano-bizantină, dar și de Numismatică antică sau de Arheologie clasică, însoțeau prelegerile magistrale adresate tuturor studenților facultății. Sunt binecunoscute mărturiile celor formați în acești ani la București, care atestă excelența lecțiilor lui Emil Condurachi, dar rămâne, cred, necesar un scurt examen mai atent la relația dintre formă și fond, dintre elocință și concepte.

În primii săi ani de profesorat, tirania programei analitice stabilite de minister era absolută. Un fost student de la Facultatea de Filosofie care îi audiase cursul povestea, după decenii, că a fost uluit de faptul că tânărul, pe atunci, profesor de Istorie antică nu citea cursul, ci vorbea liber: era prima dată când asista la așa ceva; la Filosofie, catedra redacta cursurile și profesorii doar le citeau. Studenții de la filosofie erau convinși că acest nonconformist istoric – care, observaseră ei, mai avea și butoni de aur la manșete – va fi curând dat afară din universitatea pe cale să se proletarizeze. Nu s-a întâmplat asta, dar, mai ales după ce a fost dat afară din poziția de decan, la intervenția directă a lui Roller, succesoarea lui, Florența Rusu, care avea spioni în toate grupele de studiu, îl vâna cu o îndârjire demnă de o cauză mai bună. În acest context, a predat doi ani consecutiv un memorabil curs special de *Istoria Creştinismului*, într-o vreme în care colegul lui, Dumitru Tudor, fusese amenințat cu excluderea din corpul profesoral, fiindcă îndrăznise să spună că *Biblia* ar putea fi folosită ca izvor istoric.

Într-o vreme sufocată de dogmele staliniste, Emil Condurachi a încercat un pariu plin de riscuri: să se desprindă de tradiția pozitivistă în care fusese format fără a renunța la caracterul critic al acestei tradiții, dar și să ajungă el însuși la o structură interpretativă personală. S-a slujit în acest sens de propria-i lectură a lui Marx (și, cu mai multe rezerve, a lui Engels), precum și de concluziile unor mari

savanți din universitățile Occidentului care se apropiaseră ei înşişi de această metodă de interpretare: André Bonnard pentru istoria Greciei sau André Aymard pentru Istoria romană, în măsura în care viziunea acestora se apropia de cea a triadei clasice a anilor stalinişti – Avdiev, Sergheev, Maşkin – accepta şi el unele interpretări, pe care se străduia, însă, mereu să le nuanțeze. Ceea ce unor observatori superficiali sau răuvoitori ar fi putut să le pară o simplă performanță retorică era de fapt o vastă operație intelectuală de corectare a rigidității conceptuale prin fapte, prin lectura critică a surselor antice, prin evocarea unor personalități antice în unicitatea biografiilor lor. Exemplare şi azi, după o jumătate de secol, lecțiile lui despre Alexandru cel Mare, despre începuturile Romei, despre criza Republicii sau despre cea a Imperiului târziu uneau lectura nuanțată a faptelor cu o construcție interpretativă pe cât de convingătoare, pe atât de personală.

Îndată ce s-a sfârşit apăsătoarea dominație stalinistă, manifestă în facultate prin diarhia de tristă memorie Florența Rusu – Saşa Muşat, prelegerile lui au putut beneficia de o mai mare libertate academică, de prăbuşirea stalinismului ideologic în lumea ştiințifică sovietică şi, nu mai puțin, în cea occidentală. Larga circulație a operelor lui Marx inedite sau publicate postum, de la *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* la manuscrisele referitoare la Țările Române, s-a tradus, în domeniul ştiințelor Antichității, prin marea dezbatere referitoare la modul de producție numit cândva de Marx „Asiatic". Fără a accepta ipoteza hazardată pe care o susținea Miron Constantinescu cu privire la modelul asiatic în formarea feudalismului din bazinul carpato-dunărean, Condurachi a rămas fidel, nu doar strânsei prietenii care îl legase de Barbu T. Câmpina, ci şi ideilor adesea dezbătute cu acest tânăr şi strălucit coleg, prematur dispărut, în legătură cu interpretarea raporturilor sociale aflate la originile istoriei voievodatelor româneşti; el a profitat, de fapt, de dezbaterea iscată pe marginea „despotismului oriental" pentru a regândi întreaga structură conceptuală a cursului general de istorie antică şi pentru a stimula în întreaga catedră o examinare critică a ansamblului interpretativ pe care se baza disciplina noastră.

În deceniul care a urmat, prezența lui în marile universități al căror invitat era tot mai frecvent şi o circulație ceva mai liberă a literaturii de specialitate din Occident i-au permis să participe la efervescenta reevaluare a conceptelor fundamentale pentru istoria antică prin care şcoala franceză, dar nu mai puțin cea italiană şi britanică, au sfârşit prin a depăşi materialismul istoric cu cel puțin două decenii înainte ca prăbuşirea sistemului comunist să-i fi provocat dispariția.

Emil Condurachi a rămas până în ultimele luni de viață atent la tot ce se petrecea nou în ştiința istorică, dispus el însuşi să inoveze dacă găsea inovația pertinentă. Îmi amintesc şi azi cum, întors de la Congresul mondial al istoricilor de la Viena din 1960, a început să verifice aplicabilitatea conceptului de *aculturație*, căruia vechiul său prieten, Alphonse Dupront, îi consacrase raportul său, dar a ajuns în câțiva ani să propună Comitetului Internațional de Filosofie şi Ştiințe Umaniste, al cărui vicepreşedinte a fost, o noțiune inedită, cea de *interculturalitate*, despre care prietenul lui Jean d'Ormesson observa, zâmbind, că nu e înregistrată în niciun dicționar al acelor ani, şi care, azi, este un concept aproape banal în cercetarea istorică.

Sau, după o sesiune a biroului Uniunii Academice Internaţionale, cu câtă pasiune ne vorbea despre intervenţia marii eleniste de la Bruxelles, Claire Préaux, care definea atunci principalele inovaţii în câmpul studiilor clasice prin triada *Structuralism*, *Arheologie istorică*, *Antropologie*. În ceea ce priveşte Arheologia istorică, Emil Condurachi a participat direct la difuziunea acestui nou mod de a practica Arheologia clasică, domeniu în care putea pe drept pretinde la demnitatea unui creator de şcoală.

Pornind de la propria sa experienţă şi de la colaborarea cu un mare arheolog şi epigrafist a cărui memorie merită să fie evocată, Grigore Florescu, dar nu mai puţin de la anii de dialog intelectual fertil cu Ion Nestor, el a elaborat şi aplicat, la Arrubium, la Callatis şi mai ales la Histria, o metodologie de cercetare inedită până atunci în câmpul Arheologiei clasice: cercetarea stratigrafică, asemănătoare ca minuţie cu Arheologia preistorică, dar dominată de o problematică istorică, nu de Istoria artei. Rezultatele acestui tip nou de cercetare de teren nu au întârziat să se impună lumii ştiinţifice internaţionale, ceea ce i-a asigurat un prestigiu colegial şi o notorietate pe măsură. Încă de la finele anilor 1950, prezenţa în România a celor mai importanţi istorici britanici ai Antichităţii, în frunte cu Ian Richmond, W.G. Forrest, P. Fraser, urmaţi apoi în 1956 de numeroşii participanţi la *Bimilenarul Ovidiu*, mai ales italieni, în frunte cu fostul lui profesor de la Roma, G. Lugli, ofereau o perspectivă internaţională, niciodată până atunci atinsă, Arheologiei clasice româneşti.

Reluarea celei mai prestigioase publicaţii de specialitate, fondată de Vasile Pârvan, „Dacia", inaugurată de un amplu articol care revendica legitimitatea recursului la opera lui Pârvan însuşi, împreună cu seriile monografice inaugurate acum, cu bogata suită a *Materialelor arheologice*, a *Studiilor şi cercetărilor de istorie veche*, reluarea publicaţiilor de numismatică, culminând cu *Studii şi cercetări numismatice*, dar nu în ultimul rând, întemeierea, alături de Al. Graur şi D.M. Pippidi, a Societăţii de Studii Clasice şi a publicaţiei prin care aceasta s-a ilustrat de atunci şi până azi, „Studii clasice", privite retrospectiv, toate acestea par normale într-o lume academică firească. Ca martor, vă asigur că aproape fiecare dintre aceste realizări nu s-ar fi materializat fără câte un lung şi obositor război purtat cu eforturi adesea istovitoare, chiar dureroase şi invariabil cronofage, dar şi cu convingerea neclintită că e un efort necesar şi benefic. Acest efort a culminat cu cei 25 de ani în care a construit cealaltă operă ce s-a adăugat acelei de profesor, Asociaţia Internaţională de Studii Sud-Est Europene, despre care va vorbi, cu mult mai elocvent, acad. Răzvan Theodorescu.

Susţinerea generoasă a profesorilor lui fusese esenţială pentru afirmarea tatălui meu în tinereţe; a avut însă şi un alt efect: fiind el însuşi o natură extrem de generoasă, şi-a făcut o datorie de onoare din a proceda cu elevii lui merituoşi aşa cum învăţase el de la maeştrii lui. A fost, de aceea, nu numai un creator de şcoală, ci şi un adevărat părinte spiritual al elevilor lui, care îl numesc până azi, cu o foarte afectuoasă deferenţă, *Pater*. Această relaţie specială se consolidase mai ales în lungile seri de vară de la Histria, când argumentele ştiinţifice alternau liber cu amintiri, glume, discuţii despre cărţi şi despre oameni. Dar ea traducea mult mai mult decât o artă a conversaţiei, chiar dacă *Pater* era un magician al cuvântului rostit: era certitudinea unui respect reciproc, a faptului că, dacă nu încetau să fie

buni în meserie şi corecţi în viaţa de toate zilele, puteau conta nu numai pe afecţiunea şi preţuirea profesorului, ci şi pe sprijinul lui efectiv. De la bani împrumutaţi cu discreţie la invitaţiile spontane la masă (care o duceau pe mama la disperare, fiindcă o luau mereu pe nepregătite), de la faptul că fusese probabil singurul profesor al Universităţii din Bucureşti care s-a prezentat ca martor al apărării într-un proces politic intentat unui student, de la efortul imens de a aduce în România mari savanţi şi colocvii întregi în domeniul Istoriei antice, al Arheologiei, al studiilor sud-est europene, la cel, comparabil, de a procura invitaţii şi burse în străinătate pentru cât mai mulţi tineri, a oferit generaţiei mele un prilej unic de contact cu ştiinţa mondială şi exerciţiul adevăratei competitivităţi europene. S-a luptat cu dârzenie pentru fondurile de săpătură, pentru protejarea monumentelor, pentru păstrarea în Facultate sau în Institututul de Arheologie a tuturor celor merituoşi, indiferent de dosar şi de indicaţiile politrucilor, pentru dreptul colegilor lui de a preda în universităţi occidentale, de a participa la congrese, de a publica, pentru dreptul celor mai tineri de a călători, de a vedea marile muzee ale lumii. Cu o nesecată generozitate, s-a luptat pentru alţii mult mai mult decât pentru sine şi nu a fost nimic în viaţa lui care să-l fi amărât mai mult decât eşecurile în această bătălie.

Toate acestea mă fac să alunec încet de la titlul meu iniţial, *Profesorul*, la cel cu care m-au onorat organizatorii acestei comemorări – *Magistrul*. Dacă tatăl meu l-ar fi auzit, sunt convinsă că reacţia lui spontană ar fi fost aceea de a cita versurile lui Dante, care i-au luminat anii încă din tinereţe şi până târziu în amurgul vieţii:

> „*Or va, ch'un sol volere è d'ambedue:*
> *tu duca, tu segnore e tu maestro*"[2].

Căci, asemeni lui Dante, el considera că e demn de calitatea de magistru doar acela care, cu o voinţă unită cu a ta proprie, „*un sol volere è d'ambedue*", îţi dă curajul de a străbate umăr la umăr cu el drumul înalt şi hăţişurile greu de pătruns, *lo cammino alto e silvestro*"[3]. „*Dux, duca*" – maestrul îşi îndrumă, îşi conduce ucenicul pe un drum pe care el însuşi l-a parcurs deja şi, să nu uităm, acest drum străbate Infernul. Iar maestrul, asemeni celebrei expresii danteşti referitoare la Aristotel, „*vidi'l maestro di color che sanno /seder tra filosofica famiglia*"[4], este numele rezervat de Dante Înaintemergătorului[5]. În *Divina Commedia*, Dante îl numeşte pe Vergilius de 36 de ori *duca* şi de 51 de ori *maestro*[6].

---

[2] Dante, *Divina Commedia*, *Inferno* 2.139–140.

[3] *Ibidem*, 2.141–142.

[4] *Ibidem*, 4.131–132.

[5] Relaţia indisolubilă între *studio* şi *amore*, aşa cum apare ea în *Convivio* (Conv. II.xv.10; III.xii.2–4), ca şi folosirea unei terminologii rezervate exclusiv referirilor la Vergilius şi la autoritatea divină: *autore* (v. 85) e *scriitura* (Purg. VI. 34), investesc acest magisteriu dantesc cu o demnitate pe care ar fi asumat-o *Pater* din toată inima, dimpreună cu ideea de model şi cea de *bello stile*, forma elevată pe care Vergiliu o ilustra cu prisosinţă pentru Dante şi care, în expresia Florentinului, *fa onore*, onorează opera: *famoso saggio* (v. 89), *de li altri poeti onore e lume* (v. 82).

[6] N. Fosca, *Commentario alla Divina Commedia*, text electronic, 2003–2006, ad Inferno 2.140:http://dante.dartmouth.edu/biblio.php?comm_id=20035, accesat la 2 ianuarie 2012.

Sau, cum spunea Sf. Toma din Aquino: „*Pentru a păşi pe drumul cel drept al mântuirii, omul aşteaptă trei feluri de ajutor de la cel care îi poartă de grijă. Mai întâi, să fie îndrumat către ţelul cel adevărat; de aceea, se consideră că maestrul îl conduce pe novice. Apoi, să fie apărat, ca să nu se abată de la drumul care îl conduce într-acolo: şi de aceea se spune că-l cârmuieşte. În al treilea rând, dacă i se întâmplă totuşi să se îndepărteze de la acest drum, se aşteaptă ca maestrul să-l readucă pe calea cea bună, şi de aceea se spune că îl corectează*”[7].

Dar maestrul lui Dante adaugă acestui triptic tomist o virtute care i se potriveşte fără greş magistrului pe care îl omagiem azi: în Cântul III al *Infernului*, Vergilius i se adresează pentru prima dată lui Dante cu un apelativ plin de afecțiune: „*Figliuol’ mio, disse ’l maestro cortese*”[8]. Dragostea paternă, îngemănată cu *cortesia* – respectul delicat şi afectuos faţă de personalitatea discipolului – rezumă cât se poate de elocvent firea celui a cărui amintire o evocăm azi aici şi care, ca părinte, ca prieten şi ca profesor, era indulgent în cele mărunte şi intransigent în cele importante, mai mult decât afectuos şi, prin excelență, „*cortese: lo buon maestro*”, cum l-ar fi numit Dante.

[7] Thomas Aq., *In 4 Sent*., d. 19, q. 2, a. 1.
[8] *DC, Inferno* 3. 121.

UN „HOMO BALCANICUS”*

Acad. Răzvan THEODORESCU

Între cuvintele scrise în amintirea profesorului nostru comemorat astăzi, cele ale învățatului german Klaus Detlev Grothusen, colaborator fidel al lui *Pater* într-o epocă deloc clementă, cuprind o propoziție pe cât de lapidară, pe atât de elocventă: „*Pentru o întreagă generație de specialişti ai sud-estului european, Emil Condurachi a însemnat o instituție*”[1].

Cel căruia comunitatea academică din numeroase țări de pe trei continente i-a acordat constant o încredere de care puțini studioşi din aceste părți de lume s-au bucurat, cel care a fost timp de un sfert de veac adevăratul spirit călăuzitor al Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene printre ai cărei întemeietori s-a numărat la 23 aprilie 1963, va fi avut dincolo de excepționalul său dar, meridional, al comunicării, o „genă balcanică”, vădită din tinerețe în preocupările sale ieşene pentru spațiul sud-oriental al continentului. Se plasa, cumva, asistentul Condurachi pe traiectoria profesorului său Orest Tafrali, preocupat de Salonicul bizantin sau de antichitățile din Callatis şi Dionysopolis unde făcuse şi săpături, iar stagiile sale din cea de-a doua parte a anilor 1930 ai veacului trecut în Văile Giulia şi la Fontenay-aux-Roses, apoi demersul său profesoral şi ştiințific la Şcoala Superioară de Arhivistică din Bucureşti în prima jumătate a anilor 1940, continuat de cel, lung de decenii, de la Facultatea de Istorie a Universității bucureştene, au țintit în primul rând, fiecare în parte şi toate la un loc, civilizația antică şi a primului Ev Mediu din spațiul sud-est european.

Monedele de la Pautalia şi Filipopolis[2] sau alte monede cu imagini ale unor faimoase sculpturi clasice ale lui Praxiteles şi Lýsippos de la Anchialos, Marcianopolis sau Nicopolis ad Istrum[3], staterii de la Cyzic şi drumurile comerciale de la Hellespont la Dunăre sau tetradrahmele odessitane legate de cultul „Marelui Zeu”[4], reliefuri isiace – crezute cândva creştine – din Tomis, alături de

---

[*] Comunicare prezentată la Sesiunea omagială a Academiei Române şi Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene „Centenarul Acad. Emil Condurachi (1912–1987)” (Bucureşti, Aula Academiei Române, 10 ianuarie 2012).

[1] Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen. Bulletin, XIX–XXIII, 1–2, 1993, p. 107 („für eine ganze Generation von Südosteuropawissenchaftlern ist Emil Condurachi eine Institution gewesen”). În volumul *Pater* (Bucureşti, 1995, p. 78–81) profesorul albanez Kopi Kyçyky îşi intitulează un mic capitol al primei lucrări dedicate postum lui Emil Condurachi, tocmai „Homo balcanicus”.

[2] *Sur la carrière de Q. Tullius Maximus gouverneur de Thrace*, în „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, III, 1936–1939, p. 148–152.

[3] *Une copie monétaire d'une sculpture attribuée à Lysippe*, în „Balcania”, VII, 1945, p. 216–224.

[4] *„Zeul Mare” de pe monetele din Odessos* (extras), Bucureşti, 1940.

alte ecouri egiptene, precum cultul lui Serapis în Moesia Inferior şi în Thracia[5], cultul atenian al lui Nero Claudius Drusus[6], au rolul unui mare sanctuar panelenic, precum cel epirot de la Dodóne în zona adriatic-balcanică[7], în fine, spaţiul ceremonial-liturgic din Bizanţ, care era, lângă narthexuri de bazilici, aşa-numitul „mitatorion”[8], sunt subiectele, pe cât de diverse ca tematică, pe atât de unitare ca spaţiu cultural în care au evoluat, publicate de tânărul Emil Condurachi în „Arta şi arheologia” din Iaşi şi în „Balcania” din Bucureşti, această din urmă revistă aflată sub îngrijirea profesorului Victor Papacostea. Acesta, ne reamintim, fusese creatorul Institutului de Studii şi Cercetări Balcanice existent până în 1948, şi cel pe care un învăţat grec, Cleobul Tsourkas, l-a numit „*părintele tuturor institutelor balcanice din Peninsula noastră*”, însuşi profesorul Condurachi evocându-l drept creator al unei „veritabile teorii a studiilor balcanice.”[9]

Sigur este că punctul culminant al acestei etape l-a constituit teza de doctorat publicată de Condurachi la 28 de ani şi închinată monumentelor creştine din Illyricum[10], lucrare de referinţă pentru istoria civilizaţiei sud-est europene, implicând realităţi din Dalmaţia şi Pannonia, dar şi din cele două Moesii şi din Dacia prin monumente, inscripţii latine şi greceşti, sculpturi, mozaicuri, pictură funerară, arhitectură bazilicală; de altminteri, autorul avea să revină asupra Balcanilor de vest, atunci când s-a ocupat de monedele africane de epocă romană din Numidia ajunse la Dunăre[11] sau de izvoarele scrise privitoare la „civitates”, „coloniae” şi „canabae” din Dalmaţia[12].

Urmând acestui climat, în care interesul lui Emil Condurachi pentru Balcani n-a fost fracturat nici măcar de ghilotina războiului sau de complexele şi adesea penibilele încercări postbelice, avea să se deschidă, într-o vreme de efemere, dar certe liberalizări în ţările din această zonă şi în chiar relaţiile interbalcanice din timpul „războiului rece”, la începutul anilor 1960, o nouă etapă intelectuală. Şi aceasta, nu doar în biografia carismaticului specialist român ce-şi dobândise deja o meritată notorietate. Ea debuta cu momentul Sinaia – Bucureşti (iulie 1962 – aprilie 1963),

[5] *Sur deux bas-reliefs „chrétiens” de Tomis*, în: „Arta şi arheologia”, 13–14, 1937–1938, p. 1–3; Gordien et Sérapis sur les monnaies pontiques (extras), Bucureşti, 1938.

[6] *O formă particulară a cultului imperial la Atena: cultul lui Drusus*, în: „Studii şi cercetări de istorie veche”, 1, 1950, p. 259–264.

[7] Este un studiu ceva mai târziu, dar cu rădăcini în preocupări din tinereţe: *Dodona şi raporturile sale cu lumea balcanică*, în „Studii şi cercetări de istorie veche”, 2, 1970, p. 235–243.

[8] *Le mitatorion. Notes d'archéologie chrétienne*, în „Arta şi arheologia”, 9–10,1935, p. 33–35.

[9] Este evocarea făcută la cincisprezece ani de la moartea savantului. Militând pentru propăşirea studiilor comparate asupra popoarelor, istoriei şi limbilor balcanice şi propunându-şi a realiza o nouă sinteză istorică a umanităţii din sud-est, Victor Papacostea a elaborat o veritabilă teorie a studiilor balcanice. El şi-a expus scopurile şi metoda într-al VI-lea volum al „Balcaniei” şi un întreg program a fost stabilit în cadrul Institutului Balcanic şi al revistei „Balcania” (Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen. Bulletin, XV–XVI, 1977–1978, p. 529). Pentru personalitatea lui Victor Papacostea vezi, mai recent, N.Ş. Tanaşoca, *Balcanologie şi politică în România secolului XX*, Bucureşti, 2010.

[10] *Monumenti cristiani nell 'Ilirico*, în „Ephemeris Dacoromana”, IX, Roma, 1940.

[11] *Quelques aspects pré-médiévaux de la circulation monétaire dans la région danubienne*, în „Balcania”, VII, 1944, p. 56–62.

[12] *Hotărnicii în provincia romană a Dalmaţiei*, în: „Studii şi cercetări de istorie veche”, 4, 1968, p. 587–595.

care a condus la crearea organismului internațional neguvernamental ce a fost şi rămâne Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene, care şi-a găsit centrul în capitala României şi personalitatea hotărâtoare în Emil Condurachi. Profesorul, – o ştim cu toții atât de bine, – are meritul istoric de a fi reuşit să împletească, cu o măiestrie şi cu o subtilitate de neegalat – unde a fost asistat de intelectualii de rasă care s-au numit Virgil Cândea, Valentin Lipatti şi Nicolae Fotino –, interesul UNESCO tradus în aşa-numitul „Proiect Major Orient-Occident", cu mai vechile preocupări personale şi cu cele ale ştiinței româneşti antebelice privitoare la sud-estul european, ce-şi aveau sorgintea în chiar opera şi instituțiile datorate lui Nicolae Iorga.

Se întâlnea aici Condurachi cu colegi mai vârstnici şi mai tineri, clasicişti, medievişti, modernişti, arheologi şi istorici, istorici de artă şi istorici literari, într-un demers exemplar de interdisciplinaritate. Se întâlnea cu Denys Zakythinos şi Bedrettin Tuncel, cu Pierre Demargne şi Franjo Barišić, cu Pierre Devambez şi Halil Inalcik, cu Leandros Vranoussis şi Nikolai Todorov, cu André Mirambel şi Milutin Garašanin, cu Vladimir Georgiev şi Aleks Buda, cu Agostino Pertusi şi Manolis Chatzidakis, cu Sir Ronald Syme şi Jean d'Ormesson, aşadar cu o superbă galerie de umanişti europeni, care au ştiut să depăşească tensiuni vechi şi noi, vorbind şi scriind despre cel mai dramatic colț de continent.

Tocmai unor asemenea personalități şi momentului 1963 avea să le aducă Emil Condurachi, cel mai activ şi mai eficace membru al Asociației, omagiul său la un deceniu de activitate al acesteia: „Sunt, în istoria colectivităților umane – scria Profesorul – momente când se întâmplă ca în puțini ani o acțiune să devină un fapt social şi politic, sau ca un grup, fie şi restrâns, să capete dimensiunile unei veritabile instituții"[13].

De la bun început, istoricul, care cercetase civilizația antică a Peninsulei Balcanice din variate unghiuri ştia că factorii de unitate străveche din regiune sunt cei ce pot constitui temeiurile unei cooperări ştiințifice internaționale. Sunt factori, reamintea Emil Condurachi „care nu elimină – ba dimpotrivă… – diferențele regionale, fizice şi intelectuale, economice şi sociale care, văzute de sus şi cu un anume recul, nu fac decât să scoată în evidență bogăția şi varietatea peisajului geografic şi uman sud-est european în interesul său. Ansamblu care, la rându-i, se înscrie în altul, mai mare, cel al Mediteranei şi al prelungirilor sale imediate: Egeea, Adriatica şi Marea Neagră"[14]. Se află aici, concentrate, considerații de ordin geopolitic – într-o vreme în care conceptul era încă rar folosit, după ani de interdicție absurdă –, căci nu altceva scrisese cândva unul dintre întemeietorii ştiinței geopolitice, Rupert von Schumacher, atunci când socotise sud-estul european drept spațiul cuprins între cel mai nordic punct al Mării Adriatice, Trieste, şi punctul cel mai nordic al Mării Negre, Odessa[15]; nu mai puțin o atare perspectivă ne ajută astăzi să vorbim calificat, politic şi cultural, despre

[13] *L'AIESEE à son X^e anniversaire – esquisse d'un bilan du passé et de ses perspectives d'avenir*, în „Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen. Bulletin", XI, 1–2, 1973, p. 27.

[14] *Ibidem*, p. 28.

[15] R. Theodorescu, *Europe sud-orientale et Europe centrale: deux concepte géopolitiques dans l'historiographie des deux derniers siècles*, în „Regards d'historien", Bucureşti, 2009, p. 106.

„euromediteranismul" ce include şi sud-estul european – chestiunea a fost discutată relativ recent într-un colocviu al Asociației la Palermo[16] – sau despre extensiunea sud-est europeană, prin spațiul pontic, spre Caucaz[17], element fundamental de politică actuală şi viitoare.

S-a vorbit mult – s-a şi speculat, nu mereu cu simpatie – despre abilitățile de diplomat ale lui *Pater*. Ele erau, să o spunem din nou, de cea mai bună calitate, veneau din cultura şi din urbanitatea fără cusur ale omului de ştiință. Iar în cazul atât de sensibil al problematicii balcanice, care avea să fie abordată de un grup eterogen de specialişti, buna cunoaştere a istoriei acestui spațiu l-a ajutat pe Emil Condurachi să fie cu adevărat un comandant de navă pe valuri agitate; aşa era el caracterizat la sfârşitul faimosului colocviu de la Mamaia din primele zile ale lui septembrie 1968[18], care reunea ce era mai bun în ştiințele umaniste europene şi care se desfăşura la numai zece zile de la invazia trupelor Tratatului de la Varşovia în Cehoslovacia, într-o Românie ce se desolidarizase de restul țărilor socialiste şi pe țărmul unei mări de unde putea veni, dinspre sud şi dinspre nord, orice amenințare în orice moment. Iată ce spunea în 1973 „diplomatul" Condurachi despre momentul 1962–1963 şi despre nevoia de a fi ocolite sau amânate temele delicate, mai ales de politică a secolului XX: „Spiritele nu erau încă pregătite pentru a înfrunta problemele spinoase în jurul cărora diversitatea punctelor de vedere a suscitat deja, în anii ce au precedat întemeierii Asociației noastre, polemici mai curând acerbe... Dar, să subliniem încă o dată că, poate mai mult decât în trecut, cea mai mică bănuială asupra obiectivității noastre, cel mai mic accident în înalta ținută academică a dezbaterilor noastre ar putea pricinui daune adânci, ar putea chiar anula rezultatele fericite a zece ani de colaborare fructuoasă"[19]. Lecția lui Emil Condurachi şi a întregii generații de fondatori ai Asociației a rodit în aşa fel încât momentele de criză acută pe plan politic regional nu au avut consecințe dureroase asupra corectitudinii acțiunii organizației noastre. În 1965, se reunea un colocviu în Tirana unei Albanii complet izolate, iar unii dintre noi şi-au amintit de acest moment atunci când, mai târziu, în 1995 şi în 2004, şi prin Asociația noastră, această țară atât de expresivă pentru profilul sud-est european era reintrodusă în circuitul ştiințific internațional printr-un alt colocviu şi printr-un congres; în 1974, criza cipriotă nu a împiedicat prezența, la cel de-al III-lea Congres de la Bucureşti, a învățaților din Grecia şi din Turcia, iar în 1999, Războiul din Serbia nu a impietat asupra organizării, iarăşi la Bucureşti, a celui de-al VIII-lea congres al Asociației.

Spiritul pluridisciplinar şi mereu comparatist al lui *Pater*, vădit în primele sale cercetări privind Balcanii, interesul său pentru tot ce erau permanențe, convergențe şi sinteze de civilizație în sud-estul Europei aveau să fie regăsite în viziunea largă propusă participanților la colocviile şi congresele Asociației

[16] Idem, *Entre Palerme et Bosphore: les assises médiévales d'un euroméditerranisme contemporain*, în *La Sicilia, il Mediterraneo, il Balcani. Storia, culture, lingue, popoli*, Palermo, 2006, p. 11–16.

[17] Idem, *Le Sud-Est européen et la communauté pontique*, în „Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen. Bulletin", XXIV–XXV, 1994–1995, p. 53–59.

[18] *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucureşti, 1970, p. 299.

[19] *L'AIESEE à son X^e anniversaire* .... p. 42–43.

Internaţionale la sfârşitul anilor 1960 şi în cursul anilor 1970. Aşa se întâmpla când Profesorul explica consecinţele de „durată lungă" ale datoriei acestei regiuni faţă de Grecia şi de Roma: „Acesta a fost începutul unui fenomen care stă, poate, la originea atâtor divergenţe şi aspecte diferite: fenomenul de bivalenţă istorică, politică, spirituală şi artistică marcând întreaga evoluţie ulterioară a Balcanilor"[20]. Un alt nivel, şi el permanent în istoria locului, a fost cel al coabitării sedentarilor balcanici cu neamurile migratoare: „Un amestec original s-a produs în tot sud-estul European", scria mai departe Condurachi[21]. „Tradiţii bizantine, elenistice şi romane în administraţie, în limba literară şi în aceea juridică, programul confesional şi ideologic, pe de o parte; programe şi tradiţii ale noilor veniţi, care au adus cu ei un sistem politic şi religios, graiuri şi obiceiuri diferite, pe de altă parte. Rând pe rând, fiecare dintre aceste aspecte a fost mai important, în funcţie de faza istorică respectivă: stat centralizat – administraţie romană, bizantină sau otomană; descompunere a puterii centrale la sosirea goţilor, a avarilor şi a slavilor de la începutul Evului Mediu sau a otomanilor în secolele XIII–XIV".

Etnogeneza populaţiilor balcanice, de la neamurile aheene şi doriene până la traci şi iliri, pentru care sunt utilizate principalele izvoare greceşti, de la Homer la Hesiod[22], a fost, într-un colocviu de la Plovdiv din 1969, prilejul fericit al împletirii datelor arheologiei cu cele ale documentului scris, iar conexiunile sud-estului european cu Mediterana au rămas, de asemenea, o preocupare a secretarului general al Asociaţiei, devenită şi temă recurentă a unor reuniuni internaţionale, mult apreciate de UNESCO: „...dacă aceste două mari ansambluri geografice şi umane – Mediterana, de o parte, Peninsula Balcanică, de alta – se ating, suntem încă departe de a cunoaşte cum şi în ce măsură ele se completează într-un sens sau altul. Fără îndoială, într-un cadru atât de vast... o tipologie a acestor două mari regiuni nu e uşor de definit. Acest imens lac interior care este Mediterana a cunoscut de-a lungul timpurilor o mare unitate, o mare înflorire. Dimpotrivă, cu solul său agitat, cu munţii, cu întinsele sale păduri, sud-estul european pare a fi rămas izolat îndărătul unor graniţe socotite de nepătruns. Iată de ce – cu excepţia Greciei şi a insulelor – regiunea noastră pare, la prima vedere, să nu fi profitat îndeajuns de vecinătatea primitoare şi propice a lui «Mare nostrum»"[23].

Un moment special în parcursul ştiinţific al lui Emil Condurachi a fost redactarea primei părţi a raportului general la marea temă „Europa de Est, arie de convergenţă a civilizaţiilor" a celui de al XV-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice din 1980 de la Bucureşti, acolo unde *Pater* mi-a făcut neuitata onoare de a mă asocia pentru scrierea celei de a doua părţi a raportului. „Nomazi sciţi, agricultori indigeni şi marinari greci" sau „Frontiera Romei" reprezintă capitole care au schiţat memorabil originile civilizaţiei din această jumătate de continent[24].

[20] *Ibidem*, p. 30–31.

[21] *Ibidem*, p. 32.

[22] *Izvoarele greco-latine asupra etnogenezei vechilor populaţii balcanice*, în „Studii şi cercetări de istorie veche, 3, 1969, p. 369–391.

[23] *L'AIESEE à son X^e anniversaire* .... p. 54–55.

[24] E. Condurachi, R. Theodorescu, *L'Europe de l'Est – aire de convergence des civilisations*, în „Rapports. I. Grands thèmes et méthodologie", Bucureşti, 1980, p. 9–87 (partea scrisă de Profesor este la p. 12–44 şi a fost reluată parţial în „Diogène" nr. 111, 1980, p. 116–140).

Crezând cu tărie în misiunea omului de ştiinţă, Emil Condurachi îşi mărturisea profunda afinitate cu spaţiul sud-oriental, putând fi chiar patetic, dar patetic cu eleganţa şi frumuseţea verbului său, precum în cuvântul final la un colocviu dedicat tradiţiei şi inovaţiei culturale[25]: „Noi iubim această parte de Europă. Noi o iubim cu patimă, în ciuda opiniilor uneori prea subiective cărora le-ar putea da naştere”[26], spunea el, având în memorie cuvintele celebre şi amare ale unui Georges Duhamel pentru care Balcanii erau „notre Asie d'Europe”[27]. Şi tocmai de aceea, savantul care îşi începuse cariera cu decenii în urmă cercetând Balcanii la Universitatea ieşeană, continuând la aceea din Bucureşti, la Institutul de Arheologie, la Academia Română şi la ceea ce a fost locul pe care l-a condus la excelenţă, Asociaţia Internaţională de Studii Sud-Est Europene, putea să spere, înţelept şi cu permanentul său spirit critic: „Credem deci că putem afirma că nimeni, niciun istoric serios şi obiectiv din lume, care va scrie istoria culturii europene, nu va putea să uite tot ceea ce sud-estul european a dat şi, fără îndoială, va da încă, din cea mai veche antichitate până în zilele noastre”[28].

A devenit misiunea noastră, a elevilor lui *Pater*, care am învăţat de la magistru, pe cât am putut, măsura lucrurilor şi a faptelor omeneşti din istoria cea vastă a lumii, să prelungim această speranţă a Profesorului, iubind Balcanii tinereţii şi senectuţii sale şi neuitând nicio clipă că în biografia noastră intelectuală, Emil Condurachi va rămâne mereu inconfundabilul precursor.

[25] *Tradition et innovation dans la culture des pays du Sud-Est européen*, Bucureşti, 1969.

[26] *Ibidem*, p. 144.

[27] E. Condurachi, *Le Sud-Est européen: permanences du passé et du présent*, în „Daco-Romania Antiqua”, Bucureşti, 1988, p. 3.

[28] *Tradition et innovation*..., p. 149. Ultimul bilanţ al rolului Asociaţiei făcut de Emil Condurachi a fost *Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen (AIESEE). Buts et activité (1963–1977)*, Bucureşti; 1978. Voi remarca doar faptul că după dispariţia Profesorului (16 august 1987), Asociaţia nu a mai putut oferi burse, nu a mai publicat culegeri de texte, iar comisiile create după 1963 practic au dispărut.

II. COMUNICĂRI

LES ROUMAINS – PORTEURS DU „SCEAU DE ROME" SOUS L'IMPACT DES MIGRATIONS*

Acad. Dan BERINDEI

La romanité représente encore sous le plan mondial une réalité qui, même si elle a subi des mutations et même des transformations, s'impose encore prestigieusement après des millénaires. Rome et ses héritiers ont su conquérir une partie du monde directement ou indirectement donnant preuve d'une flexibilité qui leur ont assuré le succès. Des pays de maints continents affirment leurs liens avec la cité eternelle et – ce qui est plus important – ont le sentiment de l'existence de ceux-ci. Par Rome directement ou par ses héritiers de la zone de romanisation dont certains, à leur tour, ont été les porteurs et les diffuseurs de romanité et évidemment par le latin et les langues romaines et aussi par son Eglise, Rome continue d'être une réalité à l'échelon mondial.

En Europe, en Occident, la zone romanisée comprend un vaste territoire où le processus de conservation de la romanité a eu des traits unitaires. Sous l'impact des migrateurs germaniques se réalisa la constitution de nouveaux peuples sous le signe de Rome. La symbiose eut lieu entre la population de l'ancien Empire d'Occident et ces migrateurs. La langue parlée par les premiers, qui étaient les plus nombreux et en plus représentaient un haut niveau de civilisation, qui avait agi comme un aimant sur les nouveaux venus, s'imposa et c'est ainsi que fut inauguré le processus de formation des langues romanes. Pendant les derniers siècles du premier millénaire, la constitution des nouveaux peuples et des nouvelles langues ayant leurs racines dans le latin y prit fin. L'ensemble du processus se déroula dans l'ambiance unitaire, d'une vaste zone de l'Empire, ces peuples héritiers de Rome n'étant vosins.

À la place de l'autorité d'un empereur, en Occident ce fut l'évêque de Rome, le pape, qui y imposa son autorité et assura ainsi sur le plan spirituel l'unité du processus général. On doit ajouter que dans ce vaste espace de l'anciennne partie occidentale de l'Empire Romain exista sans interruption une conscience commune de l'évolution historique et cela également grâce à cet espace fut sur le plan culturel latin. Le rôle de l'Eglise de Rome à cet égard fut marquant et en tout cas il a produit des conséquences dans le maintien et l'accentuation de la composante romane, inclusivement dans les processus de formation des nouvelles peuples et

* Comunicare prezentată în cadrul celui de-a XXXII-lea seminar „De la Roma la a Treia Romă" (Roma, 21 aprilie 2012).

langues. En plus, en Occident, sur le plan institutionnel et aussi en ce qui concerne les langues, la présence des germaniques fut extrêmement importante.

À l'Est, l'Empire d'Orient, même s'il se maintint dans les habits de la nouvelle Rome, actionna dans un milieu différent. L'existence de la population romanisée, résultat d'un processus inauguré dans la péninsule des Balkans et même au nord du Danube dès le Ier siècle a.Chr. par l'activité commerciale, fut une realité incontestable. Ce processus fut intensifié en Dacie, dès la conquête, par la constitution de la province Dacia, par la présence d'environ 50 000 militaires, par celle des colons et des vétérans, par le développement et la prospérité. Durant l'existence de la province se succédèrent cinq générations. Les pierres tombales attestent le rapidité du processus de romanisation. D'ailleurs, en 212, par la Constitution Antoniana, tous les hommes libres y ont reçu la citoyenneté romaine.

Toutefois, la population romanisée et en partie même romaine se trouva dans une autre situation par rapport à celle de l'Occident. Elle allait passer par un compliqué processus très lié au mouvement des peuples, à leur succession dans la zone. Tout d'abord, en ce qui concerne les migrateurs, ceux germaniques furent transitoires et ne furent pas créateurs d'État comme en Occident. La symbiose qui eut lieu entre la population de l'ancien et prestigieux Empire et les nouveaux venus germaniques à l'Ouest ne se répéta pas à l'Est de la même manière. Le latin ne remplit pas lui-aussi le même rôle et il ne se maintint pas dominant. C'est seulement les Slaves qui allaient remplir cette fonction jouée par les germaniques de l'Ouest, mais d'une autre manière qu'en Occident. Le latin finit par céder le pas au grec et ensuite au slavon qui prirent sa place. Surtout après la grande schisme du XIe siècle, le divorce spirituel s'accentua et cela en défaveur de l'héritage latin. En plus, même si l'Empire Byzantin réussit pendant certaines périodes à maintenir et étendre sa présence et son autorité dans cette vaste zone, il ne le réussit que partiellement et temporairement.

Pour ce qui fut de la population romanisée de la zone du Danube, des Carpates et des Balkans, elle subit les conséquences de cette situation et aussi celle du fait qu'elle fut la première qui subissait la pression des migrateurs successifs de l'Est. Le centre vers lequel elle pouvait tourner ses regards aussi changea. Il ne s'agissait plus de Rome, mais de la Nouvelle Rome et successivement l'autorité suprême allait être exercée non pas par les empereurs romains, mais par ceux de Byzance et les lignes de force devinrent les autres. La langue latine qui avait été un instrument principal de diffusion de la romanité fut détronée sur le plan administratif et aussi confessionel. La venue des Slaves dès le VIe siècle limita aussi l'espace où cette population romanisée put se maintenir. Au Sud du Danube ces furent maintenant les Slaves qui dominèrent et pratiquement prirent en possession la zone, où ils allaient constituer des États à l'instar des germaniques à l'Ouest. La population romanisée de la zone des Balkans bénéficia d'un espace de plus en plus restreint. Ce fut un processus qui fut inauguré et qui a continué jusqu'à nos jours, ces parents des Roumains, répandus dans les pays de la zone étant en train de disparaitre par progressive assimilation. Au nord du Danube, la population

romanisée put toutefois se maintenir, presque miraculeusement, en tenant compte des circonstances.

Le retrait de l'armée et de l'administration par l'empereur Aurélien a été naturellement suivi du départ d'une partie de la population, mais il ne s'est pas agi d'un retrait général surtout dans le milieu rural. L'espoir qu'il ne s'agissait que d'une mesure transitoire y existait sûrement. Toutefois, les conséquences de l'abandon furent tragiques. La *Dacia felix* n'existait plus ! Il est bien vrai que la place de l'État romain ne fut pas prise par un autre État. Les migrateurs germaniques – les Goths et les Gépides – et ni les Huns ou les Avars ne prirent pas la relève étatique de l'Empire. Le Professeur Dumitru Protase parle à juste raison de „minorités dominantes passagères". On doit ausi ajouter qu'en ce qui concerne le Danube et le Sud de la Dacie, l'autorité partielle de l'Empire y revint, surtout pendant les règnes des empereurs Constantin et Justinien, quoique temporairement. En *Scythia Minor* – dans la Dobroudja – l'autorité impériale se prolongea, même avec des interruptions, jusqu'au second millénaire. Il est significatif le fait que sur le plan de la langue, l'héritage ancien germanique est presque inexistant en roumain. On peut citer seulement le nom d'une rivière et ensuite d'un des pays roumains: *Moldova* qui provient du germanique *Mulda*.

Mais la *Dacia felix* cessa d'exister. Après le retrait, les prospères villes allaient disparaître, une autorité centrale n'exista plus. La population restante y pu se maintenir, devant faire face seulement aux obligations envers les migrateurs dominants. Dans cet espace qui dépassait les limites relatives restreintes de la province Dacia eut lieu aussi la rencontre avec ceux des Daces qui n'avaient pas été soumis à la romanisation et paradoxalement c'est ainsi que l'aire même de ce processus prit de l'extension! L'espoir de la reprise en possession de la zone par l'Empire se maintint et évidemment l'image de la Rome éternelle qui avait crée l'éphèmère *Dacia felix* ! „Une romanité sans Empire", selon l'heureuse formule du Professeur Mihai Bărbulescu, s'y maintint ainsi !

La vie se déroula en avant et les contacts et les liens avec l'au delà du grand fleuve ne cessèrent pas. L'élévage des moutons et la vie pastorale, pratiqués par une importante partie de cette population, y assuraient cela. Ces futurs Roumains firent preuve de leurs mobilité qui n'était pas une forme de nomadisme, mais la modalité d'exercer une profession. La transhumance respectait un parcours traditionnel préétabli de l'élévage des moutons et répétait un circuit. C'est ainsi que cette continuité transhumante a contribué au maintien et à la survie de cette population romanisée et aussi à la conservation de la langue romane. Il s'est agi, comme le professeur Alexandru Niculescu l'a définie, d'une *continuité mobile* ! En même temps, elle assura l'unité de l'héritage linguistique, ce qui fut maintenue aussi paradoxalement par la séparation du tronc principal des peuples romans; on pourrait parler d'une île, où le maintien de la langue s'imposait en tant que preuve d'une identité et d'un héritage.

La venue des Slaves eut des conséquences d'une importance exceptionnelle. Cette fois-ci ce furent plus des migrateurs qui n'exercèrent qu'une autorité partielle ou temporaire. Leur nombre fut important et il ne s'agissait plus de cavaliers des

steppes; au contraire, les Slaves menaient une vie qui se rapprochait de celle de cette population romanisée. La cohabitation s'en suivit et en même temps, la présence des Slaves fut essentielle en ce qui concerne la renaissance des institutions et progressivement d'une vie étatique, ainsi que de l'organisation de la vie éclessiastique, compris par l'adoption de l'alphabet slave cyrillien. Les Slaves eurent un rôle important pour ce qui était la constitution finale de la langue roumaine. Tout en étant gardés la structure et les principes de base du latin, ainsi que la majorité du vocabulaire, entre 20 et 22% des mots du roumain sont de provenance slave et certains linguistes ont même parlé d',„un charme slave du roumain". Ils eurent le rôle détenu en Occident par les migrateurs germaniques et furent les catalyseurs du parachèvement de la formation de la langue de cette population romanisée de l'Est de l'ancien Empire, les Roumains.

Dans cette Dacie qui avait été colonisée par des colons venus *ex toto urbe romana*, mais où la population conquise s'était aussi integrée et romanisée, on constate le maintien presque surprenant du souvenir de Rome et de la langue provenant principalement du latin, et aussi l'adoption par elle-même d'une dénomination, celle de *Roumains*, qui évoquait un lien indestructible. En même temps, comme cela avait eu lieu dans tout l'espace immense de la domination de l'Empire, où se constituèrent les peuples néolatins, on constate aussi une évolution propre, qui a conféré aux Roumains des traits particuliers par rapport aux peuples romans occidentaux, inclusivement en ce qui concerne la langue. À cet égard, comme il a été déjà souligné, la conservation du latin fut rendue plus difficile par le fait que l'Empire d'Orient se grécisa et que le soutien au latin qu'accorda l'Eglise de l'Occident manqua et, en plus, par le fait que les voisins n'appartenaient pas à la romanité. Cependant, on assista à un phénomène de résistance linguistique qui ne peut être contesté. La langue roumaine est indiscutablement une langue romane.

Sur le plan confessionnel, cette population romanisée de l'Orient se trouva dans l'aire de l'Eglise de la zone, de l'orthodoxie. Il est bien vrai qu'une série de mots fondamentaux de provenance latine marquaient l'ancienneté du la croyance chrétienne au moins d'une partie importante de la population – *cruce* (croix), *botez* (bâptême), *sfânt* (saint), *duminică* (dimanche), *preot* (prêtre) ou *biserică* (église) – mais l'Eglise orthodoxe utilisa en tant que langue de culte le grec et ensuite, dès la constitution des États slaves, le slavon. Par conséquent, le vocabulaire religieux s'enrichit avec des mots provenant du grec et ensuite du slavon; ce dernier devint la langue de culte et aussi comme le latin en Occident, la langue des chanceleries princières et cela juqu'aux XVIe et XVIIe siècles.

Les Roumains gardèrent jalousement leur langue, même si sur le plan confessionnel et sur celui de actes princiers ils n'utiliseront le roumain qu'à partir du XVIe siècle et de l'introduction de l'imprimerie. Par contre, entre eux ils parlaient cette langue et affirmaient leur origine.

Pendant les derniers siècles du premier millénaire, le processus de la constitution des Roumains en tant que nouveau peuple prit fin, ce qui coïncida avec leur évolution sociale et la constitution de formations étatiques. Toutefois, la venue des Slaves ne signifia pas la fin du processus historique des migrations. Ces furent

les Hongrois, les Pétchénégues et les Coumans qui allaient le continuer. Les premiers, les Hongrois s'installèrent en Pannonie – choisie auparavant par les Huns et les Avars – et, devinrent sédentaires, se baptisèrent et allaient être les créateurs d'un royaume puissant. Ils allaient conquérir la Transylvanie et, en même temps, le royaume hongrois essaya à soumettre également – sans le même succès – les principautés de Valachie et de Moldavie qui résultèrent pendant le XIVe siècle d'un processus d'unification. Depuis un millénaire on peut aussi parler d'histoire comune, de conflits, mais surtout de cohabitation en Transylvanie entre Roumains et Hongrois, ce qui se refléta pour ce qui est de la langue dans environ 5% du vocabulaire roumain; significatifs sont les mots d'origine hongroise relatifs aux villes et à leur organisation (*oraş*, *pârgar*, *şoltuz*).

En ce qui concerne les Petchénégues et les Coumans, migrateurs d'origine asiatique qui s'apparentaient et se succédèrent, on constate vis-à-vis des Roumains non seulement des conflits, mais également la cohabitation, vu aussi le fait que surtout les Coumans eurent la tendance de devenir sédentaires et d'adopter le même mode de vie que les Roumains. Pour ce qui fut des Pétchénégues, le fait qu'en 1224 le roi de Hongrie reconnaissait l'utilisation en commun d'une vaste forêt en Transylvanie est significatif, le document mentionnant une „silva Blachorum et Bissenorum".

En ce qui concerne les Coumans, les liens furent encore plus forts. Des Vlaques et des Coumans du nord du Danube colaborèrent à la fin du XIIe siècle au delà du fleuve, en soutenant l'empire bulgaro-vlaque des Asen. Des Coumans qui s'étaient installés dans la courbure des Carpates du côté de la Valachie passèrent au catholicisme et le pape créa une évêché des Coumans, ce qui provoqua aussi des incidents confessionnels avec les Roumains de la zone vu le fait que ces derniers étaient orthodoxes. Cependant, la cohabitation roumano-coumane devint étroite et elle se refléta non seulement dans la toponymie – entre autres, la dénomination du département de *Teleorman* et celui de la ville de *Caracal* – mais aussi dans une véritable symbiose qui favorisa l'affirmation indépendante de la Valachie en tant que principauté par rapport au royaume hongrois. Le nom Basarab du premier prince valaque qui vainquit en 1330 le roi Charles-Robert d'Anjou est couman. Tout comme les Slaves auparavant, les Coumans allaient s'assimiler aux Roumains au cours de quelques générations, s'agissant aussi d'un nombre relativement restreint par rapport à ces derniers. Ce phénomène historique a été saisi dès les premières décennies du XVIIIe siècle par le prince savant de Moldavie Démètre Cantemir qui écrivait que „les Romans de Dacie... se trouvant sans défense, trouvèrent un terrain d'entente avec les barbares et constituèrent ensemble avec eux et d'autres voisins une république/État".

La romanité orientale résista, en gardant des traits caractéristiques qui soulignent la conservation de l'héritage, mais aussi sa particularité. L'impact des migrateurs s'ajouta au fait que tandis que les peuples néolatins d'Occident ont gardé ininterrompus leurs liens avec Rome, pour cette romanité orientale le centre se déplaça vers la Nouvelle Rome, là où s'est produit aussi l'abandon du latin et l'adoption du grec. Pour ce qui fut des migrateurs, il est indiscutable que le rôle

principal en ce qui concerne l'évolution historique des Roumains fut détenu par les Slaves, par lesquels se produisit d'ailleurs le moment final de la constitution du peuple néolatin roumain. Le transfer de mots dans le vocabulaire, les échanges survenus surtout lors de la cohabitation quant au mode de vie, les fusions et l'assimilation ont eu leur rôle, mais cependant les Roumains se sont maintenus de manière évidente dans le cadre de leur héritage romain dans leurs rapports historiques avec les migrateurs, compris les Slaves. „La conscience de la descendence de Rome – montre Şerban Papacostea dans une belle synthèse – s'est manifestée, en premier lieu par le nom du peuple roumain, conservé par toutes les branches de la romanité de l'Est, mot qui reproduit avec une imperceptible altération phonétique l'original *romanus*". D'ailleurs, d'une manière significative, le pape Innocent III s'adressant à Jean Asen, au début du XIIIe siècle, mentionnait cette descendence romaine et – le siècle suivant – Clément VI dénommait les Valaques nord-danubiens *vlachi romani*. Au XVe siècle, Antonio Bonfini montrait que les Roumains luttaient pour la conservation de leur langue plus que celle de leur vie, tandis qu'au début du XVIe siècle, les moines d'un monastère valaque disaient à Francesco della Valle que l'origine des Roumains se retrouve dans les colons de l'empereur Trajan. Le „sceau de Rome", dont parlait l'historien Nicolae Iorga, reste la dominante de l'existence historique des Roumains.

ACADEMIA ROMÂNĂ ŞI BASARABIA*

Acad. Dan BERINDEI

Cu două veacuri în urmă, luna mai, în mod firesc o lună de speranţă şi lumină, a reprezentat un moment întunecat, în care locuitorii principatului Moldovei s-au văzut sortiţi la o nefirească despărţire, iar Prutul n-a mai fost o punte, ci a devenit o graniţă înăuntrul unei ţări. Momentul acestei nefireşti separări a fost descris de Manolache Drăghici şi evocarea sa, plină de tragism, o citim şi astăzi cu adâncă emoţie.

Au trecut două sute de ani, în care doar vreun sfert de secol cele două laturi ale Prutului au mai fost reîntrupate. Destinele răsăritene ale românităţii au fost altele decât cele ale celorlalţi români. Astăzi suntem alăturaţi, de o parte şi de alta a râului, şi lungile perioade în care legăturile noastre erau întrerupte, interzise şi chiar reprimate au trecut. Avem în faţă un viitor în care sperăm şi avem şi certitudinea că nimeni şi nimic nu ne va mai putea despărţi. Suntem fraţi şi plecăm dintr-o tulpină comună şi rezistentă şi această ultimă însuşire aţi demonstrat-o cu prisosinţă dvs., moldovenii de la răsărit de Prut. Vom merge înainte în necunoscutul planetei în necontenită schimbare şi în mari frământări, sprijinindu-ne, ajutându-ne şi păstrând conştiinţa firească a unicităţii noastre etnice, având şi grija de a păstra şi oferi concetăţenilor noştri de alte etnii respectul şi preţuirea noastră. Europa viitorului ne va cuprinde şi pe unii şi pe alţii şi ea va fi şi casa comună a unor fraţi, fără hotare, fără despărţiri.

Înfiinţată în primăvara anului 1866, prin iniţiativa fruntaşului radical C.A. Rosetti, ca simbol al modernităţii şi a alinierii europene a României născânde, Societatea Literară Română, transformată în Societatea Academică Română, cu prilejul celei dintâi sesiuni din vara 1867, iar apoi, în 1879, luând titulatura de Academia Română, a fost de la început un Parlament cultural al tuturor românilor. Cei dintâi cărturari desemnaţi a-i fi membri au fost cei care urmau să reprezinte pe românii din afara statului român. Din Basarabia au fost desemnaţi Alexandru Hasdeu, Costache Stamate şi Ioan Străjescu. Cu toate insistenţele depuse, nu a fost posibil ca Alexandru Hasdeu să primească permisiunea de a trece Prutul vreodată pentru a participa la lucrările înaltului for, iar Costache Stamate, în situaţia existentă, şi-a dat demisia, fiind ales în locul său Ştefan Gonata. Cei trei membri fondatori basarabeni, care, spre deosebire de reprezentanţii transilvănenilor, bucovinenilor, bănăţenilor şi aromânilor, n-au putut fi prezenţi la lucrările Societăţii Academice Române, au fost în consecinţă realeşi, în împrejurările date, în sesiunea din 1870, ca membrii onorari.

Interdicţia de a lua parte la lucrările unei societăţi savante a făcut ca în perioada următoare, legăturile academice să fie afectate. Dintre basarabeni au fost doar

* Comunicare prezentată la sesiunea ştiinţifică „Basarabia 1812. Problemă naţională, implicaţii internaţionale” (Chişinău, 14 mai 2012).

chemaţi cei trăitori în statul român, în primul rând marele Bogdan Petriceicu Hasdeu, din 1877 membru al Societăţii Academice Române, şi viitorul mitropolit Iosif Naniescu, ales în 1888 membru de onoare, cărora li s-au mai adăugat, în aceeaşi calitate, doar doi basarabeni trăitori la răsărit de Prut: în 1888, colecţionarul Ion C. Suruceanu din Chişinău, iar în 1910, marele filantrop Vasile Stroescu din Trinca-Hotin, susţinător cultural al întregului spaţiu românesc. Este evident că neputinţa colaborării efective, cauzată de unii factori naţional-politici, a determinat această situaţie.

Fericitul an 1918, când naţiunea română s-a putut strânge laolaltă, între aceleaşi graniţe, a dus din nou la alegerea în forul suprem cultural al României a unor reprezentanţi ai Basarabiei, cărora li se alocase, în 1866, trei din cele 21 locuri iniţial stabilite. La 12/25 aprilie, Ioan Bogdan le vorbea colegilor săi despre Unirea Basarabiei ca despre „un eveniment politic de covârşitoare importanţă", basarabenii dând astfel „semnalul reînvierii lor la viaţa naţională românească" şi revărsând „nădejdea de mai bine... în inimile celorlalţi români". În octombrie 1918, împreună cu transilvăneanul Alexandru Lapedatu au fost aleşi membri titulari basarabenii Ştefan Ciobanu şi Ion Inculeţ, iar Pantelimon Halippa – membru corespondent; lor avea să li se adauge, în 1919, ca membru corespondent, Iustin Ştefan Frăţiman, iar ca membru de onoare, genealogistul Paul Gore, iar apoi, în 1922, şi astronomul Nicolae Donici.

Basarabenii reintrau în trupul naţiunii, pe plan academic, dar numai pentru două decenii, când din nou, mai întunecată chiar decât în perioada imperială ţaristă, avea să se coboare perdeaua despărţitoare pe malurile Prutului. A trebuit să treacă o jumătate de veac ca noi relaţii să poată fi statornicite şi ca să păşim mai departe în istorie, în ultimul sfert de secol, pe poduri de flori!

Dar înainte de a face bilanţul zilelor noastre, trebuie evidenţiat că Basarabia a stat necontenit în atenţia Academiei Române, chiar şi atunci când, prin forţa împrejurărilor, ea era lipsită de prezenţa basarabenilor. Semnificative au fost în această privinţă unele discursuri de recepţie, momente culminante în cariera unui academician, care au oferit ocazii evocatoare unor mari personalităţi de la răsărit de Prut. George Sion, în cel de-al doilea discurs de recepţie rostit în Societatea Academică Română, în 1870, l-a înfăţişat pe *Alexandru Donici.* Cu *Viaţa şi operele sale*, iar Nicolae Gane l-a evocat, în 1909, în faţa colegilor săi, pe ilustrul *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, cel născut la Cristineşti, lângă Hotin şi care, de tânăr, se stabilise în Principate, neuitând însă nicio clipă originile sale. Au mai fost evocaţi în astfel de discursuri şi *Ion Inculeţ*, de către C. Ionescu-Mihăieşti şi, de asemenea, *Theodor Vârnav* de către Şerban Cioculescu. Mai trebuie menţionat succesul pe care l-a repurtat în Academia Română Ion Inculeţ, prin discursul său de recepţie *Spaţiul şi timpul în noua lumină ştiinţifică*, în primăvara anului 1919, când preşedintele Academiei, Petre Poni, a rostit cuvinte ce nu trebuie uitate şi anume: „cultul ştiinţei trebuie să fie întotdeauna unit cu iubirea de patrie."

Seriile *Memoriilor Secţiei Istorice* ne dezvăluie, de asemenea, atenţia acordată Basarabiei şi problemelor ei de către membrii Academiei Române. Mă mărginesc să menţionez dintre academicienii mult interesaţi de Basarabia pe marele Nicolae Iorga, cu volumul *Studii istorice asupra Chiliei şi a Cetăţii Albe* din 1899, şi mai ales lucrările sale tipărite cu ocazia centenarului din 1912, respectiv *Pagini despre Basarabia de astăzi*, *Boieri şi răzeşi din Bucovina şi*

Basarabia..., *Însemnătatea ţinuturilor de peste Prut* etc. Tot lui îi datorăm volumul *La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie* (în 1922, cu alte două ediţii ulterioare, în 1931 şi 1940) precum şi comunicarea *La Bessarabie est l'oeuvre des Roumains* (1931). Ştefan Ciobanu a avut, de asemenea, ca şi bucovineanul Ion Nistor – amintim comunicarea acestuia *Basarabia, pivotul politic al Moldovei voievodale* (1943) – o neobosită activitate ştiinţifică consacrată Basarabiei. Important a fost volumul *La Bessarabie, sa population, son passé, sa culture* al academicianului Ştefan Ciobanu, publicat în seria de „Studii şi Cercetări" a Academiei Române (1941), serie în care a fost publicat şi volumul Olgăi Necrasov, *Étude anthropologique de la Moldavie et de la Bessarabie septentrionales* (1940). Nu trebuie uitat nici importantul volum al academicianului Gheorghe Brătianu, *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques* (1943) şi, de asemenea, lucrările academicienilor Andrei Rădulescu privind *Dreptul românesc în Basarabia* şi general Radu R. Rosetti referitoare la operaţiile militare din 1941.

Academia Română a condamnat anexarea sovietică din 1940 prin cuvintele preşedintelui ei de atunci, Constantin Rădulescu-Motru şi, totodată, a făcut un apel academiilor lumii „surori din lumea întreagă", solicitându-le „ajutor" şi „sprijinul moral de care simte nevoie."

După cel de-al Doilea Război Mondial, Prutul a rămas mai departe un despărţitor de fraţi. Relaţiile academice nu s-au putut efectua, timp de o jumătate de veac, decât cu mari greutăţi. Cu toate acestea, într-un fel sau altul, punţile sufleteşti au fiinţat mai departe, până când, spre sfârşitul penultimului deceniu al secolului trecut, au sosit clipele unei eliberări, mai întâi la răsărit de Prut în Republica Moldova şi apoi, în decembrie 1989, şi la apusul său.

Între cele două Academii s-au statornicit fireşti relaţii frăţeşti, semnându-se, la 31 octombrie 1990, şi un acord de colaborare. Au fost chemate în sânul Academiei Române personalităţi culturale şi ştiinţifice ale Republicii Moldova. Andrei Mihail Andrieş şi Gheorghe Duca, succesiv preşedinţi ai Academiei de Ştiinţe a Moldovei au fost aleşi membrii de onoare ai Academiei Române, ca semn al preţuirii lor, dar şi ca un omagiu frăţesc. Criticul literar Mihai Cimpoi, scriitorii Ion Druţă, regretatul Grigore Vieru şi Nicolae Dabija, istoricii Alexandru Moşanu şi Andrei Eşanu, matematicianul Petru Soltan, fizicianul Ion Rădăuţan, economistul Ion Sergiu Chircă au fost şi ei aleşi membri de onoare ai Academiei Române. Preşedinţii Mihai Drăgănescu, Eugen Simion şi Ionel Haiduc, foştii vicepreşedinţi Florin Filip şi doamna Maya Simionescu ori regretaţii academicieni Alexandru Bârlădeanu, N.N. Constantinescu şi Cristofor Simionescu sunt sau au fost membri de onoare ai Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

Cele două Academii întreţin un viu schimb şi o colaborare ştiinţifică pe multe planuri, la nivelul membrilor lor, dar şi al cercetătorilor din institute. Prin activitatea lor este firesc să reflecte simţăminte care se exprimă în aceeaşi limbă şi care însufleţesc pe majoritatea cetăţenilor celor două ţări şi demonstrează dorinţa lor de strânsă conlucrare, în spiritul faptelor trecutului, dar şi ca o necesitate comună a viitorului.

Drumurile noastre, al României şi al Republicii Moldova, se vor întâlni, nădăjduim, cât de curând în Uniunea Europeană şi atunci, într-adevăr, Prutul nu va mai rămâne decât o podoabă a spaţiului nostru comun de locuire!

BILANȚUL UNEI DESPĂRȚIRI, DUPĂ DOUĂ VEACURI*

Acad. Dan BERINDEI

Singurii reprezentanți ai romanității răsăritene, românii, existând ca atare ca nou popor de la sfârşitul mileniului I d. Chr., ocupă un teritoriu întins, variat şi bogat, dar şi situat „în calea răutăților", după spusa cronicarului. Popor-insulă, supus, timp de veacuri, invaziilor sau cuceririlor, el a avut o extraordinară putere de rezistență în conservarea romanității, lucru datorat în parte şi situației sale de izolare față de celelalte popoare neolatine. Puterea de conservare a demonstrat-o prin modul său de viață, obiceiurile, un anumit mental şi mai ales limba. Fără îndoială, în această ultimă privință, se întâlnesc la una sau alta dintre ramurile românității, mici deosebiri privind lexicul, datorate influențelor *celorlalți*, dar în ansamblu, niciuna dintre limbile romanice nu prezintă atâta unitate şi atâtea similitudini. Aceleaşi apropieri, uneori surprinzătoare, se întâlnesc privind firea şi comportamentul, la români viețuind la mari distanțe. Rezistența lor au demonstrat-o în împrejurările tragice ale deportărilor la mii de kilometri.

Câteva veacuri, după constituirea lor într-un nou popor, trecând prin faza unor formațiuni statale anterioare, menționate de *Gesta Hugarorum* şi de *Cronica kieviană* a lui Nestor, românii s-au putut constitui în principate, în Valahia (Țara Românească) şi apoi Moldova – *l'altra Valachia* –, doar Transilvania fiind ocupată de regii Ungariei şi inclusă regatului lor. Timp de o jumătate de mileniu, cele două principate au avut o existență paralelă şi neîntreruptă, continuitate statală care nu se poate constata la celelalte popoare din zonă. Statele româneşti au coexistat, au colaborat, uneori s-au şi înfruntat, pentru ca în veacul al XVIII-lea, să înceapă să aibă loc la români, ca la toate popoarele, *trezirea națională*. Strângerea lor laolaltă a devenit, deceniu după deceniu, un imperativ, condiția fundamentală a mersului lor înainte în modernitate şi pentru dobândirea mult doritei neatârnări.

Drumul spre Unirea mică, cea din 1859, era obiectiv deschis. Dar, între timp, în 1775 şi în 1812, a avut loc răşluirea teritoriului principatului Moldovei, datorată acțiunilor celor două imperii creştine învecinate Țărilor Române. Bucovina şi apoi partea răsăriteană a teritoriului principatului Moldovei, denumită în întregime, printr-o extindere de înțeles, Basarabia, au fost desprinse şi atribuite, cea dintâi imperiului Austriei, cea de-a doua – celui al Rusiei. Compoziția etnică a celor două provincii desprinse avea să sufere mutații fundamentale. În Bucovina, după o

* Comunicare prezentată la Sesiunea Ştiințifică Internațională „Basarabia 1812–2012" organizată de Secția de Filologie şi Literatură şi Secția de Ştiințe Istorice şi Arheologie ale Academiei Române şi de Academia de Ştiințe a Republicii Moldova (Bucureşti, 16 mai 2012).

perioadă de tranziție, a fost permisă şi încurajată de noile autorități, stabilirea, în noua provincie de o compoziție aproape exclusiv românească, a celor care au venit din alte provincii ale imperiului. În teritoriul dintre Prut şi Nistru, după o similară perioadă de tranziție în care caracterul românesc a fost conservat, a urmat, pe de o parte, colonizări cu locuitori de alte etnii ai marelui imperiu, pe de alta, de la 1828 a început operația de înlăturare a limbii române şi de rusificare a provinciei.

În timp ce conştiința națională a devenit treptat o dominantă a transilvănenilor – deşteptătorii națiunii! – , a muntenilor şi a moldovenilor, dacă în Bucovina manifestările naționale româneşti au putut avea loc, nu acelaşi lucru s-a petrecut dincolo de Prut. Dar la aceasta s-a adăugat cortina care s-a coborât între acest teritoriu răsăritean al românității şi matca sa, inclusiv în ceea ce au privit legăturile interumane firești şi interzicerea unei dezvoltări culturale naționale pentru aceşti români răsăriteni desprinşi din trupul Moldovei, care a fost fragmentat tocmai în etapa trecerii la modernitate. În fapt, s-au dezvoltat astfel, în paralel, două entități româneşti, tocmai în momentul crucial în care conştiința românității şi mai ales a necesității strângerii laolaltă a românilor se generalizase pe tot cuprinsul teritoriului etniei lor; în realitate, nici nu mai era vorba de o dezvoltare națională la cei dintre Prut şi Nistru. Dar, cu toată această situație neprielnică, a avut loc un *miracol istoric*, rezultat poate şi din puterea de rezistență demonstrată de-a lungul istoriei de români, satele basarabene şi-au conservat limba ancestrală, iar procesele de rusificare culturală le-au afectat în mult mai puțină măsură decât acest lucru s-a întâmplat în mediul urban şi mai ales la Chişinău.

Miracolul invocat a fost continuat printr-o aproape surprinzătoare retrezire națională şi constituirea unei mişcări naționale, care, în condițiile istorice favorizante ale crizei Primului Război Mondial, a dus la succesivele mari evenimente din toamna anului 1917 şi, respectiv, din primăvara 1918 şi, practice, la unirea cu regatul României. Au urmat două decenii de viață comună într-o casă națională unică, în care, cu toate lipsurile şi deficiențele, s-a realizat unitatea spirituală românească. Visul avea să se sfârşească brutal la începutul verii anului fatidic 1940.

Dar, făcând un bilanț, constatăm că în decursul ultimelor două secole, teritoriul dintre Prut şi Nistru, desprins prin cucerire din trupul principatului Moldovei, a fost cuprins în România mai puțin de un sfert de veac, iar timp de un secol şi trei sferturi, a ființat în cadrul statului imperial rus în formele sale țaristă şi sovietică. Generații de basarabeni n-au cunoscut România decât din relatări, deseori partizane, iar, pe de altă parte, chiar dacă limba şi cultura rusă nu s-au impus la ei ca înlocuitoare desăvârşite, ele au jucat în schimb un rol formativ important şi uneori dominant. Fără îndoială că acest lucru n-a avut doar aspectul negativ al înlăturării sau limitării limbii române. Printre limbile slave, cea rusă este cea mai frumoasă şi totodată, cultura şi literatura rusă ocupă o poziție de seamă pe plan mondial. Dar, oricum, între Prut şi Nistru, cultura şi limba rusă, pentru cei care au trecut prin învățământul sovietic timp de lungi decenii, şi-a pus o pecete de neşters. Nici aceasta n-ar fi un lucru rău, dacă independența proclamată în 1991 s-ar bucura de un deplin respect din partea tuturor, iar poziția limbii române ar fi pe deplin respectată. Republica Moldova reprezintă, în fapt, o punte a românității către

lumea slavă, dar şi un intermediar al tuturor românilor către această lume.

Unitatea spirituală în curs de reconstituire între majoritatea românilor strânşi în hotarele României şi cei ai tinerei Republici a Moldovei se află într-un proces de progresivă şi ascendentă evoluţie. Conştiinţa rădăcinilor comune, a unei istorii şi mai ales a limbii comune este generatoarea acestui proces, fără ca acesta să însemne neapărat şi imperios înlăturarea actualei formule de existenţă statală. Există germani în Germania, în Austria şi în peste o treime din Elveţia, fără a mai vorbi de Lichtenstein şi chiar de Luxemburg. Ei trăiesc în state diferite, şi, totodată, au cu toţii conştiinţa germanităţii lor. Tot astfel, fiinţarea a două state româneşti poate însemna existenţa lor paralelă, după cum, când acest lucru ar fi solicitat de o majoritate categorică, ar putea duce la strângerea lor laolaltă.

Dar, în orice caz, imperioasă este legătura şi relaţia frăţească, ştergerea timpurilor de despărţire din amintirea celor în cauză, obişnuirea din nou a unui trai comun, împletit, a schimburilor fireşti, pe toate planurile, aşa cum ele fiinţează sau ar trebui să fiinţeze pe tot întinsul locuit de români. Este, de asemenea, de datoria atât a diriguitorilor Republicii Moldova, cât şi a celor ai României să aibă în vedere şi schimbările demografice petrecute în cele două veacuri scurse de la despărţirea din 1812, vreme în care nou-veniţii au primit şi ei *drept de cetate* şi este firesc să se bucure şi ei de respectarea fiinţării lor specifice, dar şi lor revenindu-le a se comporta ca minorităţi devotate statelor cu alte majorităţi.

Oricum, nicicând Prutul n-ar mai trebui să fie un râu al despărţirii, al separaţiei, iar *podurile de flori* să nu reprezinte doar manifestarea unor simţăminte trecătoare, ci statornic să lege ceea ce este comun, să fie simbol al frăţiei şi al unităţii în spirit. De asemenea, cu cât mai devreme Republica Moldova va fi admisă în Uniunea Europeană, cu atât se va accentua firesc procesul de apropiere şi viaţa unora şi altora dintre cetăţenii actualelor state româneşti va reflecta unicitatea lor. României, ca soră mai mare, îi revine nu a cotropi sau coloniza, ci *a sprijini* şi *a ajuta*, pe toate căile, evoluţiile şi dezvoltarea *surorii sale*. Un rol de seamă îi revine în viitoarele mutaţii nu atât de hotare şi de statalităţi, ci înainte de toate de comportament şi mentalităţi, contribuţiei României la formarea intelectuală a tinerilor moldoveni, suplinindu-se lunga perioadă de aşteptări neîmplinite.

Bilanţul Tratatului de la Bucureşti, la două secole de la încheierea sa, când a fost hotărâtă soarta unei treimi din locuitorii principatului Moldovei, fără ca cei în cauză să fi putut să-şi exprime ei înşişi opţiunile, deschide perspective şi transmite îndemnuri pentru viitor, care privesc continentul nostru, umanitatea în ansamblu, dar înainte de toate, românitatea în totalitatea ei!

CONTEXTUL INTERN ŞI INTERNAȚIONAL AL ÎNCHEIERII PĂCII DE LA BUCUREŞTI DIN 16/28 MAI 1812*

Prof. dr. Nicolae EDROIU
membru corespondent al Academiei Române

Pacea de la Bucureşti din 16/28 mai 1812, Tratatul ruso-turc încheiat atunci sunt consecința desfăşurărilor militare şi politico-diplomatice de-a lungul secolului al XVIII-lea. Momentul ca atare, petrecut cu 200 de ani în urmă – se împlinesc chiar astăzi după stilul vechi de ținere a evidenței timpului – îndeamnă la reflecții de natură istoriografică asupra contextului producerii lui, cu atât mai mult cu cât consecințele Tratatului încheiat atunci n-au încetat să-şi facă simțită prezența, în timp, până astăzi.

Protagoniştii acelor evenimente au fost marile puteri ale vremii, în principal Imperiul otoman şi Imperiul rus şi, alături de acestea, Imperiul habsburgic, ultimii urmărind să „preia" moştenirea politică şi să ocupe spațiul pe care sultanii se vedeau de acum nevoiți să-l părăsească. Prin eforturi politico-diplomatice şi deopotrivă de natură militară îndelungate, Imperiul habsburgic va reuşi să ocupe, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, Bucovina, iar Imperiul rus, la începutul celui următor, al XIX-lea, Basarabia[1].

Totul a început de la asediul asupra Vienei din 1683, când Imperiul otoman încerca pentru a doua oară, la fel de nepregătit din punct de vedere militar şi politico-diplomatic ca şi în 1529, cu un secol şi jumătate mai înainte, să se înstăpânească în regiunea Dunării Mijlocii.

---

* Comunicare prezentată la Sesiunea ştiințifică internațională „Basarabia 1812–2012", organizată de Secția de Filologie şi Literatură şi Secția de Ştiințe Istorice şi Arheologie ale Academiei Române şi de Academia de Ştiințe a Republicii Moldova (Bucureşti, 16 mai 2012).

[1] Asupra contextului mai larg al problematicii vezi *Istoria românilor*, VI. *De la Europa Clasică la Europa Luminilor 1711–1821*, Editura Enciclopedică, 2002, cu deosebire Cap. VII. *Românii şi Problema orientală* (p. 589–661) şi Cap. VIII. *Provincii româneşti intrate sub stăpânire străină în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea* (p. 663–724), precum şi monografiile istorice: Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne (1775–1914)*, Iaşi, 1917; Gheorghe I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucureşti, 1943; Ştefan Ciobanu, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, ediție îngrijită de Cornel Scafeş, Bucureşti-Chişinău, 1992; Pavel Gore, *Anexarea Basarabiei. Schiță istorică*, Chişinău, 1992; Nicolae Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812–1917)*, Bucureşti, 1992; Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. De la administrația militară la autonomia provincială (1774–1862)*, I, Bucureşti, 1993; Mihai-Ştefan Ceauşu, *Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism şi postiosefinism (1774–1815)*, Iaşi, 1998; *Basarabia. Dilemele identității*, volum editat de Flavius Solomon, Alexandru Zub, în colaborare cu Sorin D. Ivănescu, Bogdan Schipor, Iaşi, 2001.

De atunci, urmează ceea ce istoricii numesc „marea întoarcere", Imperiul otoman restrângându-se treptat din spațiul european ocupat mai înainte, vreme de trei secole. Principele-savant moldav Dimitrie Cantemir, care îi cunoştea pe turci de la ei de acasă, unde stătuse multă vreme şi îi studiase cu atenție, medita atunci asupra fenomenului aflat în derulare, adică asupra *creşterii* şi *descreşterii* puterii Curții otomane. Lucrul devenea acum vizibil şi sub aspect teritorial, Imperiul otoman descrescând în secolul al XVIII-lea şi în privința extensiunii lui, cu deosebire pe continentul european, dar în locul fostei puteri, apăreau competitori din vecinătate.

Era debutul aşa-numitei Chestiuni Orientale, în centrul ei stând Imperiul otoman, declarat „omul bolnav al Europei", pe care alte mari puteri doreau să-l trateze prin tăierea extensiilor lui teritoriale din secolele anterioare[2].

Primul competitor la aceasta este însuşi Imperiul habsburic, direct vizat în 1683, care îi urmăreşte pe otomani pe drumul lor de întoarcere, smulgând pe rând provincii istorice pe care le încorporează propriului imperiu. Ocuparea prin braț armat, în urma confruntării militare, de teritorii înglobate până atunci Imperiului otoman, era confirmată apoi prin păcile şi tratatele încheiate succesiv între cei doi combatanți.

Astfel, sunt, pe rând, luate Ungaria (fostul paşalâc de la Buda) şi Principatul Transilvaniei (Pacea de la Karlowitz – 1699), apoi Bosnia şi Nordul Serbiei, Banatul şi chiar Oltenia, denumită „Valahia Mică" (Pacea de la Passarowitz – 1718), revenită aceasta în cuprinsul Țării Româneşti, după un război pierdut de puterile antiotomane (prin Pacea de la Belgrad din 1739). Frontiera de Sud-Est a Imperiului habsburgic este aşezată în cele din urmă pe curba interioară a Carpaților Meridionali şi Răsăriteni, din părțile Mehadiei, de pe Dunăre şi până în Galiția, fiind organizată granița militară austriacă, ceea ce dovedea proiectul militar-politic al Habsburgilor privind expansiunea lor maximă pe această direcție; cu o excepție, aceasta fiind Bucovina, Austria motivând actul luării ei, după cum se va vedea imediat, tot prin argument de graniță militară. Era aceasta o frontieră politică de factură naturală, aşezată pe înălțimile muntoase ale Carpaților, prin granița militară trasată astfel Habsburgii încercând să separe provincia românească intracarpatină cucerită de celelalte două, de la Sud şi Est de lanțul carpatic.

Imperiul rus îşi face şi el apariția în regiune, după începutul secolului al XVIII-lea, mai întâi prin vizita făcută de țarul Petru cel Mare la Iaşi lui Dimitrie Cantemir, în 1711; atunci, un boier din sfatul țării, înaintea căruia principele visător la viitorul Moldovei dezvăluia alianța făcută cu țarul Rusiei, îşi apostrofează domnitorul, nu fără temei, prin vorbele: „Te-ai cam grăbit, Măria-Ta, cu chiematul muscalilor"[3].

Prin tratatul/„diploma lui Petru I" dată de țarul Rusiei lui Dimitrie Cantemir la Luțk (13 aprilie 1711), care finaliza înțelegerile dintre ei, era recunoscut hotarul de răsărit al Țării Moldovei pe Nistru, cu Benderul şi cu tot ținutul Bugeacului

[2] Mihai Maxim, *Țările Române şi Înalta Poartă: cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, Bucureşti, 1994.

[3] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei precedat de O samă de cuvinte*, Iaşi, 1997, p. 238.

până la Dunăre[4]. Un hotar politico-statal natural şi el, aşezat aici pe curs de apă, rămânând atunci în afara Moldovei numeroasele sate româneşti din stânga Nistrului, de unde curge până astăzi chestiunea transnistriană. Confruntarea militară ce a urmat la Stănileşti, pe Prut, cu turcii (iulie 1711), nu asigură victoria ruso-moldoveană, însuşi Dimitrie Cantemir fiind nevoit să se retragă atunci în Rusia şi să-şi ducă restul zilelor acolo[5].

După mijlocul secolului al XVIII-lea însă, Imperiul rus îşi face simţită sistematic prezenţa în regiune, ţintind să se înstăpânească pe gurile Dunării. Armatele ţariste mărşăluiesc pe această direcţie, fiind ocupate, pe rând, teritorii delimitate de cursuri de apă, de-a lungul cărora sunt împinse, spre Apus, noile ei graniţe. Concepţia de atunci a marilor puteri nu ţinea seama de componenta etno-demografică a teritoriilor, de dreptul ginţilor, de istorie, după care să se facă eventual demarcaţiile, frontiera fiind aşezată pe aliniamente naturale. Şi, cum la est de Carpaţii Răsăriteni curg spre sud – sud-est râuri ce se varsă în Marea Neagră, ele deveneau, după fiecare război dintre Imperiul rus şi cel otoman, graniţa politică vestică a puterii de la Răsărit.

În contextul confruntărilor militare şi politico-diplomatice dintre Imperiile rus, habsburgic şi otoman, cercurile politice din Moldova şi Muntenia au afirmat şi solicitat, prin memorii scrise, restaurarea şi respectarea vechilor lor drepturi, de a fi puşi „într-o stare de neatârnare către care tind toţi aceia ce au apucat a-i gusta odată dulceaţa” (sunt termenii în care delegaţii munteni se adresează plenipotenţialului austriac, mijlocitorul negocierilor de pace de la Focşani din 1772 dintre ruşi şi otomani)[6].

După Războiul ruso-otoman din anii 1768–1774, prin Pacea de la Kuciuk-Kainargi (din iulie 1774), „Imperiul Rusiei *restituie* Sublimei Porţi întreaga Basarabie cu Akerman, Chilia, Ismail şi cu târgurile şi satele şi tot ce cuprinde această provincie, după cum îi *restituie* şi fortăreaţa Bender” (Articolul XVI al Tratatului)[7].

În condiţiile în care statutul de neatârnare nu era recunoscut de marile puteri pentru Moldova şi Muntenia, ocuparea prin braţ armat a teritoriului acestora de către una dintre ele era urmată de „restituirea”, „cedarea” la masa tratativelor de către aceasta celeilalte, până la următoarea confruntare. Iar prin Basarabia se înţelegea, la 1774, zona de la gurile Dunării înspre nordul Mării Negre, denumită astfel după dinastia munteană a Basarabilor care au adus-o în cuprinsul vechii Ţări Româneşti.

Imperiul habsburgic, profitând de slăbirea prin confruntare militară a celor doi combatanţi – Imperiul otoman şi Imperiul rus – şi-a adus atunci armată în

[4] Maria Holban, L. Démény, *Originalul şi traducerea latină a „diplomei lui Petru I” dată lui Dimitrie Cantemir, cuprinzând condiţiile tratatului moldo-rus din 1711*, în „Studii”, 1973, XXVI, nr. 5, p. 1067–1078.

[5] P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958; Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir. 1673–1723*, Bucureşti, 1973; Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Moştenirea culturală a Cantemireştilor*. *Studii*, Chişinău, 2010.

[6] Cf. Nicolae Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, Bucureşti, 1902, p. 487, 489.

[7] Dimitrie A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, I, *1391–1841*, Bucureşti, 1900, p. 131.

nordul Moldovei, ocupând pe rând, în toamna anului 1774, ţinuturile Cernăuţilor, Câmpulungului şi Sucevei. Pentru justificarea acţiunii sale militare, Austria şi-a confecţionat şi un pretext de natură istorică – potrivit căruia această parte a Moldovei ar fi fost stăpânită cândva de Pocuţia, care împreună cu Galiţia o luase la împărţirea Poloniei în 1772. Mai mult, argumentul ca atare, dincolo de ocuparea *de facto, manu militari* a teritoriului, le transformă în motivaţie juridică pentru a obţine apoi mai lesne recunoaşterea internaţională a înstăpânirii ei aici. Imperiul habsburgic îşi „justifica" acţiunea în regiune şi printr-un argument zis de natură practică: avea nevoie de această parte din ţara Moldovei pentru a face legătura cu graniţa lui militară din Transilvania şi îi trebuia drum de acces dinspre direcţie transilvană înspre Galiţia, pe care o ocupase recent, deşi avea deja unul.

Prin convenţia încheiată la Constantinopol în mai 1775, Imperiul otoman „ceda" – iarăşi se „ceda" – regiunea respectivă Imperiului habsburgic[8], protestele ridicate atunci de unii demnitari turci fiind repede potolite de Viena prin tot felul de daruri. Imperiul rus nu intervine în chestiune, deşi domnul Moldovei, Grigore Ghica şi divanul ţării cerură, în faţa situaţiei, protecţia ţarinei Ecaterina a II-a, dar Rusia procedase la fel ca Austria, mai înainte, la împărţirea Poloniei.

Nici întâmpinările prin nenumăratele memorii adresate din Moldova de boieri şi domn Porţii otomane în privinţa valorii teritoriului în cauză şi ca măcar Suceava, vechea capitală a ţării, să-i fie lăsată, nu aduce vreo reacţie; mai mult, domnitorul Moldovei va fi asasinat cu perfidie de turci pentru aceste demersuri ale sale, în 1777. Urmarea a fost că un teritoriu de 10 441 km^2, având 71 150 locuitori care trăiau în 278 oraşe, târguri, sate şi cătune, cea mai frumoasă parte a vechii Moldove, cu valori artistice şi istorice inestimabile aparţinând patrimoniului românesc, este luat de Austria[9]. Românii se aflau în majoritate absolută în acest teritoriu, conform datelor recensămintelor din anii 1772–1773 şi 1774–1775, ei deţinând ponderea de 64,23% din totalul populaţiei[10].

S-a ivit şi acum problema denominării părţii respective din ţara Moldovei. Când Austria a luat Oltenia în 1718, parte a Ţării Româneşti, a numit-o „Mica Valahie" („Kleine Walachia"), sugerând rămânerea unei *Mari Valahii*. Acum, nord-vestul Moldovei pe care se înstăpânea este denumit „Moldova Austriacă" („Österreichische Moldau"), cealaltă parte fiind considerată a fi *Moldova Turcească*, dar asta arăta Europei că e vorba de un rapt teritorial. Încercând să mascheze anexiunea pe care o făcuse, Austria numeşte „noua provincie" *Bucovina*, adică Făget, Ţara Fagilor (în slavonă, *buc* = fag), după marea pădure de fagi a Cosminului, încercând astfel să înşele cancelariile europene în privinţa anexiunii teritoriale săvârşite.

Un nou război ruso-turc izbucneşte în anul 1806, în joc fiind supremaţia asupra Bazinului Mării Negre şi a gurilor Dunării. Rusia flutura acum stindardul eliberării popoarelor creştine de sub turci, ţinta ei fiind însă ocuparea Moldovei şi a

[8] Hurmuzaki, *Documente*, VII, p. 159–161.

[9] *Istoria românilor*. Vol. VI. *Românii între Europa Clasică şi Europa Luminilor (1711–1821)*, Bucureşti, 2002, p. 683. Vezi mai pe larg asupra problemei: Mihai Iacobescu, *op. cit*.

[10] Vladimir Trebici, *Bucovina. Populaţia, procesele demografice (1775–1993)*, Cluj-Napoca, 1994, p. 10–14.

Țării Româneşti. O afirmă însuşi ţarul Alexandru I în manifestul pe care îl adresează divanurilor celor două ţări, în realitate acestea fiind ocupate militar şi exploatate economic în scopul ducerii războiului. În 7 iulie anul următor, 1807, prin Tratatul de la Tilsit, încheiat între ţarul rus şi împăratul Napoleon, s-a convenit asupra acţiunii comune împotriva Porţii otomane în vederea preluării teritoriilor stăpânite de aceasta în Europa[11], pentru ca în acordul franco-rus convenit la următoarea lor întâlnire, de la Erfurt, din septembrie 1808, să se stipuleze nici mai mult nici mai puţin că „înaltele părţi contractante se angajează să considere drept condiţie absolută a păcii cu Anglia ca ea să recunoască Finlanda, Ţara Românească şi Moldova ca făcând parte din Imperiul rus" (Articolul V)[12]. Prin articolele VII şi IX ale acestui acord se prevedea că împăratul Napoleon recunoaşte numita reunire şi hotarele Imperiului rus în această parte extinse până la Dunăre[13].

Consecutiv, propunerile de pace făcute Imperiului otoman de Rusia, în anul 1810 conţineau formularea: „Principatele Moldova, Valahia Mare şi Mică şi Basarabia se alipesc prin acest tratat de pace pe veci Imperiului rus... Fluviul Dunărea va fi de acum înainte graniţa dintre cele două imperii". În 1811, Rusia accepta să se înstăpânească doar asupra Moldovei, iar dacă împrejurările ar deveni dificile, doar asupra părţii ei de răsărit, până la Siret[14].

Să observăm, deci, că variantele avute în vedere de negociatorii ruşi şi turci oscilau între a se „ceda" Rusiei întregul teritoriu al ţării, precum şi cel al Munteniei şi a nu i se da acesteia nimic, Poarta otomană continuând să rămână suverană asupra lor.

Între acestea se situau variantele dezmembrării Moldovei, prin anexarea la Rusia a părţilor de răsărit ale ţării, până la Siret sau până la Prut, în funcţie de dibăcia delegaţiei ruse şi de poziţia pe care reuşea să rămână cea turcă.

Negocierile de pace – pentru încheierea războiului început cu şase ani în urmă – se deschid, pe această bază, după mijlocul lunii octombrie 1811, la Giurgiu şi se vor finaliza la Bucureşti, prin tratatul semnat la Hanul lui Manuc în 16/28 mai 1812. Campania militară declanşată de împăratul Napoleon contra Imperiului rus odată cu primăvara acelui an a determinat delegaţia Rusiei să încheie în grabă tratatul, pentru a nu se afla simultan în conflict militar pe două fronturi, şi i-a limitat pretenţiile teritoriale până la râul Prut.

După cum am procedat şi mai sus, considerând că cea mai convingătoare pentru înţelegerea lucrurilor este însăşi litera tratatelor, reproducem acum din textul celui în cauză articolele principale, al IV-lea şi al V-lea.

Articolul IV: „Prutul, din punctul unde acest râu pătrunde în Moldova până la confluenţa lui cu Dunărea, apoi începând din acest loc, malul stâng al acestui din urmă fluviu până la Chilia şi la vărsarea sa în Marea Neagră, vor forma hotarul celor două imperii... Sublima Poartă renunţă la toate drepturile sale pe teritoriul situat pe malul stâng al Prutului şi îl cedează Curţii imperiale a Rusiei, împreună cu

[11] Dimitrie A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *op. cit*., I, p. 580.
[12] *Ibidem*, p. 920.
[13] *Ibidem*, p. 920–921.
[14] *Istoria românilor*. VI. *Românii între Europa Clasică şi Europa Luminilor (1711–1821)*, p. 704–705.

toate fortărețele, orașele şi localitățile care se găsesc acolo, precum şi jumătate din râul Prut, care formează frontiera dintre cele două imperii”[15].

Articolul V: „Maiestatea Sa împăratul întregii Rusii cedează şi restituie Sublimei Porți otomane partea din Moldova care este situată pe malul drept al Prutului, precum şi Marea şi Mica Valahie cu toate fortărețele în starea lor actuală, orașele, târgurile, satele, aşezările de orice fel şi tot ce cuprind aceste provincii, împreună cu insulele de pe Dunăre”[16].

Teritoriul luat acum Moldovei de imperiul Rusiei era mai mare de jumătate din întinderea ei, atât cât aceasta rămăsese după anexarea Bucovinei la Imperiul habsburgic. Este vorba de 12 ținuturi, cu 17 oraşe şi 693 de sate, a căror populație – după recensământul efectuat de autoritățile țariste în 1817, pentru a cunoaşte în mod real fondul demic al provinciei pe care o anexase recent – înregistra 96 526 familii, adică circa 482 630 de locuitori. Dintre aceştia, 419 240 de locuitori erau români, adică 86%[17] din totalul populației provinciei.

Pentru a cuceri acest teritoriu românesc şi a se înstăpâni asupra lui, Imperiul rus a pierdut circa 150 000 de oameni, căzuți în lupte sau măcinați de epidemii, şi aproape 200000 de ruble.

Bogăția provinciei a făcut însă ca, în scurt timp, pierderile materiale să fie recuperate, iar în privința celor umane, Rusia a ținut seama în discursul său politic şi diplomatic, drept justificare.

Denumirea de *Basarabia,* ce s-a dat teritoriului din Moldova încorporat atunci la Rusia, constituie, la rândul ei, o interesantă şi grăitoare problemă de geografie istorică. Denumirea ca atare e improprie cu referire la Moldova şi priveşte fâşia din nordul Mării Negre, numită de călărețiii turcici care s-au succedat peste cuprinsul zonei, *Bugeac*, adică loc strâmt; odată trecută aceasta, ei aveau în față locul larg dintre Carpații Meridionali şi Dunăre, denumit ca atare, *Bărăgan*. Fâşia aceasta de pământ fusese adusă de vechii Basarabi în componența statului Țării Româneşti, de unde şi denumirea, mai târzie, de *Basarabia*. „Ținutul Bugeacului” din tratatul moldo-rus din 1711 devenea, în Tratatul ruso-turc de la Kuciuk-Kainargi din 1774, urmare a insistențelor diplomației ruse, „întreaga Basarabie”.

Diplomația rusă s-a străduit apoi, cu obstinație, în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în drumul ei spre regiunea Dunării de Jos, să acrediteze ideea existenței aici a trei provincii distincte: Valahia (adică Țara Românească), Moldova şi respectiv Basarabia. Dacă nu-şi putea atinge obiectivul înstăpânirii asupra tuturor provinciilor româneşti menționate şi să-şi aşeze granița cu Poarta otomană pe Dunăre, Imperiul rus se mulțumea, într-o primă etapă, cu cea mai mică dintre ele, cu Basarabia, aceasta nefiind specificată în vreun fel în unele texte diplomatice. Cucerirea ei prin forța armelor şi justificarea ulterioară a acțiunii înaintea cancelariilor europene aveau astfel sorți mai mari de izbândă, Rusia putând obține astfel consacrarea actului în domeniul lui *ius publicum europaeum.*

[15] Dimitrie A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *op. cit*., I, p. 297–298.

[16] *Ibidem*, p. 298.

[17] Armand Goşu, *Basarabia sub ocupație țaristă*, în volumul *Basarabia de la începuturi până în 1994* (coord. I. Scurtu), Bucureşti, 1994, p. 56.

Mai mult decât atât, diplomaţia rusă a basculat, în 1812, întinderea teritorială a acestei Basarabii din nordul Mării Negre de pe orizontală pe verticală, mărind-o de câteva ori prin accepţiunea ce i-a dat-o acum, ca fiind spaţiul Moldovei dintre Prut şi Nistru în întregimea lui, asupra căruia se înstăpânea.

Să observăm, în încheiere, că regimul introdus de Rusia în numita Basarabie era diferit de cel otoman. Teritoriului dintre Prut şi Nistru, denumit acum *oblastie,* i se dă o nouă organizare, cele 12 ţinuturi fiind împărţite în ocoale sau plase, Rusia menţinând încă unele vechi autonomii instituţionale, pentru a diminua reacţia imediată a locuitorilor. În 1818, era promulgat *Aşezământul de funcţionare a provinciei Basarabia*, publicat în limbile română şi rusă, dar şi umbra de autonomie dată acesteia era treptat restrânsă de autorităţile ruseşti, până la transformarea provinciei, în 1828, într-o simplă *gubernie rusească*, după care dată sunt introduse instituţiile proprii, imperiale ruse.

A urmat o politică dirijată de la Centru de colonizare cu populaţie alogenă, în principal rusofonă, prin care se urmărea modificarea peisajului etnodemografic al spaţiului dintre Prut şi Nistru, aşa cum Imperiul rus procedase şi în teritoriile cucerite până atunci. Compararea datelor statistice privind populaţia şi ponderile etnodemografice ale provinciei din anii 1812–1817 cu cele din 1918 reflectă această politică. În pofida măsurilor de colonizare, de deznaţionalizare şi de strămutare forţată a populaţiei băştinaşe în alte provincii ale vastei Rusii ţariste şi apoi ale U.R.S.S., în teritoriul pruto-nistrian nu s-a reuşit nici până astăzi detronarea majorităţii româneşti.

Acestea sunt faptele petrecute acum două secole şi sensurile lor.

GEORGE BARIȚIU (1812–1893), ISTORIC AL TRANSILVANIEI[*]

Prof. dr. Nicolae EDROIU
membru corespondent al Academiei Române

Se împlinesc, chiar astăzi, 200 de ani de la naşterea lui George Bariţiu.

Pentru activitatea sa deosebit de fecundă, deschizătoare de drumuri în varii domenii ale vieţii societăţii româneşti transilvănene – şi nu numai – binemerită înalta apreciere a urmaşilor. Iar ca patron al Institutului de Istorie din Cluj-Napoca al Academiei Române, cel care a fost mai mulţi ani preşedintele Secţiunii Istorice a Academiei Române, vicepreşedinte şi la urmă preşedinte al celui mai înalt for român de cultură şi ştiinţă – deşi nu avea cetăţenia statului român de atunci – merită înzecit aprecierile celor de astăzi[1].

Institutul nostru a ţinut să organizeze această manifestare ştiinţifică de anvergură, chiar la împlinirea a două secole de la naşterea marelui Bariţiu, să-l cinstească şi să-i omagieze activitatea, viaţa şi opera, puse toate, de el, în serviciul naţiunii române.

*

La începutul secolului al XIX-lea, când vedea lumina zilei în Jucu de Jos, de lângă Cluj (în 12/24 mai 1812), ascensiunea în carieră era pentru românii ardeleni un deziderat mai greu de atins. El era posibil mai lesne pentru tinerii din satele româneşti libere, pentru cei din regiunea de graniţă, unde Curtea din Viena s-a îngrijit de şcolarizarea primară şi de înfiinţarea de şcoli mai înalte pentru fiii de grăniceri, în vederea instruirii lor. Pentru cei din satele Câmpiei Transilvaniei, aflate în comitate şi de vreme îndelungată în stare de supunere faţă de domnii de pământ, sub forma iobăgiei şi acum a colonatului – oricum în stare de servitute – drumul spre şcoală superioară era unul dificil[2].

[*] Comunicare prezentată în deschiderea Simpozionul ştiinţific internaţional „Bicentenar George Bariţiu. 1812–2012" organizat de Institutul de Istorie „George Bariţiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române în cadrul „Zilelor Academice Clujene" ediţia 2012 (Cluj-Napoca, 24 mai 2012).

[1] Vezi, pentru aspectele generale ale vieţii şi activităţii lui George Bariţiu: Vasile Netea, *George Bariţiu. Viaţa şi activitatea sa*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, 365 p.; George Em. Marica, *Studii de istoria şi sociologia culturii româneşti ardelene din secolul al XIX-lea. George Bariţiu – istoric*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, 255 p. şi volumul *George Bariţiu (1812–1893). Scrieri istorice*. Ediţie de acad. Camil Mureşanu şi prof. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009, XXXVI + 457 p.

[2] Vezi D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I–III, Bucureşti, Editura Academiei, 1967–1968, 595, 862, 135 p.; Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I.

Studiul întreprins asupra istoriei carierelor intelectuale din Transilvania ultimelor trei secole – XVIII, XIX, XX – relevă faptul că din regiunea respectivă s-au ridicat prea puțini intelectuali; excepție au făcut fiii de preoți ortodocși, a căror instrucție era totuși relativ precară până la mijlocul secolului al XIX-lea, când Andrei Șaguna deschidea școlile de la Sibiu și Brașov, iar după mijlocul secolului al XVIII-lea, și de preoți greco-catolici, care luau din tată în fiu drumul Blajului, spre școlile deschise atunci în jurul reședinței noii biserici a românilor ardeleni[3].

Este și drumul urmat de George Barițiu, după instrucția primară luată în satele pe unde părintele său, Ioan Pop, slujise ca preot, în școlile de la Blaj apoi, și la urmă în cele ale Clujului. Aici, la Liceul romano-catolic piarist, în 1829, îi cade în mână un exemplar din lucrarea lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia,* tipărită la Buda cu slove chirilice, în anul 1812. Era singura operă din creația Școlii Ardelene tipărită în timpul vieții corifeilor acesteia și e de prisos să mai spunem că ea constituia cartea de învățătură pentru românii ardeleni de atunci. Scrisă polemic, lucrarea aceasta se concentra asupra originii poporului român, prezentată contorsionat în unele lucrări străine, în toiul argumentației trecând ea însăși peste marginile adevărului istoric.

Istoria lui Petru Maior i-a atras lui George Barițiu interesul pentru istorie, pentru cunoașterea trecutului neamului său, într-un răstimp când ideile Școlii Ardelene constituiau încă un izvor la care se adăpa tinerimea română din Transilvania. Interesul pentru istorie fiindu-i odată stârnit, Barițiu adaugă în timp lecturi asupra istoriei Transilvaniei, românilor în general, urmărind trecutul lor. Dar și cu privire la desfășurările din câmpul istoriei universale, în gazetele sale mai întâi publicând numeroase articole și studii asupra unor evenimente, personalități, provincii istorice din Europa și din întreaga lume. Acestea erau citite de intelectualitatea românească a timpului, găsind în cuprinsul lor informații de natură documentar-istorică necesară înțelegerii desfășurărilor politico-militare din trecut și ale acelui timp.

În 1866, când se înființează Academia Română, George Barițiu, membru fondator al acesteia, activează în Secțiunea istorică-arheologică, fiind mai mulți ani președintele ei. Contribuie la definitivarea Statutelor înaltului for de cultură și știință român, așa cum făcuse mai înainte cu ASTRA, după 1861[4].

În cadrul ședințelor Secțiunii Istorice a Academiei Române și în plenul ei, susține comunicări științifice bine primite, prin care aducea contribuții la cunoașterea unor momente și evenimente din istoria românilor ardeleni. Problematica acestora viza antichitățile romane din Dacia, originea românilor și începuturile organizării lor politice în Transilvania, momentele mai importante la

Supușii, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, 583 p.; vol. II. *Stăpânii. Economia domenială*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, 528 p.; Idem, *Problema iobăgiei în Transilvania. 1700–1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, 398 p., autorul numind comitatele transilvănene „terenul clasic al iobăgiei".

[3] Nicolae Edroiu, *Genealogii preoțești și protopopești din Transilvania (Considerații privind studiul carierelor intelectuale românești din sec. XVIII–XIX)*, în vol.: Nicolae Edroiu, *Studii de genealogie*, II, Editura România Press, București, 2009, p.7–24.

[4] Dorina N. Rusu, *Bariț și Academia Română*, în: „Academia Română. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", 1993, 18, p. 49–56.

care au participat (ca Răscoala de la Bobâlna din anii 1437–1438, Răscoala lui Horea din 1784 ş.a.). Sunt avute în vedere şi momente din istoria românilor de la Sud şi Est de Carpaţi, realizările în timpul unor mari domnii, starea locuitorilor ţărani, şerbia şi iobăgia în care au fost ţinuţi secole de-a rândul, momente ale luptei antiotomane a Ţărilor Române.

George Barițiu apare foarte preocupat de soarta documentelor istorice, de izvoarele diplomatice mai ales, cerând insistent, prin gazetele sale, adunarea acestora, salvarea lor de la distrugere, pentru ca ele să poată servi reconstituirilor istoriografice de atunci şi de mai târziu. Cu deosebire, documentele lăsate de evenimentele petrecute în anii 1848–1849 în Ardeal, referitoare la mişcările românilor din cursul revoluției îl interesează pe istoric, el văzând interesul şi grija istoricilor şi oamenilor de cultură unguri şi saşi pentru asemenea izvoare istorice. El însuşi publică numeroase mărturii scrise din timpul acelor evenimente, cu deosebire rapoartele prefecților români din Transilvania[5].

În acest sens, se poate consulta acum *Bibliografia scrierilor istorice ale lui George Barițiu,* întocmită de Veronica Turcuş, cercetătoare ştiințifică în Institutul nostru, adusă la zi şi publicată acum cu prilejul Bicentenarului George Barițiu[6]. Din lectura titlurilor bibliografiate rezultă cu prisosință varietatea şi multitudinea preocupărilor din câmpul ştiințelor istorice ale lui George Barițiu.

Dintre preocupările sale aparținând domeniului Istoriografei se cuvin a fi menționate aici *documentele vechi pentru istoria națională transilvană* publicate în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", în anii 1853–1854, şi sub rubrica *Clio* în revista „Transilvania", între 1868–1870, extrasele din cronica lui Emeric Mikó (în „Transilvania", 1868), din cea a lui Mihail Cserei (1661–1711) publicate în traducere românească tot în „Transilvania" în anul 1869, din cronicarii Nicolae şi Ioan Bethlen (în numere din anul 1870 ale revistei „Transilvania"), precum şi cele din *Diplomatariul* contelui Iosif Kemény referitoare la români, date în mai multe numere ale revistei „Transilvania" anilor 1871–1874.

După o măturisire proprie, G. Barițiu ar fi publicat în ziarele şi revistele sale în jur de 2 000 de documente istorice, care ar fi putut alcătui în jur de cinci volume.

În privința studiilor sale istorice publicate sub formă de serial în revistele sale, în „Transilvania" mai ales, rețin atenția şi interesul ştiințific cel referitor la Iancu de Hunedoara (*Ioan Corvin de Hunedoara. Originea, genealogia, faptele sale imortale*, în „Transilvania", 1873–1874). Este cel dintâi studiu genealogic şi istoric din istoriografia română cu privire la Iancu de Hunedoara, prin încheierile acestuia aducându-se contribuții notabile pentru cunoaşterea originii şi dimensiunii acțiunilor întreprinse de comandantul militar, voievodul Transilvaniei şi guvernatorul Regatului Ungariei de la mijlocul veacului al XV-lea.

De asemenea, articolele cu privire la răscoala din 1735 („Transilvania", 1871), la Răscoala lui Horea, 1784 („Transilvania", 1872), la Revoluția de la 1848

[5] George Barițiu, *Culegere de documente istorice din anii 1848 şi 1849*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 15, pp. 179–180; Idem, *Despre istoria mai nouă şi mai ales despre istoria anilor 1848 şi 1849 (Discurs ținut în şedința publică din 14/26 sept. a Societății Academice)*, în „Transilvania", 1870, III, nr. 24, pp. 293–298.

[6] Veronica Turcuş, *Bibliografia scrierilor istorice ale lui George Barițiu. Bicentenar George Barițiu 1812–2012*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012, 67 p.

şi la Iancu de Hunedoara („Transilvania", 1872), la Răscoala de la Bobâlna din 1437–1438, denumită de autor *bel civil transilvan* („Transilvania", 1873).

Două lucrări mai extinse, publicate în volum, au stârnit interesul şi aprecierea contemporanilor, şi până astăzi ale istoricilor, anume *Istoria Regimentului II românesc grănicer transilvan*[7] şi *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*[8].

Primul dintre acestea, elaborat şi publicat la 11 decenii de la înfiinţarea regimentelor grănicereşti din Transilvania şi la peste două decenii de la desfiinţarea lor, venea să reconstituie o componentă importantă a istoriei românilor ardeleni. Intervenţia Curţii din Viena în Transilvania în timpul împărătesei Maria Tereza, prin care s-au înfiinţat două regimente grănicereşti în Principat, a avut consecinţe multiple asupra zonei respective. După aşezarea lui George Barițiu la Braşov, el intră în contact cu problematica satelor româneşti situate în fâşia de graniță, în ziarele sale fiind publicate mai multe informaţii asupra acesteia. Pe de altă parte, familia soţiei sale era implicată în funcţionarea vămii şi carantinei de la Timiş, situat pe drumul dintre Braşov şi Predeal, ajungând să cunoască, deci, şi mai bine realităţile din regiunea de graniță. Acum, după desfiinţarea regiunii ca atare şi a regimentelor grănicereşti, G. Barițiu este preocupat de sistemul lor de organizare şi de rolul pe care sistemul ca atare l-a avut în viaţa românilor ardeleni.

Cât priveşte cealaltă lucrare, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă,* elaborată şi publicată în ultimii ani ai vieţii sale, ne găsim în faţa primei reconstituiri de amploare a istoriei provinciei româneşti intracarpatice din secolele XVIII–XIX din istoriografia românească ardeleană. Dacă prima parte a lucrării reprezintă o abordare istoriografică, ultimele decenii tratate sunt văzute şi prin prismă memorialistică, la marea majoritate a evenimentelor tratate autorul având deopotrivă calitatea de participant. George Barițiu devine astfel promotorul cercetării monografice şi de sinteză româneşti a istoriei provinciei intracarpatice, meritându-şi pe deplin aprecierea de istoric al Transilvaniei.

*

Simpozionul ştiinţific de anvergură internaţională pe care îl deschidem acum va pune în lumină, nu ne îndoim, diversitatea preocupărilor lui George Barițiu – în plan politic-naţional, în cel al jurnalisticii, în domeniul istoriografiei, al cercetării şi organizării ştiinţifice istoriografice –, precum şi valoarea acestora. Publicarea în volum a textelor comunicărilor ştiinţifice care urmează a fi susţinute va pune la dispoziţia unor cercuri mai largi de specialişti rezultatele cercetărilor pe care membrii Institutului de Istorie din Cluj-Napoca al Academiei Române ce îi poartă numele au înţeles să le întreprindă în memoria marelui înaintaş, la împlinirea a două secole de la naşterea sa.

[7] George Barițiu, *Istoria Regimentului al II-lea românesc grănicer transilvan*, Braşov, 1874, 110 p.

[8] George Barițiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă*, I–III, Sibiu, 1889–1891, XX + 774 p. (I); XVI + 800 p. (II); XII + 625 p. (III).

LES ROUMAINS ET L'EMPIRE OTTOMAN EN TANT QUE CONTINUATEUR DE LA NOUVELLE ROME*

Acad. Dan BERINDEI

L'année 1453 marqua l'histoire de l'humanité par la chute de Constantinople. Apparémment, c'était la fin de la *Nouvelle Rome*. Evidemment, cette seconde Rome avait cessé d'exister. Cependant, le processus historique qui avait eu lieu, la conquête rapide d'un immense territoire en Asie et en Europe a posé des problèmes aux conquérants, car le sultan Mehmet II s'était vu le maître d'un empire habité en bonne partie, surtout en Europe, par une population conquise chrétienne. En plus, il s'agissait d'un *capital d'importance*, de la place que la Nouvelle Rome, même dans sa période de décadence, avait réussi à garder dans le mental de l'époque et dont son continuateur pouvait y bénéficier.

Le passage de la Nouvelle Rome des mains de l'empereur byzantin dans celles du sultan n'a pas représenté seulement la conquête d'une grande ville et celle d'un point stratégique et géopolitique d'importance mondiale, mais également le transfer d'un symbole. Le sultan avait pris la relève de l'empereur, celui-ci héritier de ses prédécesseurs non seulement de Constantinople mais aussi de Rome. Le sultan devait régner dans une ville maîtresse d'importance universelle et exercer son autorité et sa puissance dans un empire à vocation universelle qui succédait à l'Empire Byzantin, mais aussi à l'Empire Romain et comme eux, même d'une manière plus accentuée était un empire multiethnique, multiconfessionnel, tout en gardant son caractère dominant musulman.

Par conséquent, dans de nouveaux habits la Nouvelle Rome continua d'exister. Les conquérants firent preuve de sagesse à cet égard. On arriva aussi à un certain compromis historique. La prééminence de l'orthodoxie cessa, mais la tolérance religieuse exista et le patriarche de Constantinople devint une espèce de grand dignitaire chrétien du nouveau empire. Autour de sa résidence allait se développer le Phanar et des Grecs allaient être utilisés par la Porte, surtout dans le domaine de la politique étrangère. La Sainte Sophie fut transformée en mosquée, mais ce fut surtout une action marquant la conquête, mettant en évidence *qui* était devenu maintenant le maître ! Dans son ensemble, le nouveau empire professa la tolérance d'un maître puissant qui pouvait se permettre une telle attitude!

Cependant la conquête eut ses limites d'extension. Deux fois les armées ottomanes arrivèrent sous les murs de Vienne, toutefois celle-ci ne put pas être conquise et le second siège de 1683 se transforma dans le début d'un retrait

* Comunicare prezentată la cel de-al XXII-lea seminar „De la Prima la a Treia Romă" (Istanbul, 30 mai 2012).

progressif d'Europe. Mais cela avait lieu vers la fin du XVIIe siècle, car au XIVe et au début du XVe les peuples balkaniques furent soumis et les anciens États disparurent. Cependant en ce qui fut des principautés roumaines – la Valachie et la Moldavie – ceux-ci réussirent à se maintenir en devenant des États tributaires du sultan. Evidemment, il s'est agi d'un processus qui dura plus d'un siècle, au cours duquel on enregistra des tentatives de résistance, même quelques victoires, mais jusqu'à la fin on arriva à un compromis.

Les principautés de Valachie et de Moldavie furent maintenues. Elles purent garder leurs princes et pour une période, même assurer la succession à condition que la Sublime Porte confirme le choix que le pays (c'est à dire les boyards) avait fait. Elles gardèrent aussi leur noblesse, les boyards, considérés par la Porte les garants du compromis. Jusqu'au début du XVIIIe siècle, les armées furent aussi maintenues et même l'activité diplomatique. Ce qui était le plus important dans l'esprit de l'époque, la croyance chrétienne, bénéficia non seulement de la tolérance, mais eut même dans l'espace roumain une prééminence absolue, car des mosquées ne furent pas édifiées sur le sol roumain. Evidemment, le taux du tribut monta progressivement, surtout pendant certaines époques et à cela s'ajouta une quantité importante de céréales et de moutons qui devaient être livrés à des prix imposés. Toutefois, l'administration des deux pays resta dans les mains des Valaques et des Moldaves. Pendant des siècles, la Valachie et la Moldavie gardèrent leur caractère étatique et leur autonomie adminstrative et spirituelle.

Les deux États avaient fait leur début dans le sillage de Byzance. Situés à la frontière des deux confessions chrétiennes, sous l'influence de la Nouvelle Rome, ils avaient choisi et gardé la confession orthodoxe, repoussant les tentatives répétées qu'on avait fait afin qu'ils passent dans le camp du catholicisme. En même temps, lors de leur processus de constitution étatique, ils avaient eu en tant que modèle l'Empire byzantin et cela non seulement en ce qui concernait les institutions, mais aussi l'organisation de l'Eglise, qui fut d'ailleurs soumise sous l'autorité hiérarchique du patriarche de Constantinople jusqu'en 1883 quand fut reconnue son autocéphalie. On doit aussi ajouter que les princes valaques et moldaves considérèrent de leur devoir le soutien de maintes institutions monastiques chrétiennes de l'Empire otoman, en suivant l'exemple et en prenant ainsi la place des empereurs de l'empire disparu.

Mais, il s'est agi encore d'un processus historique pour ce qui fut des Roumains. Le souvenir de la Rome fut gardé par eux jalousement et miraculeusement. D'ailleurs eux-mêmes se sont toujours désignés en tant que, Roumains, nom évidemment évocateur de la première Rome. Cette dénomination se retrouve chez Constantin VII Porphyrogenète quand il parle de ceux qui retrouvaient leurs racines dans l'implantation des colons romains qui „se nomment Romains et ce nom ils l'ont gardé jusque maintenant." Un siècle plus tard, le commandant de l'armée impériale, Katalakon Kékauménos, liait les origines des Vlaques de la Dacie antique. Pour Kinnamos, secrétaire de l'empereur Manuel Comnène, les Roumains nord-danubiens «étaient des colons venus depuis longtemps d'Italie.»

Ce furent les humanistes qui contribuèrent aux XVe–XVIe siècles à la diffusion de l'idée de la romanité des Roumains, se basant sur leurs constations directes mais aussi en bonne partie sur les informations fournies par les Roumains eux-mêmes. Le Padouan Francesco della Valle écrivait après deux voyages effectués dans l'espace roumain: «La lingua loro è poco diversa dalla nostra italiana, si dimandano in lingua loro Romei perche dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese»; ayant discuté avec les moines du Monastère Dealu ceux-ci lui ont montré qu'on conservait depuis l'Antiquité «il nome de Romani».

Lors de la disparition de l'Empire romain d'Occident, et d'ailleurs même du partage de l'Empire entre l'Ouest et l'Est, la population romanisée du Nord et du Sud du Danube s'étaient trouvées dans la zone géopolitique de la Nouvelle Rome et elle avait considére celle-ci dans la conjoncture existante en tant que continuateur légitime de la première Rome et l'empereur byzantin en tant que successeur de l'empereur Trajan. Leur fidélité à cet égard contribua aussi au choix de leur position orthodoxe par rapport à la chrétienté.

Mais dès la conquête ottomane, dans la nouvelle situation qui s'était créée, eut lieu au moins en partie un transfer mental. Le sultan était maintenant aux yeux des Roumains le maître et, d'une certaine manière, le successeur de l'empereur de Byzance. C'était *l'empereur*! Par conséquent, les boyards, individuellement ou en groupe, s'adressaient au sultan en demandant justice ou en reclamant des états de choses qui ne leurs convenaient pas. Dans leur subconscient il s'agissait d'une action qui d'une certaine manière se liait à l'époque ou l'empereur Trajan ainsi que les empereurs successeurs au long de presque deux siècles avaient patronné le processus de romanisation et y mis le *sceau de la Rome*. L'empereur devint pour eux le successeur de leur «fondateur» et c'est ainsi qu'ils parlaient maintenant du sultan en le définissant en tant qu'empereur.

Territoire de transition entre deux mondes, les principautés de Valachie et de Moldavie offraient l'immage du mélange des moeurs européennes à ceux orientaux transmis par l'Empire ottoman. Les institutions, les moeurs, les costumes, la gastronomie réflétaient cette situation. En même temps, elles étaient dépendantes sur le plan politique et militaire du puissant empire.

Evidemment, on doit pas idéaliser et dorer l'image de ces rapports. L'exploitation économique y était présente, à certains moments les relations furent difficiles. Des tentatives visant à mettre fin aux rapports de vasalité eurent lieu, certaines d'entre elles contribuèrent à des améliorations, mais pratiquement ces rapports furent maintenues jusqu'en 1877. On doit aussi ajouter que paradoxalement cette dépendance de la suzeraineté ottomane a mis un frein à l'expansion des empires chrétiens d'Autriche et de Russie qui dès la fin du XVIIe dirigèrent leurs efforts pour élargir leurs possessions territoriales. La principauté de Moldavie a perdu ses régions du Nord et de l'Est au bénéfice des deux empires chrétiens limitrophes, en 1775 et 1812, mais toutefois, le fait que les principautés roumaines se trouvaient en état de dépendance par rapport de l'empire des sultans contribua à ce que leurs entités étatiques furent maintenues sans interruptions et que les actions

annexionistes de leur grands voisins échouent, ce qui signifia également que les dangers d'une germanisation ou d'une russification ne se produisent pas. Quant à l'Empire ottoman il n'entreprit pas de tels actions, ni sur le plan religieu, ni sur celui ethnique. Donc, pratiquement les Roumains bénéficièrent à cet égard d'une protection réelle en pouvant rester ce qu'ils étaient!

Dès la fin du XVIIe siècle et du début du siècle suivant, le regrès de la puissance de l'Empire ottoman devint évidente, mais cependant il continua à faire preuve d'une vitalité exceptionnelle qui fit que sa disparition historique eut lieu seulement après la Première Guerre Mondiale, en étant le dernier grand empire qui eut ce sort. En même temps, à la différence de ce qui se passa en Russie, en Autriche-Hongrie et en Allemagne, où on constate de l'anarchie, des guerres civiles et la décomposition étatique, en Turquie le passage à un nouveau état de choses marqua un moment d'ascendance tenant compte des succès socio-politiques et militaires enregistrés par Kemal Atatürk.

Toutefois, dès le commencement du XVIIIe siècle, dans les Principautés fut installé le régime phanariote et en même temps s'en suivit aussi un processus d'orientalisation plus accentuée à Bucarest et à Jassy. Après le passage du prince Démètre Cantemir du côté de Pierre le Grand, le trône de Moldavie revint au prince phanariote Nicolas Mavrocordat qui allait devenir cinq années plus tard prince de Valachie. Ainsi fut instauré le régime phanariote qui signifia l'essai de la Sublime Porte à transformer les deux États tributaires dans deux provinces dirigées directement par l'Empire. En bonne mesure alors Bucarest devint une espèce de „succursale" d'Istanbul. Des centaines de gens y venus, surtout des Grecs, s'y installèrent. Chaque prince venait avec une suite constantinopolienne de quelques centaines de personnes. Ceux-ci en général s'y installaient et restaient même après le rappel de leur prince. Ce fut aussi un transfer de moeurs, en commençant avec la cour princière et le protocole qui fut introduit. Il existait la tendance que Bucarest devienne un petit Istanbul !

Même si la période phanariote signifia une accentuation de la dépendance des principautés roumaines de l'Empire ottoman, on se trouvait à la veille de transformations et mutations essentielles.

La constitution des nations modernes en Europe centrale et du sud-est, la formation d'une conscience nationale moderne, allaient ouvrir la voie vers les processus historiques de la seconde moitié du XIXe siècle. Dès le traité d'Andrinople de 1829, la Sublime Porte avait restitué à la Valachie le territoire des villes danubiennes Turnu Măgurele, Giurgiu et Brăila qu'elles avait occupés aux XVe et XVIe siècles; en même temps, l'autonomie et la pleine liberté économique étaient reconnues aux deux pays qui, grâce à leurs céréales prirent un important essor. Le traité de Paris de 1856, après la guerre de Crimée, ouvrit la voie vers l'unification de la Moldavie et de la Valachie et c'est ainsi que par une double élection du prince Cuza l'État national roumain fut constitué.

Les temps avaient changé! Le règne de Cuza et ensuite celui du prince Carol de Hohenzollern-Sigmaringen ouvrirent le chemin vers un changement du statut international du pays. On arriva ainsi à la décision prise par le traité russo-turc de

San Stefano et ensuite par le concert des puissances à Berlin que l'indépendance de la Roumanie fut reconnue.

Pour obtenir son nouveau statut international la Roumanie avait dû s'impliquer dans la guerre, mais dès la cessation des hostilities, les meilleurs relations turco-roumaines se sont installées. D'ailleurs, quand Osman pacha, l'héroïque commandant de Plevna, est passé par Bucarest, en tant que prisonnier en route vers la Russie, dans les rues le public l'a ovationé en reconnaissance de son comportement remarquable pendant la guerre. Le premier pays qui a reconnu officiellement l'indépendance de la Roumanie après la signature du traité de Berlin fut toujours l'Empire ottoman. D'ailleurs dans la Dobroudja, maintenant integré dans le territoire roumain, se trouvait une nombreuse population turco-tatare, en partie existant jusqu'à nos jours et bénéficiant du légitime respect et de l'amitié du reste de la population. Entre Turcs et les Roumains les rapports sont séculaires et d'une certaine manière, ils furent complémentaires et utiles aux deux parties, au passé, mais également cette remarque est valable pour le présent et l'avenir.

POLIVALENTUL BARIȚIU*

Acad. Dan BERINDEI

La bicentenarul naşterii sale, George Bariţiu ne apare în plenitudinea personalităţii, ca unul dintre făuritorii complexei construcţii a României moderne, deşi avea să mai treacă un sfert de veac după moartea sa până când hotarele nefireşti dintre români aveau să fie înlăturate. El n-a putut beneficia de statutul unui cetăţean român, dar, vizionar, a fost un deschizător lucid al unui drum care trebuia să ducă la împlinirea din 1918.

Având o viaţă lungă – 81 de ani – petrecută într-o perioadă de profunde mutaţii, care au avut loc în lume, pe continentul european şi mai ales în spaţiile româneşti, Bariţiu a fost un martor al schimbărilor, dar şi un participant activ şi conştient. Totodată, el ni se înfăţişează ca un moderat, ca un spirit echilibrat, care se fereşte de acţiuni extreme, dar care este totodată ferm şi intransigent în vederile şi principiile sale. A fost ca o flacără arzândă, neobosit, acţionând într-o varietate de direcţii, totdeauna eficient, percepând limitele posibilului şi alegând cu mult discernământ şi inteligenţă căile cele mai potrivite.

În viaţa şi activitatea lui Bariţiu constatăm existenţa unei varietăţi de direcţii, în fiecare dintre acestea el reuşind să exceleze, să se impună şi să ducă după el pe alţii. Ni se impune în primul rând ca un ziarist neobosit, creator de periodice – de la „Foaia pentru minte, inimă şi literatură", la „Gazeta de Transilvania", la „Transilvania" ASTREI şi la „Observatorul" – prin intermediul cărora a întreţinut un neobosit şi rodnic dialog cu românii transilvani, dar şi cu *românitatea* în întregul ei. În 1842, abonaţii foilor sale se aflau armonic pe întreg întinsul românesc: 148 în Transilvania, 73 în Banat, dar şi 149 în Moldova şi 265 în Ţara Românească! Tot în publicaţiile sale îşi găseau „refugiu" articole cenzurate dincoace de munţi, el fiind şi pe această cale un *catalizator al românităţii* din spaţiul dacic.

Mai există un aspect fundamental al activităţii lui George Bariţiu ca ziarist şi anume calitatea acestei activităţi. Nu este vorba numai de spiritul său organizator, de arta de a atrage pe cititori, ci înainte de toate, de calitatea demersului său. Este un intelectual de prestigiu, cu o formaţie temeinică şi multiformă etnic, cunoscător al limbii latine, dar şi al limbilor germană şi franceză, precum şi al maghiarei. De asemenea, dotat cu o armătură culturală de înalt nivel, ca cititor, ca traducător şi comentator. De la Cicero, Vergiliu sau Ovidiu, la Boileau, Marmontel şi Voltaire, la Shakespeare, Schiller şi Goethe, Chateaubriand, Lamartine, Hugo şi Alfieri,

* Comunicare prezentată la sesiunea „Bicentenar George Bariţiu. 1812–1893" (Aula Academiei Române, 14 iunie 2012).

marii scriitori îi sunt apropiaţi şi ştie ce trebuie să aleagă din opera lor mai semnificativă şi cum să transmită mai departe mesajul cititorilor săi, în acţiunea sa, nu doar culturală, ci şi naţională, de educare şi formare a unei intelectualităţi moderne româneşti.

Dar, pentru Bariţiu, şcoala a reprezentat, de asemenea, o direcţie căreia a ştiut că trebuie să-i consacre întreaga atenţie, poate nu atât ca profesor cât ca însufleţitor. Nu s-a împăcat cu rigorile Micii Rome şi a ales Braşovul ca centrul său de acţiune, considerându-l mai liber şi totodată mai echilibrat spiritual şi mai ales având în vedere şi poziţia sa centrală în spaţiul românităţii şi legătura pe care o oferea cu principatele de dincolo de munţi. S-a strămutat pentru 42 de ani de viaţă în oraşul de sub Tâmpa, unde a început modest, în toamna anului 1836, cu o şcoală cu 12 elevi, pentru a fi principalul întemeitor al uneia dintre cele mai prestigioase şcoli medii româneşti, care şi-a deschis porţile la 1 octombrie 1850, avându-l printre elevi în clasa I şi pe Titu Maiorescu.

Braşovul l-a interesat şi pentru însemnătatea pe care reuşiseră s-o aibă în viaţa economică a oraşului negustorii şi întreprinzătorii români, deoarece l-a preocupat în mare măsură şi această ridicare a românilor, esenţială pentru mersul înainte şi care, totodată, putea să folosească luptei naţionale şi ridicării culturale. Aici a reuşit să pună bazele unei tipografii româneşti, dar şi unei fabrici de hârtie, la Zărneşti. Prin scrierile sale, prin nenumărate şi repetate luări de poziţie în articolele sale mult citite, a contribuit la dezvoltarea unor instituţii de credit, în primul rând a Băncii „Albina", a sprijnit construirea de căi ferate, s-a implicat în organizarea de expoziţii româneşti de Industrie şi Agricultură, mai ales după venirea sa la Sibiu, dar înainte de toate, a acţionat pentru deplina eliberare a activităţilor economice, militând împotriva iobăgiei, înaintea abolirii ei, calificând-o „o pată mai neagră decât sclavia anticilor." De asemenea, viziunea sa economică cuprindea spaţiul românilor şi din afara provinciei sale natale. S-a pronunţat pentru dezvoltarea navigaţiei pe Dunăre în beneficiul statului român, ba chiar a avut în vedere construirea canalului Dunărea-Marea Neagră şi dezvoltarea Constanţei ca portul cel mai de seamă al românităţii cu deschidere către lume! „Fără Dunărea liberă – scria el în 1881 – nu poate să existe România liberă, fără comerţul danubian şi maritim, industria şi comerţul ardelean nu va exista niciodată, fără acestea popoarele închise între aceşti munţi înalţi şi friguroşi n-au niciun viitor"!

Bariţiu a avut viziuni politice liberale, admirând mai ales, pentru democratismul ei, organizarea social-politică a Marii Britanii, între altele şi pentru „slobozenia teascului" (libertatea tiparului) ! A avut preţuire şi pentru Ştefan Szechenyi, calificat de el „prea învăţatul, neobositul şi fierbintele patriot", atunci când încă spera să fie realizată o conlucrare rodnică cu „naţiunile frăţine". A fost totodată un vizionar activ, străduindu-se a acţiona în limitele concretului şi ale realizabilului. Mesajele sale politice, lansate mai ales prin articole scrise limpede, atrăgător şi competent, erau îndreptate de fapt către o Românie virtuală, în hotare desăvârşite şi – în aşteptarea şi pregătirea ei – ele se adresau tuturor românilor, dezbătând probleme care interesau deopotrivă pe cei de pe ambele versante ale Carpaţilor.

Deşi era produsul unor instituţii de învăţământ mai ales străine – şcoala elementară maghiară de la Trascău, unde a avut însă un foarte bun învăţător secui, pe Pavel Sebeş, calificat de el drept „bărbat uman" şi liceul piarist maghiar din Cluj

(care-l avusese elev şi pe Gheorghe Lazăr, cu un sfert de veac mai înainte), tot la Cluj obţinând şi licenţa în Filosofie – Bariţiu făcând însă gimnaziul la Blaj şi revenind aici şi pentru licenţa în Teologie, nu s-a dezlipit de naţia sa; în 1829, a citit *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior, carte deşteptătoare a atâtor conştiinţe româneşti, de la Tudor Vladimirescu la Heliade, Kogălniceanu şi Bălcescu.

Încrezător în destinele neamului său, Bariţiu scria, în 1842, că pe moldo-români îi aştepta „un viitoriu cu mult mai fericit de cum fu pentru ei vremea trecută." „...românilor în loc de a se certa pentru originea lor însuşi, mai scria el, în loc de toate dovezile le-ar fi destul a răspunde numai atâta: Iată-ne mai bine de cinci milioane români în ţările Daciei Vechi, adecă în Transilvania, Ţara Românească, Moldova, Maramureş, Banat şi în celaltă parte a Ungariei până către Tisa... Toţi aceştia au o limbă mai romanică decât chiar cea italiană." În 1855, el cerea Principatelor să se unească „într-un singur stat românesc", în 1859, a fost martor entuziast la Bucureşti al dublei alegeri a lui Cuza, iar în 1877, s-a manifestat ca susţinător al cauzei neatârnării României.

În privinţa Transilvaniei, dorind statornic „frăţeasca colaborare cu naţiunile frăţine", cum se exprima în 1861, Bariţiu s-a angajat, atunci când a fost nevoie în acţiuni hotărâte, intransigent în românismul său, dar în ultima parte a vieţii a militat pentru pasivismul Partidului Naţional Român, atâta vreme cât nu le era asigurat românilor de către regimul dualist un cadru politic adecvat. Lupta şi strădania sa devotată şi pricepută pentru cauza naţiunii sale a cuprins-o în cele trei volume din *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, în mare măsură şi o lucrare autobiografică, în care, după aprecierea lui Xenopol, „patriotismul său şi iubirea neamului său răsare la fiecare pas."

Dar Bariţiu are şi alte laturi ale activităţii sale, care şi-au avut însemnătatea mai ales în epoca respectivă. De tânăr l-a preocupat teatrul, organizând o astfel de activitate la Blaj în deceniul al patrulea al secolui al XIX-lea şi apoi o va face şi la Braşov, organizând trupa de „diletanţi". Pe alt plan, l-a atras în oraşul de sub Tâmpa emulaţia intelectuală şi social-politică care avea loc în cadrul Casinei întemeiată în 1835, în ajunul sosirii sale şi unde se primeau periodice de peste hotare şi aveau loc întâlniri interesante.

Mai există la Bariţiu o latură care trebuie reţinută şi evidenţiată. Animat de o curiozitate intelectuală multiformă, i-a plăcut să călătorească şi fiecare drum a fost pentru el, dar prin el şi pentru alţii, învăţător. Răscolitor a fost cel efectuat împreună cu Cipariu, în vara anului 1836, în Ţara Românească şi în primul rând la Bucureşti, apreciat atunci de Cipariu drept un oraş „colosal". Au avut, în acel moment, directa revelaţie a întinderii românităţii şi a perspectivelor ei, deşi le-au trebuit cinci zile să ajungă de la Timiş la Bucureşti! Au constatat acolo o viaţă culturală vie, în ascensiune, o bibliotecă, o şcoală importantă la Sf. Sava, o mişcare teatrală şi mai ales au făcut cunoştinţa fruntaşilor intelectuali, cu care au angajat pentru întreaga viaţă un dialog intelectual, dar mai ales unul naţional. Dar nu numai această călătorie, dar şi altele, inclusiv cele realizate până în ultimele decenii dincolo de hotarele imperiului Austriei şi apoi a celui dualist, dezvăluie marele folos pe care l-au avut pentru el, dar prin consecinţe, şi pentru naţiune.

Bariţiu nu a fost un izolat, el a trăit în mijlocul naţiunii sale şi a înţeles ca puţini alţii marele folos al asociaţiei şi conlucrării. De pe o atare poziţie, el a slujit Asociaţia transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român – ASTRA în activităţile ei, cu dăruire, ca secretar între 1861 şi 1887 şi ca preşedinte din 1888 până la moartea sa (1893).

În mod firesc, Bariţiu şi-a avut locul printre membrii fondatori ai Societăţii Literare Române şi printre cei care de la cea dintâi sesiune a înaltului for, în vara anului 1867, adevărată sărbătoare naţională, s-a implicat deosebit de activ în lucrările ei. La cea dintâi sesiune, a contribuit la întocmirea Statutelor, la crearea Secţiei de istorie, al cărei preşedinte va fi între 1867 şi 1885. I-a revenit să răspundă la cel dintâi discurs de recepţie consacrat lui Gheorghe Şincai de către Alexandru Papiu Ilarian, în 1869, şi a ţinut un şir de comunicări deosebit de interesante nu numai din domeniul istoriei, ci şi unele contribuţii remarcabile, cum ar fi cea referitoare la teoria lui Darwin ori cea privind filosofia lui Schopenhauer. A fost vicepreşedinte al înaltului for între 1876 şi 1879 şi între 1887 şi 1888, iar în 1893, a fost ales preşedinte, cel dintâi ardelean care a ocupat această funcţie, decedând chiar în vreme ce-şi exercita mandatul. „Academia Română, a spus atunci vicepreşedintele V.A. Urechia, a pierdut în persoana lui Bariţiu pe cel mai zelos, pe cel mai venerat dintre membrii", el adăugând că întrega naţiune pierduse pe „marele învăţător, care de la 1835 până în ajunul morţii sale, a lucrat neobosit cu zelul cel mai nobil pentru luminarea neamului românesc prin grai şi scris."

George Bariţiu rămâne un exemplu şi un model, iar noi, membrii de astăzi ai Academiei, îi datorăm cinstire şi recunoştinţă acestui plurivalent deschizător de drumuri!

LUMEA LUI CARAGIALE*

Acad. Dan BERINDEI

Caragiale a fost martorul direct al procesului de devenire a României. Născut patru ani după Revoluția din 1848 şi şapte ani înaintea alegerii lui Alexandru Ioan Cuza, în 1877 avea 25 de ani, iar în 1881, 29 de ani. Caragiale n-a fost doar un martor, ci şi *un transmițător către generațiile următoare*, prin scrierile sale admirabile, ale unor fațete ale vremurilor pe care le-a însoțit.

A viețuit în timpuri hotărâtoare, când România modernă a trăit procesul constituirii sale, când pe harta Europei au apărut Principatele Unite Române, care şi-au impus noua denumire de România. Uriaşe mutații s-au desfăşurat pe plan intern. Convenția de la Paris a pus capăt existenței boierimii privilegiate, de altfel ca urmare şi a voinței exprimate de Adunarea ad-hoc a Moldovei, inclusiv de reprezentanții privilegiaților. Fosta boierime a îmbrăcat hainele unei moşierimi, dar totodată, şi-a început evident treptata decădere politică, care se va desăvârşi după Primul Război Mondial; în schimb, vor cunoaşte o ascensiune viguroasă, chiar dacă uneori anarhică şi confuză, păturile mijlocii, cele asupra cărora s-a îndreptat cu prioritate atenția lui Caragiale, atât de legat de ele, prin origine şi viețuire. Marele scriitor a trăit şi momentul de cotitură al existenței țărănimii clăcaşe, eliberată şi împroprietărită în 1864. Sub ochii săi, lumea românească s-a schimbat, mai ales, hotărâtor, cea a oraşelor.

Nu pot împărtăşi viziuni limitative şi negative privind evoluțiile lumii româneşti cu un veac şi jumătate în urmă. Neîndoielnic, nu s-a asistat – şi lucrul nici n-ar fi fost posibil! – la o totală răsturnare, de la o zi la alta, a unor stări de lucruri; anumite sechele s-au menținut, dar important rămâne, orice s-ar spune, *jumătatea plină a paharului*, extraordinarele schimbări ce au avut loc multiform, dând alt chip țării şi societății. Dacă la sate mutațiile au fost lente şi în general problemele țărănimii nu s-au bucurat de o atenție prioritară, dincolo de marele act din 1864, realele schimbări petrecându-se abia după cele două mari explozii sociale din 1888 şi 1907, ultima dintre acestea impunând şi lui Caragiale categorica sa luare de poziție, în schimb, viața urbană a evoluat rapid, îmbrăcând hainele modernității şi ea aliniindu-se țărilor mai înaintate, cel puțin la nivelul Capitalei, „micul Paris" perceput şi recunoscut ca atare de străini.

În mijlocul unei societăți frământate, Caragiale ni se înfățişează ca *marele înregistrator* al vieții semenilor săi, pe care o fotografiază, stenografiindu-le discuțiile. Fără îndoială, el reuşeşte – pentru cei de după – o operă de consemnare

* Comunicare prezentată la sesiunea omagială „Caragiale şi lumea românească" (Ploieşti, 22 iunie 2012).

atentă, de veşnică menţinere în viaţă a contemporanităţii lui; citindu-l astăzi, ori asistând la piesele sale, ai sentimentul de a te transpune şi de a înţelege acele vremuri de acum peste o sută de ani. Prin schiţele şi mai ales nemuritoarele sale comedii, el ne înfăţişează, înainte de toate, *marele adevăr al unor evoluţii şi alinieri benefice*. Cu o artă desăvârşită, Caragiale reînsufleţeşte viaţa contemporanilor săi, care ne apare în realitate foarte apropiată de cea a unor orăşeni din alte ţări ale vremii. Personajele sale – în frunte cu legendarul, dar şi nemuritorul *Mitică* – apar îmbrăcate „nemţeşte", „la modă", ca şi cetăţenii Vienei sau ai Parisului. Organizarea instituţională – cu prefect, primar şi impiegaţi – este şi ea calcată pe cea europeană. Suntem puşi în contact cu existenţa unei prese, uneori virulente, deseori patriotarde şi mai ales tare partinice, ca şi cu fiinţarea *telegrafului*, revoluţionar mijloc de comunicare. Nu lipsesc nici garda civică, nici întrunirile politice. Suntem puşi în contact direct şi cu un mod de viaţă al reprezentanţilor clasei de mijloc, în faţa unei uriaşe fresce a existenţei lor, cu discuţiile de la *Union* sau din mici localuri, la o bere sau la o cafea sau pe băncile unui parc, cu o viaţă paşnică a lor, cu manifestări de opinii, dezvăluitoare, nu numai prin hazul lor, a vieţii orăşeneşti de zi cu zi în această ţară aflată pe un drum neîndoielnic ascendent. De asemenea, ceea ce este esenţial, societatea aceasta se manifestă *liber* în comportamentul ei social-politic, în tranziţia ei în modernitate, ca şi în ţările cele mai înaintate, deşi „talpa ţării" este marginalizată, iar numărul „cetăţenilor turmentaţi" este cam mare. A fost atunci, în vremea lui Nenea Iancu, o perioadă fericită mai ales pentru orăşenii clasei de mijloc. O succesiune de izbânzi – stat naţional, reforme fundamentale, dinastie străină, neatârnare şi afirmare europeană – într-un continent aflat sub semnul aşa-numitei *Belle époque* !

Dar, pe de altă parte, trebuie să ţinem seama de faptul că marele scriitor cuprinde – prioritar – în opera lui un segment al realităţii, *cel mai ales criticabil*. Nu întreaga societate, nu toate categoriile sociale îi intră în vizor şi nici nu-l interesează, cât îndeosebi aspectele negative ori nedesăvârşite, inerente unei faze de tranziţie, căci adevărul este că de două veacuri, am trecut şi tot trecem din tranziţie în tranziţie. Vorba lui Russo, la începutul procesului, în faza sa regulamentară: „În 16 ani, de la 1835 până la 1851, mai mult a trăit Moldova decât în cele cinci sute de ani istorici de la descălecarea lui Dragoş la 1359, până în zilele părinţilor noştri... Moldova s-a schimbat în 16 ani din talpă până în vârf, limbă, haine, obiceiuri, până şi numele... nu mai suntem moldoveni, ci români." Şi acest proces complex evocat de patriotul scriitor nu s-a oprit, ci a continuat năvalnic tocmai în vremea existenţei lui Caragiale !

În mod firesc, oricare proces similar implică păstrarea unor sechele ale vremurilor anterioare, mutaţii uneori forţate, abandonări pripite, evoluţii nefireşti sau prea grăbite şi la aceasta se adaugă profitorii procesului năvalnic în desfăşurare, *cei interesaţi de starea lor înainte de starea ţării* ! Să ne gândim numai la zilele noastre! Caragiale a fost cel care a urmărit prioritar tocmai aceste aspecte ale evoluţiilor ce aveau loc, cu un ochi critic, necruţător şi având probabil în minte schema unor schimbări ideale, lipsite de aspectele negative ori criticabile pe care le vedea. Cât ne lipseşte un veritabil Caragiale al tranziţiei noastre nesfârşite!

Ce material uman extraordinar i-ar sta la dispoziție pentru a consemna pentru urmaşi lumea zilelor noastre, care, în realitate, are o înfățişare similară, accentuată prin precipitarea unor evoluții cu mult mai intense decât în vremea marelui scriitor ! Mari mutații pozitive alături de evoluții negative, parazitare şi atât de mulți Cațavenci, Pristanda şi Dandanaci ! Atunci, în vremea lui *Nenea Iancu*, eroii săi se salutau cu *Bonjour* şi *Bonsoir*, îşi mulțumeau cu *Merci* şi se scuzau cu *Pardon*, iar astăzi, cotidianul nostru a fost invadat de firme imitând pe cele americane şi chiar şi oamenii simpli îți răspund cu *O.K.*!

Ceea ce l-a atras pe Caragiale au fost înainte de toate *bolile copilăriei* noilor timpuri pe care le trăia România în splendida ei ascensiune, ce va fi încununată, pe plan național, în asprul, încercatul, dar şi minunatul an 1918. Piesele sale, ca şi în general scrierile sale, aspre şi necruțătoare, deşi în forme hazlii, au contribuit neîndoielnic, mai mult decât ne dăm seama, la şlefuirea unei societăți moderne româneşti în tranziție. În vizor îi intră nu numai lumea politică, cu searbede manifestări, ci şi viața de zi cu zi, educarea sau mai bine zis needucarea copiilor – *domnul Goe* ! –, moravurile cu „lanțurile de slăbiciuni", vulgaritatea unor parveniți, comentatorii politici existenți şi pe vremea lui, în frunte cu *Conu Leonida* ! Dar, pe de altă parte, ar fi profund greşit dacă am aprecia societatea acelor vremuri numai în temeiul aspectelor şi trăsăturilor criticate pe drept cuvânt de Caragiale şi nu am vedea şi *dincolo* de justificatele sale abordări felul în care a evoluat în ansamblul ei lumea românească, continuându-se atât de bine procesul sesizat de Alecu Russo pentru începuturile sale; de altfel, deja semnalatele aspecte pozitive de modernizare şi aliniere europeană reflectate chiar în opera marelui scriitor stau mărturie şi ele în această privință !

Dar, fără Cargiale, puterea noastră de comprehensiune a unei epoci de mutații şi evoluții – cea a naşterii şi dezvoltării României moderne – ar fi mult mai redusă. El ne oferă peste veac neîntrecutele sale clişee, deoarece el a intrat înăuntrul realităților contemporane lui, transmițându-ni-le în felul lui, ajutându-ne *a înțelege* şi nu doar a consemna. Scrierile sale ne învață şi astăzi, deoarece viața umană îşi păstrează necontenit anumite trăsături dincolo de timp şi perspicacitatea lui Caragiale a străbătut veacurile până în zilele noastre, iar personajele sale, într-un fel sau altul, trăiesc şi astăzi printre noi! Caragiale a menținut în viață pentru noi, nemuritoare, o epocă de ascensiune şi afirmare națională şi, dincolo de hazul lui, uneori amar, el rămâne, totodată, un învățător al românilor. Pentru toate acestea trebuie să-i fim profund recunoscători şi totodată să nu-i uităm lecțiile, dincolo de hazul pe care ni l-a transmis, păstrându-se vie o epocă crucială şi pe oamenii ei. Caragiale ne este învățător, necruțător şi înțelept!

CERCETĂRILE ROMÂNEŞTI PRIVIND AŞEZAREA VALAHILOR ÎN CARPAŢII NORDICI (DESPRE „IUS VALAHICUM" / „ВОЛОСКОИ ЗАКОНЪ" / „VALAŠSKE PRAVO")*

Prof. dr. Nicolae EDROIU
membru corespondent al Academiei Române

Comisia Mixtă de Istorie Româno-Slovacă îşi ţine în Slovacia, la Banská Bystrica, cea de a X-a reuniune a ei. Constituită în urmă cu un deceniu şi jumătate ca urmare a noilor realităţi politice şi statale din această parte a Europei, Comisia noastră şi-a organizat şi desfăşurat activităţile asumate cu multă rigurozitate, fiind, probabil, una dintre comisiile de colaborare interacademică ce a funcţionat cu cea mai mare regularitate. Este meritul primilor preşedinţi ai celor două părţi ale Comisiei, experienţă pozitivă pe care actualii deţinători ai acestor responsabilităţi se străduiesc să o ducă mai departe.

Este ceea ce ne dorim în momentul aniversar de faţă.

Revăzând temele istorice convenite, pe marginea cărora s-au organizat dezbaterile ştiinţifice în interiorul Comisiei noastre, se poate constata varietatea acestora, străduinţa de a acoperi o perioadă de timp cât mai extinsă, de a se aduce contribuţii ştiinţifice şi puncte de vedere noi privind momentele importante ale relaţiilor dintre popoarele noastre, român şi slovac, dintre ţările noastre, România şi Slovacia. Iar publicarea textelor acestor comunicări, în revistele de specialitate din cele două ţări sau în volume aparte, cuprinzând textele lucrărilor reuniunilor din deceniul trecut, a devenit o modalitate benefică de valorificare a cercetărilor întreprinse în cadrul Comisiei, de diseminare a acestora în medii ştiinţifice mai largi. Ele au devenit astfel un bun istoriografic comun.

Pentru reuniunea de faţă, a X-a, jubiliară am putea spune, s-a convenit, la întâlnirea trecută, de la Alba Iulia din septembrie 2011, dezbaterea unei problematici asupra căreia s-au mai făcut trimiteri până acum în cursul activităţilor noastre, cu deosebire privind colonizarea slovacilor în teritorii româneşti. Mai puţin urmărită a fost problematica aşezării valahilor în regiunea Carpaţilor Nordici, în Slovacia inclusiv.

Reuniunea de faţă îşi propune să urmărească tocmai această problematică, una comună, asupra căreia cercetarea istoriografică din cele două ţări trebuie să se aplece deopotrivă.

* Comunicare prezentată la cea de a X-a reuniune a Comisiei Mixte de Istorie Româno-Slovacă (Banská Bystrica – Slovacia, 25 septembrie 2012).

*

Înainte de a prezenta istoricul şi stadiul cercetărilor româneşti asupra problematicii în discuţie se impun câteva precizări de ordin ***terminologic*** şi ***metodologic.***

În privinţa ***terminologiei*** folosite până acum, constatăm utilizarea mai multor termeni/cuvinte pentru a designa fenomenul deplasărilor de populaţie având o anume identitate dintr-un teritoriu într-altul. Termenul de **migraţie** ar fi unul general, semnificând însuşi fenomenul unei deplasări de populaţie, lente sau masive, întinsă pe o perioadă de timp mai extinsă sau restrânsă, oricum unul de proporţii care, în general, produce o nouă realitate etnodemografică în spaţiul ţintă. După direcţia de deplasare avem două derivate lingvistice, anume **emigraţie** (plecarea dintr-un anume spaţiu, să zicem originar sau de staţionare intermediară), respectiv **imigraţie** (intrarea unui grup de populaţie într-un nou teritoriu).

Generic, şi fenomenul **colonizării** poate fi pus în relaţia emigraţie-imigraţie, fiind acum însă vorba de o „migraţie" iniţiată şi organizată de o putere politico-statală în interiorul statului respectiv sau prin aducere de populaţie din afara lui. Aceasta înseamnă mutarea unui grup populaţional dintr-un spaţiu demografic în altul, de regulă alogen, la distanţe mari, prin acordarea de privilegii iniţiale în scopul întemeierii de noi aşezări şi intrării în forme de viaţă, de habitat normal în noul context, în noul spaţiu geografico-politic. În acest caz, chiar deplasarea din vechiul loc în noul spaţiu – punct final al colonizării – este organizată, sprijinită şi controlată de puterea politică centrală care a iniţiat colonizarea.

În literatura istorică, politică şi de demografie istorică există încă un termen uzitat, anume cel de **aşezare**. Acesta are, la rându-i, două sensuri: unul concret, de aşezare într-o anume locaţie, fiind astfel întărită o aşezare preexistentă sau dând naştere uneia noi, şi, respectiv, cel mai general, care semnifică o deplasare a unui grup de populaţie mai consistent înspre un nou spaţiu. Asemenea deplasare este în general una lentă, se produce prin plecarea unui grup populaţional înspre un spaţiu alogen învecinat, urmată de noi deplasări, continue, într-o perioadă de timp ulterioară şi nu comportă intervenţia vreunei puteri politice, centrale, aparţinând unui stat. De regulă acestea se petrec la începuturile Evului Mediu, în Evul Mediu şi la începutul Epocii Moderne, înainte de trasarea graniţelor statale şi naţionale prin care asemenea mişcări de populaţie încep să fie controlate.

Fenomenul „aşezării" are loc, deci, în fapt, între două teritorii alogene învecinate, distingându-se de „circulaţia interioară de populaţie", care se petrece în interiorul aceluiaşi spaţiu etnodemografic.

*

Revenind la problematica în discuţie, putem constata că, în cazul venirii slovacilor în România, se vorbeşte, în general, de **fenomenul colonizării,** avându-se în vedere acţiunea desfăşurată de Curtea din Viena în interiorul Imperiului habsburgic cu mai bine de două secole în urmă şi care a vizat îndeosebi regiunea Mureşului inferior şi pe cea din Nord-Estul Bihorului. Ocupaţional, primii sunt agricultori, iar ceilalţi lucrători la hute, având, totodată, confesiuni diferite.

A existat însă, în precedență, şi **fenomenul aşezării slovace** în teritoriile locuite de români, cum sunt cele ale Sătmarului, Maramureşului, Transilvaniei şi ale Părților Vestice aparținând României de astăzi, fenomen de durată, întins pe mai multe secole – XIII-XVII. În acest caz nu avem vreo decizie regală, princiară sau imperială pentru aducerea de slovaci în teritorii care astăzi aparțin României, aşa cum avem, de exemplu, pentru saşi – populație de origine germanică adusă în sec. XII–XIII de la mare distanță, din Apusul Europei, în Transilvania, într-un nou spațiu de locuire, cu asistarea plecărilor, sprijinirea deplasării spre noul teritoriu şi acordare de scutiri, într-o primă perioadă, pentru a se putea înfiripa noile aşezări ale coloniştilor, precum şi de privilegii pentru a fi prezervată în timp identitatea grupurilor umane respective. Sau, mai târziu, a şvabilor, aduşi în regiunea Sătmarului, Aradului şi a Banatului după începutul secolului al XVIII-lea de Curtea imperială din Viena.

Mărturie privitoare la prezența slovacilor în Sătmar, Maramureş, Bihor, Transilvania şi Banat încă în primele secole după Anul O Mie stau şi toponimele – multe păstrate până astăzi – care dovedesc fenomenul ca atare. Astfel, sate care se numesc *Tăuț, Tăuți, Tăuții de Jos, Tăuții de Sus, Tăuți Măgheruş* – cu formele în care sunt atestate în documentele medievale, emise de cancelaria Regatului Ungariei, de *Tothteluk* (1329, azi contopit cu Valea lui Mihai, lângă Carei); *Toutfolu* (1341, comitatul Alba); *Tothfalw* (1366, lângă Carei, Sătmar; 1439, lângă Gurahonț, Arad); *Tothchaky* (1370, lângă Ciacova, în Banat); *Tothlaszlohaza* (1406, lângă Aleşd, Bihor); *Tothsomzogh* (1406, lângă Deta, Banat); *Thotfalw* (1440, azi în județul Maramureş); *Misztotfalu* (1490, lângă Şomcuta, în apropiere de Baia Mare) pentru a ne rezuma doar la primele atestări documentare care ni s-au păstrat (şi nu întemeierile acestora!) din secolele XIV–XV, stau în legătură cu grupuri de populație slovacă existentă deja aici[1].

În aceste cazuri este vorba de circulația populației în interiorul aceleiaşi structuri statale, reprezentată de Regatul Ungariei, de deplasare a unor grupuri de slovaci înspre sud-est, înspre teritorii locuite de români şi unguri ca cele din Sătmar, Maramureş, Bihor, Transilvania, Arad şi Timiş, unde au întemeiat sate care îşi au denumirea sub forma etniconului şi amintesc de populația slovacă din cuprinsul lor.

*

Cât priveşte celălalt fenomen, al deplasării valahilor (la origine români) din Nordul Moldovei şi din Maramureş înspre Sudul Poloniei, Nordul Slovaciei şi Estul Cehiei, înregistrăm o denominare multiplă a lui. În acest caz se vorbeşte şi de fenomenul **colonizării,** ba chiar de **colonizare „pastorală",** în legătură cu care nu avem documentație istorică. Este vorba, în fapt, de fenomenul extensiunii treptate a românilor / valahilor înspre Carpații Nordici, îndeosebi a celor care aveau drept îndeletnicire creşterea animalelor, a oilor şi doar în subsidiar agricultura.

Iată, în *Scurta istorie a Slovaciei*, având coordonator pe Elena Mannová (Bratislava, 2003), tradusă anul trecut în limba română, putem citi:

[1] Vezi colecția *Documente privind istoria României C. Transilvania (1075–1350)*, I–VI, Editura Academiei, Bucureşti, 1951–1955 şi respectiv *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania (1351–1380)*, X–XV, Editura Academiei, Bucureşti, 1977– 2006 (sub voce).

„În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, **colonizarea valahă** a continuat: un grup de valahi **a venit** pe teritoriul Slovaciei dinspre Sud-Est, iar cel de al doilea, mai numeros, **a migrat** din regiunile montane ale Carpaților Răsăriteni, şi pe drum s-a amestecat cu populație ruteană. Această populație amestecată din punct de vedere etnic, româno-ruteană, **s-a aşezat compact** în regiunile înalte ale țării, mai ales în Orava şi prin părțile montane ale comitatului Liptov, în Nordul comitatului Gemer şi în alte zone. Asemeni **imigranților** veniți în Cehia şi Moravia, şi aceste grupări s-au asimilat în scurt timp în populația locală”[2]. Găsim aici utilizați toți termenii privind fenomenul deplasării de populație valahă înspre Slovacia.

Fenomenul colonizării valahe / româneşti în Carpații Nordici este unul restrâns şi priveşte etapa finală a migrației valahilor în regiunea respectivă, anume acela al aşezării lor prin înțelegere cu stăpânii de domenii feudale din regiune în cuprinsul acestora.

Opinăm, aşadar, că este vorba de o migrație lentă (emigrație din părțile Maramureşului şi ale Nordului Moldovei – viitoarea Bucovină) înspre Nord – Nord-Vest, fiind atinse astfel regiunile poloneze de Sud (unele situate astăzi în Ucraina de Sud-Vest), slovace de Est şi de Nord, apoi din Moravia, înspre care aceste grupuri de români s-au deplasat. După numele dat acestora de popoarele slave, de *vlahi, volohi, valahi*, ei sunt denominați ca atare, în documentele latine fiind menționați ca *blachi, valachi*. Cu excepția Vlahiei Morave, unde întâlnim organizația voievodală a acestora, ei n-au întemeiat acolo forme mai clare de organizare politică, prin asimilare treptată entitatea lor etnică pierzându-se cu timpul.

*

Din punct de vedere ***metodologic***, să observăm că cercetările ce se întreprind de mai bine de un secol încoace în privința valahilor din Carpații Nordici şi a slovacilor din teritoriile României de astăzi au utilizat, pentru studiile lor, mai multe modalități de investigație. Cea istorică a depistat materialul informațional din izvoarele diplomatice – documente medievale, conscripții, atestări de sate şi de domenii feudale –, pe cele narative (cronici, diferite însemnări de caracter istoric); specialiştii în antroponimie şi toponimie au interpretat materialul provenit din asemenea direcție; filologii au urmărit influențele lingvistice dintre valahi şi slovaci, dintre limbile slave şi romanice din regiune; iar etnografii şi antropologii au studiat elementele culturii populare, ale culturii materiale în general (gospodărie țărănească, instalații pastorale, port), unele obiceiuri. În afara unei încercări eseistice din sfera culturii muzicale nu am întâlnit abordări privind creația folclorică, spirituală a valahilor nord-carpatici. Acestea din urmă sunt în curs de desfăşurare prin străduințele cercetătorilor slovaci.

A reieşit, totodată, faptul că cercetarea de teren este absolut necesară în acest caz, iar studiile care s-au folosit de această metodă de investigare au un ascendent ştiințific. Nu este şi cazul celor mai multe dintre abordările româneşti ale problemei, care s-au bazat mai mult pe literatură de specialitate şi pe construcții

[2] *Scurtă istorie a Slovaciei*. Elena Mannová, coordonator. Traducere din limba slovacă şi indice de Eva Mârza, Radu Mârza, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001, p. 195–196.

ideatice de cabinet şi mai puţin pe cunoaşterea concretă a realităţilor din teren, care au mai supravieţuit în regiunile respective.

Sub acest aspect, studiile venite din partea slovacă, cehă şi poloneză beneficiază de o bază informativ-documentară, etnologică şi antropologică superioare.

Problema valahilor din Carpaţii Nordici, dar şi cea a slovacilor din spaţiul transilvan – am în vedere sensul lărgit al noţiunii din urmă – aparţine de fapt chestiunii mai generale a raporturilor dintre romanici şi slavi, iar în sens restrâns, dintre români şi slovaci. Aspectul priorităţii unuia sau altuia în teritoriile noastre aparţine astăzi tot mai puţin cadrului dezbaterii. Nu avem metode sigure pentru stabilirea vechimii acestor contacte şi informaţie privind relităţile din teritoriu de la începuturile Evului Mediu, astfel încât prezenţa valahilor în părţile slovace şi morave s-a încercat să fie explicată prin factori externi, de la pătrunderea ungurilor în Panonia (900) şi năvălirea tătaro-mongolă din 1241–1242 până la expansiunea otomană în Sud-Estul Europei (sec. XV). Este cazul opinilor care au adoptat teza imigraţionistă extremă, care insistau asupra extensiunii prin valuri mari a grupurilor de români/valahi dinspre Nordul teritoriului locuit de aceştia înspre Carpaţii Nordici, determinată această mişcare de impulsuri venite din aceeaşi sferă evenimenţială.

*

Spre deosebire de vlahii din Peninsula Balcanică, aceştia fiind cuprinşi istoriografic şi în legătură cu aromânii, valahii din centrul Europei nu se regăsesc în sintezele istorice româneşti. Astfel, în sintezele de *Istoria românilor* datorate istoricilor A.D. Xenopol (Iaşi, I–VI, 1888–1898), Nicolae Iorga (Bucureşti, I–X, 1936–1939) şi Constantin C. Giurescu (Bucureşti, I–III, 1935–1947), deşi intitulate astfel, nu întâlnim referiri la valahii din Carpaţii Nordici, ci numai la vlahii din Peninsula Balcanică. Cu atât mai puţin în *Istoria României* (Bucureşti, I–IV, 1960–1964), sinteză ce se alinia concepţiei existente în epocă privind aşa-zisul „neamestec în treburile interne ale altor ţări". Nici în recenta *Istorie a românilor* (Bucureşti, I–IX, 2001–2003), în curs de reeditare, nu se întâlnesc asemenea referiri.

Studiile speciale asupra valahilor din Carpaţii Nordici apar însă relativ de timpuriu în istoriografia română, ele stând şi în legătură cu dezbaterile din sfera lingvistică referitoare la influenţele dintre limba română şi cele slave, dar mai ales cele privind acel *ius valahicum* menţionat în mai multe documente medievale din regiunile poloneze, slovace şi cehe.

Astfel, un Dionisie Pop-Marţian publica într-o revistă din Bucureşti încă în 1864 un articol despre vlahii din Moravia[3], revenind asupra subiectului în 1875. Sunt primele semnalări ale problemei în istoriografia română. B.P. Hasdeu opina, în 1892, asupra originii panonice a valahilor din Slovacia şi din Valahia Moravă[4].

În perioada interbelică, Nicolae Iorga (1923–1924) susţine că păstori români care s-au deplasat, într-un timp greu de definit, prin Carpaţi, până în regiunea

[3] D. Pop-Marţian, *Vlahii din Moravia*, în: „Buciumul", nr. 281 din 10 noiembrie 1864.

[4] B. P. Hasdeu, *Strat şi substrat*, Bucureşti, 1892.

Cracoviei, au transhumat de aici în Moravia[5]. La rândul său, Grigore Nandriş (1927[6] şi 1933) şi Ion Nistor (1929–1930[7]), mergând pe urmele lui B. P. Hasdeu, susţineau şi ei că valahii din Moravia ar fi venit din Panonia şi Transilvania după intrarea ungurilor aici, trecând prin Silezia. Nicolae Drăganu (1933) reţinea, pe baza toponimiei şi a onomasticii[8], urma lor până în Slovacia.

Lucrarea de vârf din perioada interbelică este reprezentată de voluminoasa lucrare a lui Dumitru Crânjală, publicată la Praga în anul 1938, privitoare la *influenţele româneşti în Carpaţi, cu privire specială asupra regiunii Valašsko din Moravia*[9]; era aceasta o cercetare valoroasă asupra problemei în discuţie, întreprinsă la teren cu instrumentar ştiinţific adecvat.

Autorul, român beneficiar al unei burse ceho-slovace, în urma unei serioase documentări ştiinţifice în biblioteci din Praga şi prin cercetări pe teren („a parcurs toată Valahia din Moravia şi Slovacia" se spune în textul unuia din referatele asupra tezei sale de doctorat[10]), şi-a trecut doctoratul la Universitatea din Praga, în 1937, cu această voluminoasă lucrare (2 volume a 840 pagini), având drept referenţi ştiinţifici specialişti recunoscuţi, ca prof. M. Weingart şi Em. Smetánka. Textul era publicat în 1938, în colecţia Biblioteca Comisiei pentru studierea Slovaciei şi Rusiei Subcarpatice de pe lângă Institutul Slav din Praga.

Dumitru Crânjală fusese elev al profesorului Ilie Bărbulescu de la Universitatea din Iaşi, iar în primul capitol al lucrării sale, privitor la „originea şi patria primitivă a românilor", împărtăşea teoria imigraţionistă a antecesorului aceluia, Alexandru Philippide. Autorul întreprinde o *analiză critică a studiilor şi părerilor asupra valahilor din Moravia* (pp. 46–194), unde sunt supuse analizei opiniile şi concluziile a 35 de cercetători care s-au exprimat până atunci asupra chestiunii, zece dintre aceştia fiind români. Numai jumătate dintre aceştia au oferit unele puncte de vedere, dar fără ca ei să fi făcut cercetări de teren în regiunile respective din Sudul Poloniei, Slovaciei sau Moraviei. Trecerea în revistă a istoriografiei problemei rămâne un bun câştigat, precum şi multe din intervenţiile sale în dezbaterile din planul lingvistic.

În participarea istoriografiei române la dezbatere intervine un hiatus de mai bine de o jumătate de secol, timp în care istoriografiile cehă şi slovacă beneficiau de rezultatul cercetărilor datorate lui Václav Chaloupecký (*Valaši na Slovensku* – Praga, 1947) şi lui Jozef Macůrek (*Valaši v západních Karpatech v 15.-18. století* –

---

[5] Nicolae Iorga, *Roumains et Tchécoslovaques*, Praga, 1924, 29 p.

[6] Grigore Nandriş, *Migraţiuni româneşti în Carpaţii Galiţiei şi ai Moraviei*, în: „Graiul românesc" (Bucureşti), 1927, I, 5.

[7] Ion Nistor, *Cehoslovacii şi Românii*, în: „Codrul Cosminului" (Cernăuţi), 1929–1930, VI, p. 263–328.

[8] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii*, Bucureşti, 1933, 682 p .

[9] Dumitru Crânjală, *Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním k Moravskému Valašsku. Influenţe româneşti în Carpaţi, cu privire specială asupra regiunii Valašsko din Moravia*, Praga, 1938, XCIX + 564 p.

[10] Prof. M. Weingart, *Rapport sur la thése de doctorat de M. Dum. Crânjală „Les influences roumaines dans les Carpathes, en tenant spécialement compre de la Valachi morave"*, în: Dumitru Crânjală, *op. cit*., p. XII.

Ostrava, 1959). Acestora le-a urmat cercetarea istorico-etnografică realizată de un foarte bun cunoscător al problematicii, Jaroslav Štika (decedat în septembrie 2010), de origine valahă, director al Muzeului valah în aer liber din Rožnov pod Radhoštém între anii 1972–1999. Cercetările sale, finalizate prin cărţile publicate în S.U.A., în 2003 (*The Etnografic Region of Moravian Wallachia. Its Origin and Developement* – Richardson, Texas, 2003) şi în Slovacia, în 2007 (*Valaši a Valaško* – Vydalo Valaške Muzeum v Prirodé v Rožnov pod Radhoštém, 2007) aduceau un bogat material informaţional-istoric şi de teren la cunoaşterea trecutului valahilor moravieni.

Lucrarea lui J. Štika avea să fie utilizată copios de istoricul român Gheorghe Şişeştean, care a publicat la Cluj-Napoca în acest an – 2012 – volumul intitulat *Români care s-au stins. Valahii din Carpaţii Nordici şi românii din Ungaria*[11]. Muzeograf mai întâi la Muzeul Judeţean din Zalău (jud. Sălaj), în prezent profesor la Universitatea din Oradea, Gh. Şişeştean şi-a început cercetările de teren în Slovacia şi Cehia în anul 2005, continuându-le anual până la sfârşitul deceniului trecut; în paralel, autorul a studiat trecutul şi starea actuală a românilor din Ungaria, cu studiu de caz pe câteva sate din comitatul Hajdu-Bihar, concluzii de asemenea cuprinse în volumul menţionat.

Prima parte a lucrării (paginile 7–100), subintitulată *Valahii şi goralii din Carpaţii Nordici. O schiţă de antropologie istorică,* a delimitat noţiunile de „gorali", „valahi", „volohi", „portaşi" (organizare militară, de graniţă, a valahilor moravieni), prezenţa şi valoarea acelui *ius valahicum* în regiune, precum şi urmele toponimice şi lingvistice lăsate de valahi în Carpaţii Nordici. Reţinea faptul că opinia mai generală a cercetătorilor înclina înspre explicarea prezenţei valahilor în regiunile din Sudul Poloniei, Nordul Slovaciei şi Estul Moraviei prin migraţie pastorală românească din Nordul Moldovei şi din Maramureş, fenomen care s-ar fi petrecut relativ târziu, prin secolele XII–XIV, în cel din urmă ei fiind menţionaţi în documentaţia istorică, iar mai apoi în conscripţii domeniale.

*

Problematica valahilor din Polonia, Slovacia şi Cehia a fost abordată, în alt rând, odată cu studiul acelui „*ius valahicum*", menţionat în documente din secolele XV–XVIII, după care se conduceau aşezările valahe din acele regiuni.

Cercetătorii care s-au aplecat asupra studiului acestuia sunt istorici şi mai ales istorici ai dreptului. Astfel, S. G. Longinescu (*Istoria dreptului românesc*, Bucureşti, 1908), Dumitru D. Mototolescu (*Jus Valachicum în Polonia,* Bucureşti, 1916; *Jurământul cu brazda în cap întrebuinţat în dreptul vechiu românesc,* Bucureşti, 1922), George Fotino (*Încercări de vechiu drept românesc. Obiceiuri la fixarea hotarelor,* Craiova, 1925; *Contributions a l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, Paris, 1926), Ştefan Gr. Berechet (*Procedurile de judecată la slavi şi la români*, Chişinău, 1926), dar şi Nicolae Iorga, cu al său consistent volum documentar (*Anciens documents de droit roumain, avec une préface contenant l'histoire du droit coutumier roumain*, Paris-Bucureşti, 1930–1931).

[11] Gheorghe Şişeştean, *Români care s-au stins. Valahii din Carpaţii Nordici şi românii din Ungaria*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012, 207 p.

În perioada postbelică, istorici ai dreptului ca Romulus Vulcănescu (1964, 1966) şi Valentin Al. Georgescu, autori ai capitolului privind *Ius Valachicum. Originea şi instituţiile lui* din tratatul de *Istoria dreptului românesc*, I, Bucureşti, 1980 (Partea a II-a. Cap. IV, p. 172–189), au sintetizat rezultatele cercetărilor anterioare privind acest sistem de drept românesc.

*

Prin ***Ius Valachicum, Волоски законъ, Valašske pravo*** se înţelege, mai întâi, ca „lege românească", forma generală de organizare a societăţii româneşti la începuturile ei, socio-economică şi politică. El se originează în vechiul drept cutumiar, obişnuielnic, nescris, după care se conduceau, sub toate aspectele, comunităţile rurale româneşti la începuturile existenţei lor.

În sens restrâns, *ius valahicum* priveşte instituţiile juridice, preceptele de ordin juridic, „legile" după care se conduceau indivizii şi comunităţile rurale şi mai cu seamă păstoreşti româneşti, formele de judecată, pedepsele pentru încălcarea normelor existente în sânul comunităţilor româneşti şi modul de executare a pedepselor, deci domeniul juridic.

După aceste norme se conduceau comunităţile româneşti agricol-pastorale, pastoral-agricole şi pastorale la începuturile Evului Mediu, persisitând în sânul celor din urmă, supuse mai târziu regulilor de tip feudal.

Ius valahicum (în documentele slavo-române din Ţara Românească şi Moldova *волоски законъ*) a fost unul puternic în Nordul Dunării, dar constituirea statelor medievale româneşti de la Sud şi Est de Carpaţi în secolul al XIV-lea avea să restrângă şi să preia unele dintre normele de drept ale comunităţilor rurale româneşti, să le asambleze în dreptul feudalo-statal. În cuprinsul acestora, *ius valahicum* a fost, astfel, relativ repede lichidat.

În teritoriile rămase în afara construcţiilor politico-statale ale Ţării Româneşti şi Moldovei, comunităţile rurale româneşti continuă să se conducă încă un timp după vechiul drept românesc, numit în documentele latine *ius valahicum*. Denumit cu un etnicon – *(ius) valahicum* – în regate de caracter alogen, cum erau Regatul Poloniei şi cel al Ungariei, mai apoi în părţile Slovaciei, în Moravia, el va fi treptat îngrădit, supus eroziunii feudale. Însuşi *ius valahicum* din aceste părţi ale Carpaţilor Nordici constituie un sistem juridic derivat din dreptul cutumiar, obişnuielnic, care ajunge să fie admis într-o structură politico-juridică de natură feudală şi care îl mai tolerează un timp, dar care îl „încercuieşte" tot mai mult, până la desfiinţarea lui, petrecută odată cu asimilarea valahilor din regiunile respective. Urme ale lui *ius valahicum* persistă însă în normele morale din interiorul comunităţilor săteşti din regiunile respective, pentru încă o vreme, în Epoca Modernă şi chiar până aproape de contemporaneitate.

Sistemul general al lui *ius valahicum* cuprindea mai multe „legi", în funcţie de natura ocupaţională a obştilor româneşti: agrar-pastorală, pastoral-agrară sau pastorală. Astfel, a existat *legea pământului agricol* (în cadrul devălmăşiei), apoi legile sau rânduielile pastorale precum: *legea stânei*, *legea porţilor muntelui, imaşului şi satului*, *legea păşunii, legea imaşului, legea fâneţii, legea plaiului, legea muntelui, legea drumurilor oii, legea turmei, legea împărţirii producţiei pastorale.*

Alături de acestea se rânduiau *legea judecăţii de obşte*, cuprinzând procedurile de judecată şi respectiv *legea pedepselor*.

Instituţiile care vegheau la respectarea normelor juridice ale lui *ius valahicum* erau „sfatul oamenilor bătrâni şi buni", după care urma „ceata de oameni vrednici" şi „ceata de feciori" – aceasta având o funcţie mai mult moralizatoare.

Locurile în care se ţineau judecăţile erau: cele *centrale ale obştii*, *scaunul de judecată de la casa voievodului şi cnezului sătesc, curtea bisericii*, existând de asemenea *judecata la hotar*, *la stână*.

Exista *judeţul plugarilor, judeţul păcurarilor*, ceata de feciori recurgând la *strigarea peste sat.*

Pentru dovedirea credibilităţii se recurgea la „jurământul cu brazda în cap" – în cazul judecăţii la hotar – precum şi „jurământul pe turma de oi", „pe berbec", „pe familia proprie" şi „pe soare" chiar[12].

Ius valahicum, ca sistem juridic, a fost treptat „încercuit" de sistemul juridic feudal aparţinând statului medieval şi apoi de legiuirile moderne din secolele XVIII–XIX, care de fapt l-au lichidat.

În satele cu populaţie valahă din Sudul Poloniei şi din părţile Slovaciei şi Moraviei, *ius valahicum* a rezistat timp mai îndelungat în regiunile muntoase, dispărând în cele din urmă prin stabilizarea valahilor pe domeniile feudale din regiunile respective şi apoi ca urmare a asimilării populaţiei valahe (prin polonizare, slovacizare, cehizare, pentru a folosi termenii utilizaţi de istoricul ceh J. Macůrek în valoroasa sa lucrare de acum o jumătate de secol)[13].

*

Dezbaterea problematicii migraţiei valahe în regiunile poloneze, slovace şi cehe în Comisia Mixtă de Istorie Româno-Slovacă poate resuscita acum interesul pentru noi investigaţii ştiinţifice în perimetrul acesteia. Sub aspect istoric mai pot fi cercetate conscripţiile domeniale din Evul Mediu târziu şi de la începutul Epocii Moderne, pentru a se recupera informaţii noi privind mai ales intrarea aşezărilor montane şi submontane ale valahilor în circuitul relaţiilor feudale, când se produce şi înscrierea lor documentară mai clară.

Dacă de la cercetarea arheologică nu putem spera la rezultate ştiinţifice, datorită naturii dispunerii aşezărilor valahe în perioadele mai vechi ale prezenţei lor în Carpaţii Nordici, cu atât mai necesare sunt astăzi cercetările de teren, care trebuie continuate cu frecvenţă şi insistenţă mai mari. În cadrul acestora, cercetările etnografice ar putea investiga aspecte ale culturii materiale din zonele locuite cândva de valahi, pentru a se reţine ceea ce s-a transmis, tradiţional, până astăzi (în textilele ţărăneşti, în portul popular, în amenajarea gospodăriei săteşti, a uneltelor cu care sunt dotate acestea etc.).

Pe de altă parte, anchete lingvistice în regiunile respective ar putea reţine şi ele material filologico-istoric cu privire la influenţele lăsate de valahi asupra graiului populaţiei din regiunile respective şi transmise până la noi.

[12] *Istoria dreptului românesc*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1980, p. 185–189.
[13] J. Macůrek, *Valaši na v Západních Karpatéch v 15.18. století*, Ostrava, 1959, cap. IV.

O hartă a distribuției așezărilor valahe în Carpații Nordici – întocmită cu acribie științifică, prin cumularea după metoda cartografică a informației existente – va reflecta mai clar dimensiunea prezenței acestei populații în regiunile respective.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

BERECHET, Ştefan Gr., *Procedurile de judecată la slavi şi la români*, Chişinău, 1926, 214 + 123 p.

CERNEA, E., *Quelques considérations sur le Jus Valachicum dans la Pologne féodale*. În: „Revue Roumaine d'Histoire" (Bucureşti), 1971, X, nr. 5, p. 845–852.

– *Le rôle de la communnauté villageoise dans la formation du droit coutumier en Roumanie*. În: „Analele Universității Bucureşti", 1972, XXI, 2, p. 119–128.

– *Jus Valachicum*. În: „Recherches sur l'histoire des institutions et du droit", 1978, II, p. 21–27.

CHALOUPECKÝ, Václav, *Staré Slovensko*, Bratislava, 1923, 423 + XX p.

– *Zur Geschichte der Walachen in den Karpathen Insbesondere, in der Slowakei*. În: *Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 de ani. August 1940*, Bucureşti, 1943, p. 133–151.

– *Valaši na Slovensku*, Praha, 1947, 117 p.

CONDURACHI, I. D., *Formarea vechiului drept românesc nescris (Obiceiul pământului)*, Braşov, 1935, 49 p.

CRÂNJALĂ, Dumitru, *Rumunské vlivy v Karpatech, se zvláštním zřetelem k Moravskému Valašsku. Influențe româneşti în Carpați, cu privire specială asupra regiunii Valašsko din Moravia*, Praga, 1938, XCIX + 564 p.

ČERNÝ, Fr., *Moravští Valaši*, ČMM, 1909, XXXIII, 357.

DAVIDEK, V., *Osíslení Těšínska Valachy*, Praha, 1940.

DOBROWOLSKI, K., *Migracje woloskie na ziemiach polskich*, în: *Pamiętnik Rowszechnego zjazdu historyków Polskich w Warszawie*, Lwów, 1930, 22 p.

– *Elementy rumuńsko-balkańske w lodovej Karpat Polskich*, Warszawa, 1938.

DOMLUVIOL, E., *Valašskomeziříčský okres, Vlastivěda moravská*, Brno, 1900.

DRĂGANU, N., *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii*, Bucureşti, 1933, 682 p.

FOTINO, G., *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, Paris, 1926, 460 p.

FOTINO, George, *Încercări de vechiu drept românesc. Obiceiuri la fixarea hotarelor*, Craiova, 1925, 42 p.

HOLBAN, Th., *Cnezul. Contribuție la Ius Valachicum din Polonia*. În: „Cercetări istorice", 1934–1936, X–XI, nr. 1, p. 62–79.

IORGA, N., *Anciens documents de droit roumain avec une préface contenant l'histoire du droit coutumier roumain*, I–II, Paris – Bucureşti, 1930–1931, 602 p.

Istoria dreptului românesc. Vol. I. Responsabil de volum: Vladimir Hanga, Editura Academiei, Bucureşti, 1980 (Cap. IV. *„Ius Valachicum". Extinderea şi instituțiile lui*, p. 172–189).

Istoria românilor, III–VI, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2001–2003.

KADLEC, K., *Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves*, Paris, 1933, VIII + 329 p.

– *Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských, s úvodem podávajícím přehled theorii o vzniku rumunského národa*, Praga, 1916, 528 p.

KAINDL, Fr., *Die Beziehungen des deutschen Rechtes in Galizien zum walachischen Rechte*. În: „Archiv für Österreichische Geschichte", XCII, 2.

KALUZNIACKI, E., MIKLOSICH, Fr., *Die Vanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpe un der Karpaten*, Akademie der Wissenschaften, Viena, 1879, 66 p.

KAVULJÁK, A., *Valasi na Slovensku, Sbornék na pročest J. Škultétyho*, Turč. Sv. Martin, 1933, p. 336–374.

KNIEZSA, István, *Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis" (Budapest), 1935, I, p. 97–220; 1936, II, p. 84–178.

KOPCZYNSKA-JAWORSKA, B., *La vie pastorale dans les Carpates*. În: „Études rurales" (Paris), 1963, 9.

KRANDŽALOV, D., *Valaši na Moravě. Materíaly, problémy, metody*, Praha, 1963.

KRANDŽALOV, D., *L'état actuel des études sur les influences roumaines en Slovaquie et en Moravie*, Études Balkaniques et Tchécoslovaques, Praha, 1974.

Krátke dejiny Slovenska. Zostavila Elena Mannová, Bratislava, Academic Electronic Press, 2003, 368 p.

Traducere în limba română: *Scurtă istorie a Slovaciei*. Elena Mannová, coordonator. Traducere din limba slovacă şi indice de Eva Mârza, Radu Mârza, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2011, 475 p.
KULDA, B. M. *Der Aberglauben und Volksgebräuche in der Mährischen Walachei*, Schriften der historisch-statistichen, Section IX, 1856.
LONGINESCU, S. G., *Istoria dreptului românesc*, Bucureşti, 1908, 371 p.
MACŮREK, J., *Valaši v Západních Karpatéch v 15.–18. století*, Ostrava, 1959, 528 p. + 18 pl. facs. şi hărţi vechi.
MACŮREK, J., *Valaši na severovýchodní Moravě a jejich vztahy k Těšínsku, Polsku a hornímu Slovensku (do r. 1620)*, „Slezský Sbornik", 1955.
MAJEROVÁ-JANIŠOVÁ, K., *Valaší na východni Moravé před třicetileou válkou*, Disert. Práce, Filos. Fak., Brno, 1950.
MANOLACHE, D., *Carpaţii Nordici – istorie românească*, „Observatorul" (Toronto), 2004, 9/17.
METEŞ, Ştefan, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII–XX. Cercetări de demografie istorică*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971.
MOTOTOLESCU, D. D., *Jus Valachicum în Polonia*, Bucureşti, 1916, 130 p.
– *Jurământul cu brazda în cap întrebuinţat la hotărnicii în dreptul vechi românesc*, Editura „Cartea Românească", Bucureşti, 1922, 27 p. Extras din „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", 1922, XVI.
NĂDEJDE, I., *Originea dreptului consuetudinar roman*. În: „Noua revistă română pentru politică, literatură, ştiinţă şi arte", 1906, II.
NEGULESCU, P., *Cercetare asupra originii dreptului consuetudinar roman*. În: „Revista de drept şi sociologie", 1899, II, nr. 7.
NIEDERLE, L., *Manuel de l'antiquité slave*. II. *La civilisation*, Paris, 1926, 360 p.
PASTRNEK, Fr., *O původě moravských Valachů*, ČMM, 1907, XXXI, p. 113–129.
POP-MARŢIAN, Dionisie, *Vlahii din Moravia*. În: „Buciumul" (Bucureşti), 1864, nr. 281 din 10 noiembrie.
POPA, Radu, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.
RĂDULESCU, A., *Note privitoare la obiceiul pământului*, Bucureşti, 1934, 7 p.
STADNICKI, H., *O nosiach tak zwanich Woloskich na polnocnym stoku Karpat*, Lvov, 1848, 92 p.
STAHL, H. H., *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, I–III, Bucureşti, 1958–1965.
SUCIU, Coriolan, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, I–II, Bucureşti, 1967–1968.
SZCZOTKA, St., *Studia z dziejów prawa voloskiego w Polsce*, în „Nadbitka z czasopisma prawno-historicznego", II, Poznan, 1949.
ŞIŞEŞTEAN, Gheorghe, *Români care s-au stins. Valahii din Carpaţii Nordici şi românii din Ungaria*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012, 207 p.
ŠTIKA, Jaroslav, *The Etnographic Region of Moravian Wallachia. Its Origin and Development*, Published Leo Baca, Richardson, Texas, 2003.
– *Valaši a Valašsko*, Vydalo Valašske muzeum v prirodé v Rožnové pod Radhoštém, 2007.
ULČAK, L., *Valašská daň na Hukvaldském panstaví před třicetiletou válkou*, „Časopis pro déjiny venkova", XXII, 1935.
VÁCLAVEK, M., *Moravské Valašsko v pisemnichi českem i cizím*, „Národnopisný sborník československý", 1903, III, IV–V.
VÁLEK, J., *Poznámky k mapě moravského Valašska*, „Časopis Moravského muzea zemského", 1929, VII–XI.
VULCĂNESCU, R., *Éléments du droit coutumier pastoral roumain*, în *VIIe Congrès International des Sciences Antropologiques et Éthnologiques*, Moscova, 1964.
– *„Le jugement des pâtres". Une ancienne institution de droit pastoral roumain*, în *Congrès des Études Balkaniques*, Sofia, 1966.
WOLSKI, Krzyszof, *Colonizările păstorilor moldoveni la Nord de Carpaţi*, „Etudes roumains et aroumains" (Paris-Bucureşti), 1999, IV.

DEZVOLTAREA ARMATEI ROMÂNE SUB CUZA VODĂ*

Acad. Dan BERINDEI

Armata a ocupat un rol important în procesul de resurecție națională din secolul al XIX-lea. Factorul militar a reprezentat o componentă a luptei ce s-a dat pentru o aliniere a națiunii române în Europa acelei vremi. Renaşterea națională a însemnat, înainte de toate, dăruire patriotică şi participare unanimă la străduințele depuse pentru constituirea unei Românii şi pentru afirmarea ei în lume. Din fericire, înaintaşii noştri de acum două veacuri au înțeles sarcina istorică ce le revenea şi i s-au conformat. Ei au construit statul național şi modern, l-au afirmat şi l-au apărat, impunând – deşi aparent neînsemnați – marilor puteri o succesiune de fapte împlinite.

Din perioada Regulmentului Organic, ca o urmare a Tratatului de la Adrianopol, a fost recreată în principatele Țării Româneşti şi Moldovei oştirea națională. Deşi nu a fost vorba decât de câteva regimente şi acestea constituite şi instruite după modelul impus de puterea ocupantă, oportunitatea ce se oferea a fost înțeleasă de români. Rândurile corpului ofițeresc au fost completate grabnic. De la marele boier liberal Ioan Câmpineanu la tinerii N. Bălcescu şi Ion Brătianu, mulți dintre cei care doreau ardent schimbarea stărilor de lucruri şi ascensiunea națiunii au intrat în armata renăscută. În 1848, componenta militară a fost însemnată, atât prin participare, cât şi prin sprijinul dat acțiunilor înnoitoare. În timpul războiului Crimeii, tentativa de a include unitățile româneşti armatei ruse au eşuat.

Militarii au fost prezenți în lupta ce s-a dat pentru constituirea statului național, ori prin implicare sau prin refuzul de a trece la acțiuni represive. Unul dintre ei, colonelul Alexandru Ioan Cuza, a fost fericitul ales de la 24 ianuarie 1859. Tot lui i-a revenit să îndrume procesul de formare a statului în noua sa înfățişare. În acest proces, organizarea şi dezvoltarea armatei a reprezentat pentru noul domnitor o constantă şi stăruitoare preocupare. Ea trebuia să apere noul stat şi să se implice în viitor în acțiunile întreprinse pentru desăvârşirea acestei fapte a românilor; dar, totodată, oştirea reprezenta un simbol al ființării şi puterii noii Românii, reorganizarea puterii armate fiind considerată de foaia radicală „Românul", la 8/20 ianuarie 1864, „o cestiune de viață şi de moarte". „Această îndoită alegere, scria un ofițer din acea vreme, asigura formarea armatei naționale şi stimula idealul tuturor pentru ridicarea oştirii la nivelul armatelor celor mai bune din Europa." Conştient de misiunea sa, Cuza însuşi scria consulului francez Victor Place: „Țin ca armata, mărginită pentru moment la necesitățile noastre de ordine publică, să se pregătească pentru orice."

* Comunicare prezentată la sesiunea festivă organizată în cinstea Zilei Armatei de Marele Stat Major (Cercul Militar Național, 23 octombrie 2012).

Într-un articol din 9 iulie 1859, Cezar Bolliac arăta că în primul rând, trebuia realizată unificarea celor două armate, cea moldoveană şi cea munteană, iar apoi să aibă loc „o reorganizare... pe baza unui sistem nou." De asemenea, se evidenția de către un publicist radical că nu era vorba de „cuprinderi", de cuceriri, ci de demonstrarea capacității statului român de a ființa; „să ne întărim, să ne facem respectați, să nu mai intre străinii în țările române ca în țări de sclavie şi oameni morți" se scria în „Reforma" din august 1860.

În temeiul Convenției de la Paris – statut fundamental adoptat de puterile garante pentru Principatele Unite – urma să se realizeze „organizarea identică" a celor două armate în vederea formării „la nevoie" a unei „armate unice" şi, de asemenea, se permitea unificarea lor în caz de primejdie şi numirea unui comandant suprem în caz de amenințare. Această stipulație a concretizat-o domnitorul chiar în vara anului 1859, când a strâns laolaltă cele două oştiri în tabăra de la Floreşti; de asemenea, cu grabă s-a procedat la unificarea uniformelor. Convenția îngăduia sporirea efectivelor doar cu o treime, dar Cuza vedea mai departe. În mesajul său din 6 decembrie 1859 el punea problema formării de „cadre solide, care, când va suna ora de pericol, se vor deschide pentru a da loc în rândurile lor tuturor românilor chemați întru apărarea patriei." Bolintineanu vorbea de „națiunea armată", iar Ion Ghica de „armare generală", în timp ce în foaia „Dâmbovița" se vorbea de formarea a 300 000 de combatanți !

Dorind să ocolească limitele Convenției, viitorul general George Adrian propunea, în 1858, organizarea pe lângă armata permanentă a miliției teritoriale şi avea în vedere şi „ridicarea maselor". În fapt, în 1864, prin Legea pentru organizarea armatei s-a asigurat alcătuirea unei armate permanente de 19 345 de oameni, la care se alăturau batalioanele de grăniceri şi escadroanele de dorobanți, care urmau să cuprindă aproape 25 000 de oameni şi acestora li se mai adăugau cele trei clase ale bărbaților între 17–20 de ani şi 26–50 de ani, care erau supuşi şi ei instrucției şi exercițiilor. De altfel, în toamna anului 1863, se decisese distribuirea 4–8 puşti fiecărui consiliu sătesc, iar la începutul anului 1864, comandanții grănicerilor şi dorobanților primiseră dispoziții pentru a-i deprinde pe săteni cu mânuirea armelor.

Pentru efectuarea unificării oştirii s-au deplasat unități dintr-o țară în alta, s-a numit un singur ministru de Război, când încă guvernele erau separate, a fost format un Stat Major unic şi Codul penal militar muntean a căpătat valabilitate şi la nord de Milcov. De asemenea, ca simbol al unificării, au fost instituite şi distribuite noi steaguri în care erau întrunite „culorile țărilor surori". Procesul de unificare s-a vădit cel mai grabnic înfăptuit în domeniul militar.

Dar n-a avut loc doar unificarea, ci şi reorganizarea şi modernizarea. A fost creată o Casă de dotațiune, s-a întocmit un regulament al comenduirilor, au fost constituite companii de disciplină, dar şi şcoli militare pe lângă fiecare regiment. Din 1860, a început să apară „Monitorul oastei", căruia avea să i se alăture, în 1864, „România militară"; s-a introdus gimnastica în cazărmi. A intrat în vigoare o nouă lege pentru înaintarea în armată, s-au înființat trei comandamente la Bucureşti, Iaşi şi Craiova, s-a constituit Consiliul permanent al instrucțiunii oastei. În general, a avut loc ceea ce Ulysse de Marsillac considera îndrituit o „transformare radicală".

În vara anului 1862, generalul Ioan Emanoil Florescu a organizat o nouă tabără în apropierea Bucureştilor, între Colentina şi Floreasca, deşi mai importantă a fost tabăra de pe platoul Cotrocenilor, din 1863.

Pentru formarea cadrelor ofiţereşti a fost unificată şi şcoala militară, fiind stabilită mai întâi la Iaşi, apoi deplasată în capitală, la Bucureşti. Încă din 1859, Vasile Alecsandri obţinuse consimţământul lui Napoleon al III-lea pentru primirea în şcoli militare franceze de înalt nivel a ofiţerilor români, la Saint Cyr, Metz, Saumur şi Brest şi, de asemenea, îngăduinţa participării unor ofiţeri români la operaţiile militare, ceea ce a avut loc în Maroc, Algeria, Mexic, alţi ofiţeri fiind prezenţi şi la operaţii din timpul războiului de secesiune în Statele Unite. Din Franţa a sosit, în 1860, o misiune militară franceză cu „ofiţeri instructori pentru toate ramurile artei militare" condusă de locotenent-colonelul Eugène Lamy; ea îşi va înceta misiunea în 1868. Deşi au fiinţat şi unele tensiuni, pricinuite de lipsa de tact a unora dintre ofiţerii misiunii, aceasta a contribuit pozitiv la procesul de organizare şi modernizare.

O problemă importantă era cea a înarmării. „În 1859, scria Cuza marelui vizir, la începutul anului 1864, am găsit infanteria înarmată cu puşti ieşite din uz, cavaleria înarmată cu săbii de plumb, artileria neposedând decât câteva piese de rebut, trupele îmbrăcate cu o uniformă care făcea din fiecare soldat un străin în propria sa ţară." Alecsandri a obţinut de la Napoleon al III-lea, chiar în 1859, 10 000 de puşti cu capse, numărul acestora crescând apoi la 25 000 şi obţinându-se şi scutirea de plată. Aceste arme vor fi distribuite la sate, comandându-se însă în Franţa 70 000 de puşti ghintuite. O atenţie deosebită a fost dată artileriei, comandându-se în Belgia 24 de tunuri Veuve Lachaussez. În 1864, a avut loc o mişcare populară de sprijinire a dotării statului cu tunuri, printr-o amplă acţiune de subscriere. Ca urmare, peste un milion de lei aveau să fie trimişi firmei Godillot din Paris pentru achiziţionarea de armament (un tun costând 32 000 lei). Au mai fost achiziţionate 12 000 de corturi şi organizate 12 de ambulanţe.

Important a fost şi faptul că în ţară s-au creat ateliere militare necesare unei armate moderne, ajungându-se la a se fabrica şi o parte din arme. La Malmaison a fost amenajat cel dintâi arsenal, la Târgşor se fabrica pulbere şi a intrat în funcţiune şi o mică turnătorie de proiectile adusă din Belgia. Pe Dealul Spirei a fost construită o pirotehnie. În luna iulie 1862, a fost oferit domnitorului cel dintâi proiectil turnat în ţară. În 1864, a fost organizat stabilimentul artileriei, care cuprindea pirotehnia, o fabrică de pulbere, ateliere de rotărie şi lemnărie şi, ceea ce era mai important, o manufactură de arme, în care au fost transformate vechile puşti cu cremene în puşti cu percuţie şi au fost ghintuite armele primite în dar din Franţa. În 1865, au fost produse la Bucureşti primele puşti cu capse, iar din vara anului 1864, a funcţionat la Târgovişte o „fonderie de tunuri".

În preajma încheierii domniei lui Alexandru Ioan Cuza, armata română trăise un proces de profunde mutaţii. Era o armată nouă, modernă, care, un deceniu mai târziu, va putea da măsura capacităţilor ei. Totul fusese reorganizat şi fuseseră create unităţi şi instituţii noi. În cadrul a trei divizii teritoriale existau şapte regimente de Infanterie, un batalion de Vânători, două regimente de Cavalerie, un

regiment de Artilerie, un batalion de Geniu. Exista şi o flotilă pentru care se comandase un vas cu aburi. Fiinţau şi zece batalioane de grănicieri şi 30 de escadroane de dorobanţi, şase escadroane şi două companii de jandarmi.

„În momentul alegerii mele – îi scria domnitorul împăratului Napoleon al III-lea, la 1 octombrie 1865 – Principatele Unite nu posedau decât 4000 sau 5000 de puşti ruseşti, datând din timpul împărătesei Caterina şi vreo zece tunuri, fără valoare, de proveniență turcă, rusă sau austriacă. Pulbere, proiectile, capse nu ne parveneau decât din Austria; nu puteam trage un singur foc de puşcă fără îngăduința ei. Posed astăzi 70 000 puşti ghintuite cumpărate în Franța; cele 25 000 neghintuite, pe care le datorez generozității Majestății Voastre, au fost împărțite comunelor, unde am instituit un serviciu de gardă, care dă populațiilor rurale obişnuința armelor şi le pregăteşte... pentru apărarea căminelor lor... Artileria mea numără 72 de tunuri ghintuite, construite în Franța după modele franceze. Dacă abia am găsit 3000 de oameni, recrutați în mod exclusiv din clasa țărănească, prost armați, prost echipați, neascultând decât de comenzile ruse şi austriece, astăzi am 12 000 de grăniceri, 8000 de dorobanți pedeştri sau călări şi o armată regulată de 20 000 de oameni recrutată din rândurile tuturor claselor societății, bine înarmată, bine echipată, suceptibilă de a fi ridicată, prin rezervele noastre duble, la triplul efectivului normal şi fomată în marea şcoală a principiilor militare ale Franței. Am creat o topitorie, ateliere de construcții şi de reparații, în care fabricăm echipajele noastre, proiectilele noastre, pulberea noastră, capsele noastre, care ne îndestulează suficient trebuințele. O manutanță va completa în curând ansamblul stabilimentelor noastre. Aceste înfăptuiri au impus pentru moment sacrificii pe care, prin concursul patriotic al populației, le-am putut suporta fără a încărca prea mult bugetul statului.” Era într-adevăr un bilanț semnificativ. În numai şapte ani, armata română devenise o realitate.

În noua domnie a lui Carol I procesul avea să continue, în fruntea statului ajungând din nou un militar, care, ca şi Cuza, a acordat factorului militar o deosebită prețuire. De altfel, după un deceniu, militarii români vor trece cu deplin succes prin proba de foc a Războiului de neatârnare, ceea ce a demonstrat că românii reuşiseră şi în această privință să-şi demonstreze capacitățile, dar şi patriotismul. Este o lecție, care n-ar trebui uitată cu uşurință de urmaşi!

L'ÉCOLE DE ROME ET LE DÉVELOPPEMENT DE L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE PENDANT L'ENTRE-DEUX-GUERRES*

Acad. Dan BERINDEI

Isolés des autres peuples romans, soumis aux incessantes invasions, divisés en plusieurs pays, les Roumains traversèrent les siècles ayant la conscience de leurs liens avec Rome. Les humanistes les découvrirent et cela non seulement à cause de la langue qu'ils parlaient, mais aussi à cause de leur propre conviction regardant leur origine. Le chroniqueur moldave Grigore Ureche syntétisa l'idée de l'unité des Roumains et de leur liens avec Rome. Il affirmait que «les Roumains, tous ceux qui habitent le pays Hongrois, la Transylvanie et le Maramureş sont du même endroit que les Moldaves, ayant tous la même origine romaine». Il ajoutait: «Ils ont fondé tout d'abord la Valachie et puis la Moldavie, encore qu'ils fussent de la même souche». Miron Costin, un autre chroniqueur moldave, montrait que le nom de «*român* ou *romanus*... est en général donné tant aux Valaques et Moldaves qu'aux habitants de la Transylvanie». Son contemporain, le valaque Constantin Cantacuzène, appréciat aussi, vers la fin du XVIIe siècle, que Valaques, Moldaves et Transylvains «ont tiré leur source et coulé de la même fontaine».

Ce fut toutefois pendant le XVIIIe siècle, siècle des Lumières, qu'à la suite de l'union d'une partie des Roumains transylvains avec l'Eglise de Rome que le problème de l'origine des Roumains gagna de l'importance dans le contexte du réveil des nations. C'est maintenant que des jeunes intellectuels transylvains arrivèrent à Rome et pénétrèrent dans les bibliothèques et les archives où ils trouvèrent les preuves indiscutables de leur origine. Ce fut le courant de l'École transylvaine qui joua un rôle décisif non seulement dans sa province natale, mais aussi au-delà des Carpathes, en Valachie et en Moldavie, se situant même sur une position exagérée en soutenant l'extermination totale des Daces.

Le processus de l'affirmation de la nation moderne roumaine allait se développer plus avant en partant de l'idéologie de l'École transylvaine et en étant exprimé l'intérêt pour les nations soeurs et en premier lieu pour les Italiens et les Français. L'intérêt à l'égard des Italiens fut accentué au XIXe par le fait du dévelopement parallèle du mouvement pour l'unité nationale.

Mais passant au sujet de l'historiographie, ce fut l'érudit prince Démètre Cantemir qui réveilla l'intérêt des lettrés européens par son livre sur la Moldavie

* Comunicare prezentată la colocviul „Vasile Pârvan şi Şcoala Română din Roma/Vasile Pârvan e la Scuola Romena di Roma", organizat cu prilejul aniversării a 90 de ani de la deschiderea Şcolii Române din Roma (Roma, 26 octombrie 2012).

que lui avait commandé l'Académie de Berlin et surtout par son histoire sur la croissance et la décadence de l'Empire ottoman. Les oeuvres des personnalités marquantes de l'École tranylvaine contribuèrent aussi aux débuts d'une historiographie moderne roumaine. Kogălniceanu et Bălcescu, ainsi que les transylvains Papiu Ilarian et Bariţiu, ensuite l'érudit Bogdan Petriceicu Hasdeu allaient contribuer au XIXe siècle à la constitution d'une historiographie moderne, en écrivant des synthèses, en publiant des monographies et surtout des sources et en éditant des revues de spécialité. Evidemment que l'inauguration des Universités de Iassy en 1860 et de Bucarest en 1864 contribua aussi au progrès de l'historiographie roumaine et à son alignement européen.

Dès le début du XIXe siècle, des jeunes Roumains ont commencé dans un nombre toujours croissant à étudier aux Universités des pays plus avancés. Le Moldave Alexandre Xenopol se forma en Allemagne. Il allait être l'auteur d'une ample synthèse de l'histoire des Roumains, des volumes publiés en français, mais surtout il réveilla l'intérêt de ses contemporains européens par ses publications dans le domaine de la philosophie de l'histoire; il fut aussi élu membre de l'Académie des Sciences Morales et Politiques de Paris.

Pendant la deuxième moitié du XIXe siècle, les Italiens et les Roumains passèrent par des processus historiques similaires. Les États nationaux italien et roumain se constituèrent, un processus de modernisation de la société et des institutions eut lieu dans les deux pays, évidemment avec un décalage et des retards de l'espace roumain. Il existait aussi une solidarité latine. La Roumanie bénéficia du soutien de la France et du Piémont et ensuite de l'Italie et celle-ci représenta un modèle important pour ce qui fut de la législation et des institutions, compris celles culturelles. Comme un exemple, le musée de science naturelle de Bucarest se développa lors du règne du prince Cuza avec l'appui des spécialistes italiens.

L'Italie ainsi que la Roumanie furent membres de la Triple Alliance, mais tous les deux décidèrent lors de la première guerre mondiale, en concluant aussi un accord, à rester neutres et ensuite à entrer en guerre contre les Puissances Centrales. Après la Conférence de la Paix, on arriva à signer un traité d'alliance, mais ensuite pendant la dictature fasciste des divergences allaient séparer les deux pays, toutefois de nouveau alliés au cours de la dictature de Ion Antonescu. À la fin de la guerre, après le successif passage du côté anglo-américain de l'Italie et de la Roumanie, cette dernière tomba dans la zone de domination de l'Union Soviétique, d'où elle allait sortir seulement en 1989.

En dépit des changements politiques d'un côté ou de l'autre, pour les Roumains, l'Italie et Rome ont représenté constamment des répéres historiques et sentimentaux qui ne pouvaient être oubliés, Rome la cité-mère dont ils avaient le nom et les Italiens des frères. À la fin de la première guerre, les Roumains avaient réussi de parachever leur unité étatique. L'entre-deux-guerres fut une étape faste pour eux et en même temps pour leur historographie et son développement. Dès la fin du XIXe siècle, s'étaient affirmés à un niveau mondial des jeunes historiens, parmi lesquels se distinguèrent, après des études brillantes en France et en Allemagne, Nicolae Iorga et Vasile Pârvan. À la fin de la guerre, la Roumanie

possédait quatre Universités dont celles de Bucarest et Iassy auxquels s'ajoutèrent celle de Cluj et celle de Cernăuți, toutes ayant des chaires d'histoire. L'une des trois sections de l'Académie Roumaine était composée en majorité d'historiens. L'activité et les publications de l'Académie étaient consacrées d'une manière dominante à l'historiographie. Pendant l'entre-deux-guerres furent constitués des instituts de recherche dans le domaine de l'Histoire, parmi lesquels celui d'Histoire universelle de Iorga, celui du Sud-Est de l'Europe et à Cluj l'institut d'Histoire nationale. On constate aussi la parution de revues de spécialité et en premier lieu la «Revista Istorică» et la «Revue Historique du Sud-Est Européen» de N. Iorga, ainsi que le Bulletin – rédigé en français – de la Section historique de l'Académie Roumaine, l'annuaire de l'Institut de Cluj, ainsi que la revue «Dacia» de Pârvan qui utilisait des langues de circulation internationale. À l'activité extraordinaire de Iorga on pouvait ajouter celle de Pârvan, mais aussi celle de jeunes historiens de valeur qui se distinguèrent à un niveau comparable à celui de leurs collègues du monde.

Désirant affirmer leur historiographie, pendant l'atmosphère ardente d'après la guerre, Iorga et Pârvan sont arrivés au projet de la création de deux écoles de spécialisation à Paris et à Rome, où soit parachevée la formation des professeurs et des chercheurs dans le domaine des sciences humaines. L'idée datait depuis 1914 et elle avait appartenu au diplomate italien Fasciotti et à Pârvan, bénéficiant aussi du soutien de Ioan Bianu, membre de l'Académie Roumaine et dirigeant de sa bibliothèque et celui de l'écrivain Duiliu Zamfirescu, le ministre plénipotentiaire de Roumanie en Italie. La guerre avait empêché la réalisation immédiate du projet, mais dès 1919, il avait renaît, cette fois-ci soutenu auprès des autoritées italiennes par le père uniate Vasile Lucaciu.

Ce fut Nicolae Iorga qui proposa au Parlement – en recevant aussi l'accord et le soutien du professeur P.P. Negulescu, ministre de l'Instruction publique – la fondation de deux écoles supérieures roumaines à Paris et à Rome qui, sous la direction de l'Académie Roumaine, devaient contribuer à la spécialisation des cadres de haute valeur dans les domaines de l'Histoire et l'Archéologie, celui de la Philologie et des Arts. Evidemment ce fut aussi une manifestation de l'attachement de la Roumanie envers les deux puissances latines qui s'étaient trouvées dans la coalition à laquelle elle avait aussi participé.

Le 22 octobre 1920 fut publiée la loi adoptée en unanimité par le Parlement. Les membres des deux écoles devaient avoir fini leurs études avec «une distinction supérieure». Ils devaient consacrer leur activité aux études d'histoire, de philologie concernant les peuples néo-latins, travailler dans les archives et les bibliothèques ou travaillller dans le domaine des arts. Ils devaient habiter dans l'internat de l'école. Leur séjour pouvait durer jusqu'à deux ans. Les membres des écoles avaient aussi l'obligation de donner des conférences concernant le peuple roumain.

À la direction des deux écoles furent nommés, le 24 décembre 1921, à la suite de la décision de l'Académie Roumaine, Pârvan et Iorga, le premier à Rome et le second à Paris. Toujours eux reçurent la mission de rédiger le règlement des écoles, l'auteur principal fut Pârvan, mais le texte fut revisé aussi par Iorga.

Par ce règlement était organisé en détail le fonctionnement des deux écoles, les modalités de recrutement, les obligations des directeurs et des secrétaires.

Les deux écoles ont eu aussi la mission de s'intégrer dans la vie scientifique du pays où elles fonctionnaient, ce qui imposait qu'à Rome, comme à Paris, soient établis des liens avec les institutions scientifiques des divers pays. Pendant l'entre-deux-guerres, grâce aussi au prestige de Iorga et de Pârvan, elles représentèrent un important pont de liaison avec les spécialistes de l'Ouest de l'Europe. Ce fut l'un des objectifs de la constitution de l'école, qui, on doit le dire, fut rempli avec succès. Par ailleurs, l'école venait s'ajouter à d'autres institutions scientifiques académiques constituées à Rome à partir de l'Académie de France de 1666 à qui Napoléon avait destiné le palais Medici; en 1829, avait été créé l'Institut archéologique allemand, en 1865 – l'Institut anglo-américain d'études romaines, en 1873 – la Société française d'archéologie. L'Espagne, la Belgique, les Pays Bas avaient leurs instituts à Rome, la Roumanie s'alignait en bonne et prestigieuse compagne!

Cependant, il fut nécessaire que l'école soit dotée d'un local qui justifie la position que la Roumanie avait acquis et qui facilite les activités qu'elle devait remplir. D'un côté, les membres de l'école devaient bénéficier des conditions les plus favorables pour leur formation et leur intégration dans la vie culturelle et scientifique roumaine et italienne et d'un autre la nouvelle institution devait permettre l'affirmation de la présence de la Roumanie. Cette fois-ci, est intervenu aussi la bienveillance des autorités italiennes et surtout celle de la mairie de Rome, qui a mis à la disposition de l'école un terrain d'environ 5000 m^2 dans la Valle Giulia. Le document fut signé le 8 juillet 1921 par le ministre plénipotentiaire roumain Alexandre Emmanuel Lahovary et par le maire de Rome, Gianetto Valli. L'État roumain obtenait la concession d'un terrain où on devait édifier exclusivement une Académie Roumaine d'Histoire, d'Archéologie et de Belles Arts. Plus d'une décennie devait encore s'écouler avant que la construction se matérialise. Heureusement, ce fut la Banque Nationale de Roumanie qui décida, en 1924, de s'impliquer financièrement dans la réalisation du local de cette Accademia di Romania et elle a soutenu généreusement son édification. Le projet eut en tant qu'auteur le grand architecte roumain Petre Antonescu. Jusqu'à nos jours, l'édifice de l'Accademia di Romania, inauguré en 1933, reste l'un des plus représentatifs de la catégorie des instituts similaires.

L'institution commença son activité dès 1922, il y a quatre-dix ans, avec les premiers quatre membres. Le nombre de ceux-ci augmenta progressivement les années suivantes: 6 en 1923, 8 en 1924, 10 en 1925. L'École de Rome, comme celle de Paris, fut une institution de haute formation des élites intellectuels. La sélection des membres était rigoureuse et la surveillance de leur activité très sérieuse. À cela s'ajoutait le haut niveau des directeurs qui chaque année devaient présenter un ample rapport à l'Académie Roumaine qui le discutait lors d'un assemblée générale. Pârvan – ainsi que Iorga à Paris – a consacré, jusqu'à sa mort en 1927, à l'École de Rome, une bonne partie de son activité à qui il a transmis ainsi une partie de son haut prestige scientifique; d'ailleurs, il est significatif que le 19 juin 1927, une semaine avant sa mort, il a reçu la nouvelle de son élection à l'unanimité

en tant que membre de l'Accademia dei Lincei. Les successeurs de Pârvan furent eux aussi des savants de haut niveau: George Mateescu, Emil Panaitescu et Scarlat Lambrino; ce dernier cessa ses fonctions en 1947, en refusant se soumettre au régime imposé à son pays par l'Union Soviétique. L'Accademia di Romania ne fonctionna plus quelques décennies.

En 1970, pendant quatre ans, le professeur Alexandru Balaci fut son directeur, mais elle ne reprit que partiellement ses fonctions. Ce ne fut qu'en 1991, après la fin du régime communiste, que l'Académie Roumaine délégua Zoe Dumitrescu-Buşulenga, jusqu'alors l'un de ses vice-présidents en tant que directeur. Toutefois, la reprise des fonctions traditionnelles de l'école enregistera un retard regréttable dû à des causes économiques, mais aussi au fait qu'après Madame Buşulenga de nouveau le rôle de l'Académie Roumaine fut réduit. On ne reviendra à la désignation du directeur par l'Académie seulement en 2008 par la nomination du professeur Bărbulescu, membre correspondant et un spécialiste réputé. En plus, on a dû créer les bourses destinées aux membres de l'Accademia di Romania et cela a pris du temps. Toutefois, ces bourses furent instituées dès le directorat du professeur Marian Papahagi, vers la fin du XXe siècle.

Mais revenant à la fonction fondamentale de l'École Roumaine de Rome, en faisant un bilan, on constate que pendant l'entre-deux-guerres, se trouvant sous l'autorité et la direction de l'Académie Roumaine, l'Accademia di Romania de Rome a contribué pleinement au progrès de l'historiographie roumaine et à son intégration dans l'historiographie mondiale. Un nombre important d'intellectuels, parmi les plus valeureux, ont été ses membres. Evidemment l'accent a été mis sur l'Histoire et l'Archéologie. Aux spécialistes de l'Antiquité se sont ajoutés aussi des médiévistes et même des historiens de l'époque moderne et de celle contemporaine. Parmi les membres de l'École on peut citer les noms de Constantin Daicoviciu, Radu et Ecaterina Vulpe, Paul Nicorescu, Emil Condurachi, Dionisie Pippidi, Vladimir Dumitrescu, Hortensia Dumitrescu, Grigore Florescu, Grigore Avakian, Gheorghe Ştefan, Mihai Macrea, Ion Barnea, Dinu Adameştenau, Dumitru Tudor, mais aussi ceux de spécialistes d'autres périodes que l'antiquité et des philologues: Mihai Berza, George Călinescu, Alexandru Marcu, I.I. Russu, Haralambie Mihăiescu, Ştefan Bezdechi, Francisc Pall, Aurel Decei, Virginia Vasiliu-Sacerdoţeanu, Dimitrie Găzdaru, Dimitrie Ciurea, Teodor Onciulescu etc. Dans le domaine de l'Histoire de l'art on peut mentionner Alexandru Busuioceanu et Virgil Vătăşianu, et parmi les architectes – Nicolae Lupu, Ştefan Balş, Grigore Ionescu, Richard Bordenache et Horia Teodoru. Ce furent des spécialistes réputés et la plupart ont été professeurs universitaires et un nombre important des membres de l'Académie Roumaine. Ainsi que l'École Roumaine de Fontenay aux Roses, l'École de Rome a été une institution où s'est parachevé la formation d'élites intellectuels roumaines en symbiose avec celles italiennes et – on peut le dire – européennes. Par ailleurs, l'École de Rome, ainsi que celle de Paris, ont fait fonction de véritables poumons de l'historiographie roumaine qui ont contribué largement à son intégration dans l'historiographie européenne par les spécialistes qu'elles ont formés et par les liens qui, grâce à l'activité de ces écoles, se sont établis avec les historiens de l'Ouest du continent.

Évidemment que la publication des *Ephemeris Dacoromana* et de *Diplomatarium Italicum*, comme également des *Mélanges* de l'École Roumaine en France, a représenté aussi une occasion offerte à l'historiographie roumaine de s'intégrer dans le circuit scientifique européeen. En plus, les membres de l'École de Rome, ainsi que le directeur ont donné des conférences, une autre occasion d'échanges scientifiques. D'ailleurs, grâce au prestige de Pârvan et à son activité, les liens se sont renforcés avec les savants italiens, ainsi qu'avec les membres des autres institutions européennes similaires de Rome, situation qui s'est maintenue aussi après la disparition de Vasile Pârvan. Parmi les spécialistes italiens amis de l'École Roumaine à Rome ont peut citer pendant l'entre-deux-guerres: Roberto Paribeni, Giulio Quirino Giglioli, Matteo della Corte, Guido Calza, Giovanni Pinza et Luigi Antonelli. Les membres de l'École se sont impliqués aux recherches des archéologues italiens et en même temps ils ont trouvé et mis en valeur des sources concernant l'histoire des Roumains ainsi que leurs rapports historiques avec l'espace italien. Un rôle important fut réservé aussi à la bibliothèque de l'École, malheureusement affecté pendant la période où l'Accademia di Romania ne fonctionna pas. Pendant l'entre-deux-guerres, la bibliothèque a été de grande utilité pour les membres de l'École, mais aussi pour les spécialistes italiens et ceux d'autres pays. L'Académie Roumaine doit faire tous les efforts pour que les fonds de la bibliothèque soient complétés et qu'elle redevienne au niveau de jadis.

Le fonctionnement seulement pour un quart de siècle de l'École de Rome, l'interruption de son activité pendant des décennies et la difficile reprise du rôle important qui lui revient ont imposé et imposent à la direction de l'Accademia di Romania et à l'Académie Roumaine, ainsi qu'au Ministère des Affaires Étrangères roumain et à l'Institut Culturel Roumain des efforts incessants pour qu'on revienne pleinement à la situation et au niveau de tous les points de vue que l'École Roumaine de Rome a eu lors de ses décennies de début. Appréciant ce qui a été réalisé pendant ces dérnières années, il s'impose toutefois qu'on travaille plus avant et qu'on réalise complétement cette restauration. Espérons que cela sera fait!

LOCUL LUI VASILE GOLDIŞ (1862–1934) ÎN MIŞCAREA POLITICO-NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA*

Prof. dr. Nicolae EDROIU
membru corespondent al Academiei Române

Academia Română alegea, în şedinţa sa din 7 iunie 1919, ca membru onorar la Secţiunea Istorică, pe Vasile Goldiş. În motivarea acestei elecţiuni se spunea, atunci, prin vocea lui Nicolae Iorga:

„În grelele condiţii din Ardeal se întâmplă deseori că personalităţi chemate a dezvolta o activitate ştiinţifică şi având toate însuşirile pentru aceasta sunt silite a-şi petrece viaţa, a şi-o stoarce în modesta muncă fără strălucire şi răsunet a profesorului de liceu.

Valoarea reală a acestora se poate recunoaşte însă întâmplător prin lucrările cari, în legătură cu activitatea lor mai restrânsă, apăreau din când în când. În această formă, desigur mai puţin impunătoare, se întâlnesc mari calităţi de judecată şi de stil.

Acesta e rolul pentru cărţile de istorie universală, aşa de îngrijit prelucrate, ale d-lui V. Goldiş.

Propunând să-l alegem ca membru de onoare, avem în vedere însă şi pe cel dintâi român, care s-a învrednicit a fi conducător al şcoalelor şi culturii în Ardealul dezrobit, căruia şi pe această cale putem să-i dăm un semn de frăţească preţuire" – încheia marele Iorga[1].

Nu pot spune că peste Munţi, în Ardeal, această situaţie s-a şters cu totul până astăzi.

Înainte cu o jumătate de an de acel moment, Vasile Goldiş venise la Bucureşti în reprezentanţa românilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş pentru a înmâna, la 14 decembrie 1918, Regelui Ferdinand I al României, acum întregite, documentele Unirii. Textul *Hotărârii de Unire*, al Rezoluţiei adoptate la 1 Decembrie 1918 de Mărita Adunare Naţională de la Alba Iulia, cum a denumit-o el însuşi în propunerea de Unire prezentată atunci, fusese redactat chiar de el, într-un limbaj elevat, echilibrat, precis şi n-a trebuit să fie îndreptat de alţii.

În precedenţă, redactase textul *Declaraţiei de la Oradea* din 12 octombrie 1918, proclamaţia de autodeterminare a românilor transilvăneni, care privea

* Comunicare prezentată în Sesiunea omagială a Academiei Române, Secţia de Ştiinţe Istorice şi Arheologie „150 de ani de la naşterea lui Vasile Goldiş (1862–2012)" (Bucureşti, Aula Academiei Române, 28 noiembrie 2012).

[1] „Analele Academiei Române", seria II, tomul XXXIX, 1916–1919. Partea administrativă şi dezbaterile, Bucureşti, 1921, p. 374.

desprinderea teritoriilor locuite de aceştia din Monarhia Austro-Ungară, text pe care Alexandru Vaida Voievod l-a prezentat, în 18 octombrie 1918, Parlamentului din Budapesta, spre marea stupoare a deputaților unguri, captivi încă unei gândiri aristocratice de sorginte medievală.

Redactase, apoi, la 9 noiembrie 1918, *Nota ultimativă* trimisă guvernului ungar condus de Károlyi Mihály, somându-l să predea în termen de trei zile puterea politico-administrativă şi militară din teritoriile locuite în majoritate de români şi publicase în coloanele ziarului „Românul", organul de presă al Comitetului Național Român Central, pe care îl scoate din nou la Arad, manifestul *Către popoarele lumii* – în română şi franceză – prin care acestea erau încunoştiințate cu privire la deciziile atât de importante ale românilor transilvăneni.

A redactat şi publicat în acelaşi ziar „Românul" textul *Convocării* – pentru 1 decembrie 1918, la Alba Iulia – a Adunării naționale româneşti prin care s-a hotărât Unirea.

Toate aceste texte politice, decisive pentru mişcarea națională a românilor transilvăneni, le-a redactat cu precizie, în limbajul cel mai potrivit al epocii, echilibrat, dar în mod ferm, întrutotul adecvat țelurilor româneşti.

*

Instituția noastră, Academia Română, prima de anvergură națională, evidenția, atunci, prin chemarea lui Vasile Goldiş în rândurile membrilor ei, rolul pe care acesta l-a avut în mişcarea națională a românilor din Transilvania şi aducea, astfel un omagiu cărturarului şi luptătorului pentru unirea tuturor teritoriilor locuite de români într-un singur stat politic.

O facem încă o dată acum, în preajma sărbătorii naționale a României, la împlinirea unui veac şi jumătate de la naşterea sa şi a peste nouă decenii de la realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918, pentru care el a militat.

*

Familia sa era originară din Munții Apuseni, de unde strămoşi de-ai săi au coborât spre Câmpia Aradului, în căutarea unor mijloace mai bune pentru a-şi câştiga existența. Pentru moți, Câmpia Vestică a fost în permanență o atracție, şi surplusul de populație din cetatea de piatră a Carpaților Apuseni se revărsa, constant, înspre aceasta.

Acolo, în munți, antenații săi trebuie că s-au ocupat cu mineritul în aur, de unde i-ar proveni şi numele: *Gold* (germ. aur) + *iş* → Goldiş. Şi lui Cloşca, locotenentul lui Horea, cei care se ridicară pentru libertate cu un secol mai înainte, originar tot de acolo, i se mai spunea Găldău, pentru acelaşi lucru.

Părintele său, Isaia Goldiş (1825–1917), a ajuns preot în Seleuş-Cigărel şi mai apoi în Cermei, iar unchiul Ioan Iosif (1836–1902) avea foarte bune cunoştințe de latină şi literatură, domenii în care şi-a pregătit nepotul. Unchiul Ioan s-a călugărit în 1869, când şi-a luat numele de Iosif, devenind, în 1899, episcop al Aradului, demnitate deținută până la stingerea sa din viață, în 1902; fusese ales, în 22 martie 1882, membru corespondent al Academiei Române.

Satul arădean în care s-a născut acum 150 de ani Vasile Goldiş (la 12/25 noiembrie 1862), Mocirla, situat în Valea Teuzului (de unde numirea lui de astăzi, de Lunca Teuzului), purta atunci în nume realitatea deprimantă a locului. Menționat documentar la mijlocul secolului al XVI-lea (1552 – *Mochyola, Belmocholya*, de la ung. *mocsár* = mocirlă), acesta era un sat de oameni aşezați, cu rosturile lor cotidiene, dedicați muncii tăcute, fără de care nu se pot produce bunuri, mijloacele esențiale ale subzistenței şi nu pot fi create valori culturale perene.

Formația sa intelectuală şi politică, despre care s-a vorbit deja astăzi, a urmat traseul obişnuit în secolul al XIX-lea pentru fiii de preoți ortodocşi sau greco-catolici din Transilvania şi din Părțile Vestice românești. N-a urmat cariera preoțească a celor dinaintea lui, chiar dacă a fost singurul dintre cei şapte frați dat la şcoală. Atunci în Ardeal erau pentru români atrăgătoare şi utile cariera avocățească, şi cea de dascăl, prin care putea mai bine fi slujită națiunea, dar tânărul Goldiş s-a îndreptat spre universitățile din Viena şi din Budapesta, căutând Facultatea de Litere şi Filosofie.

Un ziarist de talia lui Ion Clopoțel, care l-a cunoscut îndeaproape, i-a conturat, probabil, cel mai reuşit portret în text scris:

„Înalt, robust, impunător, plin de prestanță, brunet, meditativ, sobru, cu chipul niciodată turmentat de dureri sau bucurii, veşnic egal şi măsurat, taciturn, d. Vasile Goldiş pare un raționalist în stare să abstractizeze, să se ridice din pulberea frământărilor comune. În dosul acestei măşti nemişcate şi stăpânite eroic, însă, bate un suflet neodihnit, un dinamism clocotitor. E prototipul omului de la şes: potolit la suprafață, însă capabil de mişcări iuți, de hotărâri fulgerătoare, de avânturi extraordinare”[2].

*

Vasile Goldiş a activat pe mai multe paliere ale mişcării naționale româneşti a timpului său.

A făcut din învățământul românesc din Ardeal o tribună a luptei politico-naționale a poporului său. De asemenea, din presa românească transilvăneană, în care s-a implicat, precum şi din ASTRA, în care a activat, ca orice intelectual de peste Munți.

Prin studiile sale ştiințifice şi prin articolele publicate în presa vremii a contribuit la pregătirea opiniei interne şi din străinătate în vederea înfăptuirii marelui act al Unirii din 1918 şi a fost un lider marcant al mişcării româneşti de peste Munți pentru realizarea acestuia.

Vasile Goldiş a fost dascălul, publicistul şi omul politic român proeminent al acelui memorabil an 1918.

Dascălul. Ca dascăl la marile şcoli româneşti din Ardeal şi Banat, la Preparandia din Caransebeş (1886–1889), la Liceul Ortodox „Andrei Şaguna” din Braşov (1889–1901), a făcut din învățământul românesc al acestor provincii istorice o tribună a mişcării naționale. A propovăduit de la catedră, prin disciplinele

[2] Ion Clopoțel, *Figuri reprezentative de la noi. Notă introductivă. Vasile Goldiş*, Biblioteca ziaristică, Cluj, 1934, p. 44–45.

propuse, Istoria şi Latina, marea idee romană, originea romană a poporului român, cea latină a limbii române, tocmai în perioada sărbătoririi Milenium-ului maghiar, când popoarele şi naţiunile nemaghiare din Ungaria, cultura acestora, erau socotite de cercurile politice budapestane de categorie secundară, inferioară.

Le-a insuflat elevilor săi iubirea pentru cultură şi frumos, pentru exprimare clară în vorbire şi în scris. N-a îngăduit lenea şi impostura, superficialitatea şi disprețul pentru marile valori ale umanității şi în fața celor create de propriul popor.

S-a remarcat prin publicarea de manuale şcolare de *Istorie universală* şi de *Sintaxă a limbii latine*, apărute la Braşov în ediții succesive, semn al valorii lor şi interesului pentru ele manifestat şi în afara cercului de studenți şagunişti. Continua, astfel, mai vechile strădanii ale corifeilor Şcolii Ardelene, care cu un secol mai înainte, au îngrijit manuale şcolare româneşti cu chirilice apărute în tipografiile din Viena, Buda şi de la Blaj.

Şcolilor în care a profesat le-a mărit reputația de licee performante în educație şi instrucție, efigia lui stând astăzi la loc de cinste pe murii din holul central al acestora.

Se pensionează, la cerere, din cauză unei afecțiuni, la vârsta de 41 de ani, părăsind definitiv Braşovul, pentru a se muta la Arad, unde va rămâne până la sfârşitul vieții (10 februarie 1934). Va fi înmormântat aici, cu funeralii naționale, în ziua respectivă fiind instituit doliu național.

Publicistul. La Arad, unde s-a aşezat în 1901, intră în viața politică şi se dedică ziaristicii, punându-şi în valoare pregătirea intelectuală şi scrisul său inconfundabil.

Vasile Goldiş a scris un capitol semnificativ în istoria ziaristicii româneşti din Transilvania. I-a urmat lui George Barițiu. Dacă marele Barițiu fusese întemeietorul presei româneşti din Transilvania şi îndrumătorul ei timp de o jumătate de veac, fiind numit, pe drept, pentru aceasta, *Nestorul ziaristicii româneşti* din secolul al XIX-lea, Vasile Goldiş e continuatorul lui şi liderul jurnaliştilor români transilvăneni din deceniul care precede însăşi Marea Unire politică din 1918.

S-a impus prin claritatea şi precizia scrisului său, prin promptitudinea cu care răspundea problemelor social-politice ale timpului, prin verva şi savoarea textului elaborat.

Era un mare stilist.

Ca profesor de istorie şi de latină, Vasile Goldiş era posesorul unei solide culturi clasice, care i-a permis atitudini şi exprimări de înaltă valoare. Clasicismul i-a dat siguranța, claritatea şi precizia discursului rostit şi ale textului elaborat şi publicat în ziarele pe care le-a condus sau la care a colaborat, cu deosebire în „Românul" din Arad, pe care l-a pus în serviciul mişcării naționale româneşti.

Scrisorile trimise unor personalități şi instituții între 1888 şi 1934, recuperate din diverse fonduri arhivistice şi publicate cu două decenii în urmă sunt grăitoare în privința eleganței exprimării, adoptându-se tonul potrivit fiecăruia dintre corespondenți[3].

[3] Vasile Goldiş, *Corespondență (1888–1934). Scrisori trimise*, vol. I. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii de Gheorghe Şora. Cuvânt înainte de acad. prof. Ştefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1992, 311 p. + ilustrații.

Ca ziarist avea un program de lucru drastic, pe care l-a urmat de-a lungul carierei respective. Lectură zilnică a ştirilor generale, a altor ziare şi în mod permanent a lucrărilor de istorie, filosofie şi sociologie mai vechi şi a celor care apăreau în acele timp, pentru informare permanentă. Participa la comentarea în grup a ideilor conținute de acestea, întreținea dezbaterea comună a textelor sosite la redacție, observarea scriiturii acestora.

Acorda atenție corespondenței primite, la ziar sau cu destinație privată, răspunzându-le tuturor. Un ucenic de-al său într-ale jurnalisticii, Ion Clopoțel, i-a reținut povața dată în acest sens:

„Nu e îngăduit să tratați uşor corespondența, de la oricine ar veni. Un țăran simplu, dacă se decide să ne comunice ceva, desigur că în încâlcitele sale rânduri va fi un grăunte de adevăr, care trebuie văzut şi publicat. Menirea d-voastră e să dați stil şi nu să aruncați la coş, în mod superficial, nişte fraze scrise stângaci; nu puteți aştepta ca toată lumea să scrie ireproşabil”[4].

De câte ori astăzi noi încălcăm acest comandament intelectual, de ordin moral, chiar având în privința corespondenței oficiale reglementări precise în privința termenului de răspuns?

Articolele de presă publicate de Vasile Goldiş în „Tribuna poporului” din Arad (între 1898 şi 1900), în „Tribuna” din Arad (1905–1910) şi cu deosebire în „Românul” scos tot la Arad sub direcțiunea sa (1911–1916 şi 1918) abordau problematica aflată la ordinea zilei în viața politică a Austro-Ungariei şi mai cu seamă în derularea mişcării politico-naționale a românilor din Monarhia dualistă. S-a ridicat împotriva acțiunii de maghiarizare prin educație, prin învățământ, atunci când erau amenințate şcolile româneşti din Blaj, Beiuş, Năsăud şi Braşov, care prin intervenția statului ungar urmau să fie implicate în procesul de deznaționalizare promovat de cercurile politice budapestane. „Este evident că guvernanții noştri [de la Budapesta] – scria în 1898 – vreau să pună mâna pe izvoarele [adică şcolile] din care se hrăneşte *conştiința națională a românilor*” avertiza atunci[5], socotind tendința maghiară drept *primejdie națională.* Şi încheia: „Eu însă cu rugăciuni închinându-mă Dumnezeului părinților noştri să nu răsune glasul meu în pustiu, că se apropie cuțitul de os, e vremea acum, *să fim români şi sus să avem inimile!*”[6]

Erau acestea rânduri tipărite într-un ziar din Arad de un fruntaş politic, lider de opinie român din Transilvania, în vremea Milenium-ului ungar, când ideologia şi politica de stat maghiare s-au lansat într-o deşănțată propagandă împotriva celorlalte naționalități din Monarhie, în cadrul căreia ungurii se găseau, de fapt, în inferioritate numerică.

A scris texte memorabile la aniversarea sau comemorarea unor mari personalități româneşti, dintre care să amintim aici pe Gheorghe Şincai, Gheorghe Lazăr, Simion Bărnuțiu, Avram Iancu, Ioan Maiorescu, Mihai Eminescu, Mihail

[4] Ion Clopoțel, op. cit., p. 24.

[5] Vasile Goldiş, *Primejdie națională* în: „Tribuna poporului” (Arad), 1898, II, nr, 77 din 25 aprilie/7 mai, p. 1–2; Republicare în volumul Vasile Goldiş, *Scrieri social-politice şi literare*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic şi bibliografie de Mircea Popa şi Gheorghe Şora, Editura Facla. Cuvânt înainte de acad. Ştefan Pascu, Timişoara, 1976, p. 77.

[6] *Ibidem*, p. 2, respectiv 79.

Kogălniceanu, George Barițiu sau Aurel Vlaicu. Le-a evocat faptele şi creațiile prin care aceştia au propulsat cultura şi mişcarea politică românească spre înfăptuirea statului național român.

Omul politic. Vasile Goldiş şi-a împlinit, cu eleganță, rolul de om politic, de militant al mişcării naționale româneşti din interiorul arcului carpatic şi din părțile vestice ale teritoriului românesc, înglobate în timpul său unor construcții politico-statale străine.

Ca orice român ardelean a fost ***astrist***, membru al *Asociațiunii pentru literatura română şi cultura poporului român din Transilvania*, şi – spre sfârşitul vieții sale – preşedintele ei.

În *Prefața* scrisă pentru volumul său de *Discursuri rostite în preajma Unirii şi la „Asociațiunea" ASTRA*, publicat la 10 ani de la Unirea din 1918, Vasile Goldiş, atunci preşedinte al Asociațiunii, primul după Marea Unire, medita asupra rosturilor pe care aceasta le-a avut în mişcarea națională a românilor de peste Munți:

„Instrumentul clasic al acestei Uniri [din 1918] a fost *Asociațiunea pentru literatura română şi cultura poporului român*. S-a înființat la Sibiu în 1861, deocamdată numai pentru Ardeal...

Răspunzând în chip minunat necesităților simțite, încetul cu încetul, *Asociațiunea* se preface fortăreață reală a unității naționale...

Asociațiunea n-a fost o societate culturală oarecare, ea a fost o instituțiune națională, cu adevărat un fel de stat românesc în împărăția Habsburgilor. Ea este adevărata făuritoare a zilei de 1 Decembrie"[7].

Academia Română chemase, între membrii săi, pe şase dintre cei 10 preşedinți ai ASTREI din primii 70 de ani ai existenței sale: pe Andrei Şaguna, întemeietorul din 1861 şi primul ei preşedinte, pe Timotei Cipariu, George Barițiu, Ion Micu Moldovan, Andrei Bârseanu şi pe însuşi Vasile Goldiş, asigurându-şi astfel legătura cu societatea culturală românească ce o precedase şi după ale cărei statute se inspirase când le-a făcut pe ale sale.

Ca ***ideolog*** al mişcării naționale româneşti de peste Munți, Vasile Goldiş s-a remarcat, alături de articolele publicate în ziarele vremii, prin două studii, elaborate în 1911, intitulate *Românii şi problema statului național maghiar*, publicat în 1911, în ziarul „Românul" din Arad, respectiv *Despre problema naționalităților*, redactat în limba maghiară, pe care o poseda în grad foarte înalt, apărut în broşură în 1912, a cărui traducere românească s-a realizat însă abia în anul 1976[8].

Studiul *Despre problema naționalităților*, pregătit ca prelegere pentru o şedință de dezbateri a Cercului Darwin din Oradea, programată pentru toamna anului 1911, care însă nu s-a mai ținut, este reprezentativ pentru gândirea lui Vasile Goldiş. A pornit sistematic analiza problemei de la denumirea conceptului de

[7] Vasile Goldiş, *Discursuri rostite în preajma Unirii şi la Asociațiunea Culturală „Astra"*, Cultura Națională, Bucureşti, 1928, p. 8–9.

[8] Idem, *Scrieri social-politice*, ed. cit., p. 126–156; Idem, *Despre problema naționalităților*. Cuvânt înainte de acad. Andrei Oțetea. Studiu introductiv de Hajós József, Editura Politică, Bucureşti, 1976, p 151.

naţionalitate şi a dus-o până la desfăşurările acesteia în contemporaneitatea lui, cu studiul de caz al Ungariei începutului de secol XX.

În **viaţa politică** Vasile Goldiş a păşit imediat după încheierea studiilor universitare, militând pentru împlinirea ţelurilor culturale şi politice ale ASTREI şi ale altor societăţi româneşti. La Braşov devine, în 1890, membru al „Casinei române", deţinând apoi funcţia de secretar al acesteia, iar în 1895 şi de secretar al „Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român". A participat la acţiuni de solidaritate cu mişcarea memorandistă, fiind declarat de poliţia austro-ungară „instigator" periculos pentru statul şi regimul dualist, ceea ce şi era.

Ca urmare a activităţii lui şi a generaţiei sale, centrul politic al mişcării naţionale româneşti se mută de la Sibiu la Arad, unde la urmă se vor constitui organismele care vor conduce, de aici, lupta pentru Unire. Devine membru al Partidului Naţional Român şi din 1905, al Comitetului de conducere al acestuia. Aparţine generaţiei tinere care adoptă ca formă de luptă activismul, fiind învins pasivismul celor mai în vârstă. Ales parlamentar, în 1906, în circumscripţia Radnei, se antrenează şi mai mult în mişcare, elocinţa discursurilor sale stânind admiraţie până şi în rândul inamicilor politici.

Devine vicepreşedinte al Partidului Naţional Român din Transilvania, alături de preşedintele acestuia, George Pop de Băseşti, asigurând conducerea acţiunilor mişcării naţionale premergătoare actului Unirii de la 1 Decembrie 1918.

Datorită orientării antidualiste imprimate ziarului „Românul", pe care îl scoate la Arad, Vasile Goldiş este catalogat, în 1914, de contele Tisza István, ca făcând parte din „specia cea mai rea", fiind urmărit de autorităţi, la ordin guvernamental, în vederea constituirii unui dosar compromiţător. Din ordinul guvernului aceluiaşi conte este suspendat, în martie 1916, ziarul „Românul", acesta fiind socotit de guvernanţii maghiari o tribună a vocilor mişcării naţionale româneşti, ceea ce şi era.

În toamna anului 1918, Vasile Goldiş devine militantul hotărât pentru Unirea Transilvaniei cu România, desfăşurând o activitate de prim-rang în vederea atingerii acestui scop.

*

La împlinirea a 150 de ani de la naştere, Vasile Goldiş primeşte acum recunoştinţa pentru lupta sa pusă în slujba idealului ridicării prin cultură a românilor transilvăneni şi înfăptuirii unităţii politico-naţionale româneşti.

Academia Română, al cărui membru distins a fost, îl omagiază astăzi pe omul de cultură, pe dascălul, publicistul şi omul politic Vasile Goldiş, aşa cum instituţia noastră a făcut-o în permanenţă de la întemeiere încoace, ca cea dintâi de cuprindere general-românească şi promotoare a progesului naţiunii.

Unul dintre iluştrii înaintaşi ai instituţiei noastre, Silviu Dragomir, el însuşi secretar al Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, l-a numit pe Vasile Goldiş „cu adevărat un ursitor de gânduri pentru ţară... un luptător zi de zi... un părinte al patriei"[9].

[9] Silviu Dragomir, *Vasile Goldiş. Luptătorul şi realizatorul politic*, Sibiu, 1936, p. 16.

TRAIAN VUIA ŞI LOJA ERNEST RENAN*

Acad. Dan BERINDEI

Cel născut în bănățeanul Surtucu Mic, la 17 august 1872 şi sortit să fie un mare inventator şi pe care Academia Română l-a ales ca membru de onoare la 27 mai 1946, a fost un om înzestrat. Cu studii liceale la Lugoj şi universitare la Budapesta, unde a urmat o vreme Şcoala Politehnică şi apoi Facultatea de Drept, luându-şi, în 1910, doctoratul în ştiințe juridice cu teza *Militarism şi industrialism, regimul de Status şi de Contractus*.

Deşi a desfăşurat o activitate juridică, încadrat în birouri de avocatură din Banat, pasiunea sa şi țelul vieții a fost constuirea unui aparat de zbor sau, cum l-a denumit chiar el, un „aeroplan automobil". În 1902, a plecat la Paris, prezentând în anul următor, la Academia de Ştiințe a Institutului Franței, un memoriu în care-şi susținea „proiectul de aeroplan-automobil". În 1905, a realizat aparatul său „Vuia I", denumit „Liliacul", monoplan uşor, cu elice tractivă şi aripi de pânză pliabile, având drept tren de aterizare un cărucior cu roți pneumatice. La 18 martie 1906, a efectuat, la Montesson, zborul său fiind primul în lume cu un avion care a decolat prin forța motorului propriu. Va realiza apoi aparatul „Vuia II", expus la primul salon aeronautic de la Paris, şi două tipuri de elicoptere, în 1918 şi 1921, cu aripi rotative, cârmă de direcție şi stabilizator orizontal, experimentate la Issy les Moulineaux. A realizat, în 1925, şi o invenție în domeniul centralelor termice, un generator cu aburi cu combustie internă şi ardere catalitică.

Deşi a locuit în ultimele decenii de viață la Paris, el nu şi-a uitat nicio clipă patria, fiind şi un militant ardent pentru unitatea națională a românilor. În anii Primului Război Mondial a organizat, la Paris, Comitetul Național al românilor din Transilvania şi a editat revista „La Transylvanie". În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost preşedinte al primului comitet al Frontului Național Român, a publicat articole în „La Roumanie libre" şi a militat pentru revenirea la România a Transilvaniei de Nord. Avea să înceteze din viață la 3 septembrie 1950, la 78 de ani.

Vuia a fost însă şi unul dintre fruntaşii ardeleni care a fost inițiat într-o lojă pariziană, însuflețit în primul rând de dorința de a se obține acceptul marilor puteri învingătoare în Primul Război Mondial pentru desăvârşirea unității naționale, dar care a rămas în tot restul vieții un francmason devotat, ca membru al Lojii Ernest Renan.

* Comunicare prezentată la simpozionul consacrat împlinirii a 140 de ani de la naşterea lui Traian Vuia (Aula Bibliotecii Centrale Universitare din Bucureşti, 4 decembrie 2012).

În decembrie 1910, se constituia, la Paris, în cadrul Marelui Orient al Franței, Loja Ernest Renan[1]. Şase ani mai târziu, în 1916, Samuel Silvan Krainik, avocat la Curtea de Apel – născut la Bucureşti, 28 aprilie 1884 – a devenit membru al ei, apoi, în ianuarie 1917, în cadrul aceleiaşi loji, a fost inițiat negustorul bucureştean Armand Zipper, evident un prieten al lui Krainik, fiind, ca şi acesta, un evreu născut la Bucureşti, în acelaşi an, 1884. Krainik a primit grabnic primele trei grade masonice, ajungând maestru la 22 noiembrie 1917. De asemenea, la 4 februarie 1918, el a fost desemnat ca „al treilea delegat judiciar" al Lojii. Krainik a obținut o promovare mai rapidă, deoarece fiind însărcinat de legația României (pe lângă care era „avocat consilier"), să întreprindă „călătorii în diferite țări ale Antantei pentru a împlini misiuni", el se arătase „foarte fericit de a putea vizita în acelaşi timp lojile masonice în condiții care să-mi îngăduie mai bine să particip la diverse lucrări ale amintitelor loji". Tot Krainik a propus inițierea a încă doi coreligionari ai săi din România: Gaston Krainik, probabil o rudă, şi pe Bernard Mendelcovici del Vinci, dentist, născut la Botoşani. Dar, cu mult mai importantă, a fost intrarea în Loja Ernest Renan a membrilor transilvani ai delegației române la Conferința de Pace.

La începutul anului 1919, Alexandru Vaida-Voevod a fost inclus în delegația română ca reprezentant al Consiliului Dirigent transilvan. După conflictul care a avut loc între Ionel I. C. Brătianu şi „cei patru mari" şi plecarea fruntaşului liberal, Vaida a devenit conducătorul delegației române, în întregul ei. În decembrie 1919, a ocupat, de asemenea, înalta funcție de prim-ministru şi el va semna Tratatul de pace cu Austria, pe care Brătianu refuzase să-l semneze.

Înainte ca Brătianu să părăsească Parisul, între el şi Vaida s-a stabilit un dialog pozitiv. De un interes extrem a fost o conversație între cei doi bărbați de stat şi pe care cel de-al doilea a relatat-o într-o scrisoare adresată lui Iuliu Maniu[2]. Ei discutaseră despre Francmasonerie, Vaida informând pe Brătianu că Serbia beneficiase de sprijinul unui general francez, care deținea o înaltă poziție în Francmasonerie, în spinoasa problemă a Banatului. Vaida ceruse lămuriri asupra Francmasoneriei, Brătianu spunându-i că el nu era francmason, dar că tatăl său fusese „în vremea lui Mazzini"[3]. În orice caz, după această discuție, Vaida se hotărâse să acționeze în ideea de a ajunge la adeziunea la masonerie a delegaților transilvani.

Este foarte probabil că Vaida a stabilit contactul cu Loja Ernest Renan, respectiv cu venerabilul ei, Marcel Huart, de la cunoscutul ziar „Le Temps", prin intermediul lui Samuel Silvan Krainik. La 8 mai 1919, Vaida a obținut un certificat

[1] Am utilizat pentru Loja Ernest Renan un lot de documente francmasonice care au aparținut lui Alexandru Vaida-Voevod şi care se găsesc astăzi la Biblioteca Municipală „George Barițiu" din Braşov, ele fiind publicate de către Mircea Valer-Suciu, cu un scurt articol introductiv ce-mi aparține, în „Noua Gazetă pentru Minte Transilvană" (Braşov, an 11/1992, nr. 3, p. 35–44) şi, mai ales, am beneficiat de accesul la Arhiva Marelui Orient al Franței, mulțumită bunăvoinței domnului André Combes, venerabil al Lojii Trandafirul liniştii desăvârşite, unde am putut consulta şi utiliza dosarele Lojii (care nu se găsesc la Biblioteca Națională din Paris), îndeosebi volumul II, referitor la anii 1918–1920; la Biblioteca Națională din Paris am consultat câteva anuare ale Lojii.

[2] Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere şi Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, Cluj, 1993 p. 82–83.

[3] *Ibidem*, p. 82.

din partea secretarului de legație Andrei Popovici, confirmând că nu suferise vreo condamnare, destinată evident a-i dovedi față de lojă moralitatea. Patru zile mai târziu, Vaida însuşi a dat astfel de certificate transilvănenilor Caius Brediceanu, Mihail Şerban şi Traian Vuia, ca şi poetului Ion Pillat, toți membri ai delegației la Conferința de Pace.

La 24 mai 1919, venerabilul Huart raporta Marelui Orient al Franței că zece zile mai înainte – la 14 mai – i se supusese o cerere de inițiere a cinci membri ai delegației Transilvaniei pe lângă Conferința de Pace. El comunica datele concrete privindu-i pe cei cinci „profani": „Alexandru Vaida-Voevod, doctor în medicină, ministru secretar de stat, membru al delegației române pentru Transilvania, născut la Alpret, în Transilvania, la 27 februarie 1872, cu domiciliul la nr 52, rue François I, Caius Brediceanu, consilier la Ministerul Afacerilor Externe al României, membru al delegației transilvane, născut la Lugoj, în Banat, la 25 aprilie 1879, domiciliat la nr. 52, rue François I, Mihail Şerban, conferențiar la Universitatea din Iaşi, membru al delegației transilvane, născut la Szegedin, Transilvania (sic!), la 3 septembrie 1887, domiciliat la nr. 52, rue François I; Traian Vuia, licențiat în drept, membru al delegației transilvane, născut la Surducul Mic, Banat, la 29 august 1872, domiciliat la nr. 7, rue de Toulon, la Garches (Seine-et-Oise)".

Într-o altă adresă, datată tot din 24 mai 1919, Huart explica membrilor conducerii Marelui Orient poziția sa față de cererea de adeziune a grupului de români: „sesizat în calitate de venerabil al Lojii Ernest Renan, printr-o cerere de inițiere provenită de la ministrul secretar de stat, şef al delegației Transilvaniei, pe lângă Conferința de Pace, şi a patru dintre colegii săi din aceeaşi delegație – cerere care, probabil, va fi urmată de două-trei altele –, îmi permit să vă atrag atenția binevoitoare asupra caracterului excepțional şi cu totul special al acestei cereri. Aceşti profani nu sunt decât pentru puțină vreme la Paris. Ei se vor reîntoarce după încheierea definitivă a păcii în România, unde anumite societăți secrete funcționează, dar unde francmasoneria nu există şi unde, admişi în Ordinul nostru, ei se vor grăbi să constituie unul sau mai multe ateliere afiliate Marelui Orient al Franței. Cererea lor este însoțită de certificate de onorabilitate, cu caracter oficial, echivalente cazierului lor judiciar. În plus, însuşi caracterul misiunii lor diplomatice îi pune la adăpost de orice suspiciune. Pe de altă parte, şederea lor provizorie la Paris constituie pentru anchetatori un element de care trebuie ținut seama, căci nu ne putem gândi în a proceda la altă informare decât la un interogatoriu atât de profund cât ar fi posibil. În sfârşit, apropierea plecării lor ar face poate imposibilă inițierea lor, dacă ar trebui să se respecte strict şi în mod scrupulos termenele impuse de regulamentul general între depunerea cererii şi data inițierii lor. Dar, dincolo de orice altă considerație, nu trebuie avută în vedere perspectiva unei viitoare constituiri în România a unei obediențe ataşate Marelui Orient al Franței? Fără a insista mai mult asupra însemnătății acestei achiziții, pe care suntem pe punctul de a o realiza, vă rog deci a binevoi să autorizați Loja Ernest Renan să scurteze pentru aceşti profani procedura de anchetare înaintea inițierii şi de a primi eventual în acelaşi moment şase, şapte sau opt profani, de aceeaşi calitate şi de a studia, de asemenea, dacă este cazul, mijloacele de-a li se conferi rapid, de acord cu Consiliul Ordinului, gradele

succesive de companion şi de maestru. Voi mai avea rugămintea de a ruga Consiliul Ordinului de a binevoi să fie reprezentat prin câțiva dintre membrii săi la ceremonia rituală de inițiere a acestor profani români, care, după inițiativa pe care am adoptat-o din anul trecut, va fi însoțită de cântece masonice din secolul XVIII. Vom adăuga chiar, probabil, muzică românească".

În ziua următoare, Vaida-Voevod scria o lungă scrisoare lui Iuliu Maniu, preşedintele Consiliului Dirigent transilvan, în care, între altele, ținea să-l informeze asupra problemelor Francmasoneriei[4]. El îi arăta că două mari organizații dominau lumea: Biserica Catolică şi Francmasoneria. Cu cea dintâi legăturile româneşti existau (desigur, prin intermediul Bisericii Greco-Catolice), dar inexistența unei organizații francmasonice la românii transilvani dusese la „nenumărate consecințe fatale". Deseori, după opinia lui Vaida, „o putere invizibilă" paraliza argumentele cele mai serioase şi chiar „logica faptelor". Vaida atribuia succesele iugoslavilor, polonezilor ori cehoslovacilor la Conferința de Pace, legăturilor francmasonice.

În privința transilvănenilor, el semnala că ungurii, evreii şi saşii îşi aveau lojile legate de Marele Orient german şi cu toate organizațiile masonice din lume. În consecință, el stabilise legături cu francmasonii, iar „contactul şi afilierea la Marea Lojă a Franței (sic!)[5] ar putea să ne îngăduie să paralizăm preponderența francmasoneriei maghiare, evreieşti sau săseşti" şi să se dobândească „un puternic sprijin internațional". El nădăjduia că astfel vor fi deschise „mii de porți". În consecință, Vaida anunța că ceruse adeziunea a şapte persoane, că o făcuse pentru națiune şi-i cerea lui Maniu binecuvântarea! Această scrisoare este edificatoare în ceea ce priveşte motivațiile, în primul rând naționale, ale adeziunii francmasonice a lui Vaida-Voevod.

Eforturile pe care le-a făcut venerabilul Huart pentru o rapidă admitere în sânul Lojii a grupului de români n-au fost încununate de succes cu rapiditatea pe care ar fi dorit-o, dar, oricum, la 1 iulie 1919, el a fost în măsură de a invita în rue Cadet, sediul Marelui Orient, pentru ziua de 7 iulie, pe Vaida-Voevod şi întregul său grup. Dar nu era încă vorba de inițiere, ci doar de o întrevedere pe care românii au avut-o cu membrii comitetului de admitere. În ziua următoare, Huart semnala Marelui Orient că primise încă două solicitări din partea lui George Crişan, „doctor în drept, avocat şi consilier al delegației române la Conferința de Pace, născut la Beiuş, Transilvania, la 7 noiembrie 1887, domiciliat la nr. 52, rue François I", şi a lui Voicu Nițescu, „doctor în drept, director al jurnalului «Gazeta Transilvaniei» de la Braşov, Transilvania, preşedinte al Comitetului Național al Românilor din Transilvania din Rusia, născut la Turcheş (Braşov), în Transilvania, la 24 februarie 1883, de asemenea, domiciliat la nr 52, rue François I". Huart a cerut ca şi cei doi să fie verificați în „cartea celor refuzați", la fel cu ceilalți cinci, arătând, totodată,

[4] Scrisoarea din 21 mai – nu din 25 mai! – 1919 se găseşte în fondul corespondenței lui Vaida-Voevod de la Arhivele Statului din Sibiu; trebuie să mulțumesc atât domnului profesor Liviu Maior, cât şi domnului doctor Paul Niedermaier, celui dintâi pentru a-mi fi semnalat pasajul, celui de-al doilea pentru a-mi fi trimis o copie xerox a scrisorii.

[5] Era vorba în fapt nu de Marea Lojă a Franței, ci de Marele Orient al Franței!

că Loja îşi propunea „să-i iniţieze în aceleaşi condiţii şi la aceeaşi dată cu ceilalţi, cererea lor (de adeziune) suferind o întârziere din cauza unor circumstanţe independente de voinţa lor”.

Huart a avut de data aceasta succes. La 29 şi 30 iulie 1919, el a putut să anunţe foarte satisfăcut lui Vaida-Voevod că ceremonia de iniţiere urma să aibă loc la 4 august, ora 9 seara, la sediul Marelui Orient, 16, rue Cadet. În ziua şi la ora fixată, a avut loc iniţierea celor şapte solicitanţi: Alexandru Vaida-Voevod, Caius Brediceanu, Ion Pillat, Traian Vuia, Mihail Şerban, George Crişan şi Voicu Niţescu. Toţi şapte fuseseră propuşi de Huart şi de compatriotul lor, avocatul Krainik, ceea ce ar arăta că acesta din urmă a fost principalul intermediar al grupului în ceea ce a privit adeziunea sa la francmasonerie.

Începând din luna august, Loja Ernest Renan l-a sprijinit pe Vaida-Voevod în activitatea sa, Huart, în special, arătând deosebit interes faţă de noul său „frate”. Evident, el s-a gândit înainte de toate la interesele Marelui Orient al Franţei în România şi, în consecinţă, a comunicat lui Vaida lista celor trei loji care, înainte de război, lucrau în România în obedienţa Marelui Orient francez; implicit, el corecta ceea ce afirmase privind inexistenţa în România a lojilor, având în vedere că situaţia din Transilvania în ceea ce-i privea pe români nu putea fi extinsă la întreaga ţară şi mai ales la „Vechiul Regat”. Dar Huart înţelegea, totodată, să-i acorde lui Vaida şi tot concursul în activitatea sa politico-diplomatică. În consecinţă, el i-a sugerat, într-o misivă, utilitatea de a stabili relaţii cu senatorul Macurand, evident şi el un francmason, care era preşedintele Comitetului republican pentru Comerţ, Industrie şi Agricultură. De altfel, Huart nu s-a mărginit la sfaturi, ci s-a şi grăbit să pregătească întâlnirea şi astfel, pe 28 august, la mai puţin de o lună de la iniţierea sa, Vaida era invitat la un prânz de Huart la Cercul republican de la nr. 5, Avenue de l’Opera, la care urma să ia parte şi Macurand. În aceeaşi zi, tot Huart anunţa pe „fratele” român că Marcel Cachin, director al ziarului „L’Humanité”, dând curs unei intervenţii din partea sa, îl aştepta la 1 septembrie şi că era cu totul dispus să fie documentat de Vaida „asupra problemei care vă interesează”.

Planurile politico-naţionale ale fruntaşului transilvan începeau a da roade. De altfel, şi Vaida-Voevod se străduia a fi deosebit de amabil faţă de Huart. La 19 septembrie, acesta din urmă se scuza, într-o scrisoare extrem de politicoasă, de a nu putea da curs unei invitaţii pe care i-o adresase Vaida pentru o cină la Prunier, vestitul restaurant parizian, date fiind obligaţiile sale masonice, în speţă Conventul anual al Marelui Orient, la care Huart invita şi pe noii săi „fraţi” români, arătând că era vorba de o ceremonie având „un caracter artistic şi simbolic cu totul impresionant”.

La 23 ianuarie 1920, Loja Ernest Renan a dat urmare solicitării celor şapte români, înălţându-i la gradele de companion şi de maestru, „deoarece fraţii români transilvani – se arăta în protocolul şedinţei – vor fi chemaţi a întemeia loji în ţara lor, cu sprijinul Marelui Orient al Franţei” şi „pentru aceasta trebuie să fie maeştri”. La 26 ianuarie 1920, era solicitată Marelui Orient diploma de maestru pentru Vaida-Voevod, „preşedinte al Consiliului de Miniştri”!

În 1921, şi Ion Lugoşianu avea să devină membru al Lojei, propus de Brediceanu şi de Vuia, iniţierea sa având loc la 18 noiembrie (şapte luni abia după

cererea sa de adeziune!). În primăvara lui 1923, a fost inițiat Victor Cădere, iar în 1924, Noti Constantinide – „diplomat în disponibilitate" şi „director al agenției Rador", precum şi Petre Ciolan, „fost secretar al delegației române la Conferința de Pace", recomandat, ultimul, de Vaida şi Vuia. În afara lui Vuia, care, locuind în Franța, a rămas fidel Lojii Ernest Renan întreaga viață, ceilalți, întorcându-se în România, s-au depărtat treptat şi succesiv de Lojă. La 17 decembrie 1931, Loja a pronunțat radierea a şase dintre colegii lui Vuia din 1919, „pentru neplata cotizațiilor de ei datorate atelierului", deci radierea lui Vaida-Voevod, Nițescu, Pillat, Brediceanu, Şerban şi Crişan (aceasta nu însemna, în ceea ce îi privea personal, că avea loc şi încetarea apartenenței lor la Francmasonerie în general!).

Dar, revenind la anii de început ai celui de-al treilea deceniu al secolului XX, trebuie constatat – în baza „Anuarului" lojii pe anul 1922[6] – că era vorba de un atelier masonic dintre cele mai importante din Paris. Loja număra o sută de membri şi printre aceştia, nu mai puțin de 11 jurnalişti şi publicişti. De altfel, în acel moment – 1922 – loja cuprindea opt români şi evident, în primul rând pe Vaida-Voevod, care «provocase» adeziunea celorlalți conaționali ai săi. Huart, prietenul românilor, continua a fi venerabilul lojii.

Adeziunea la Francmasonerie a grupului de membri ai delegației române la Conferința de Pace, inițiată de Vaida-Voevod, cu acordul lui Ionel Brătianu şi cu ştiința lui Iuliu Maniu, a avut ca temei, neîndoielnic, necesitatea de a dobândi sprijin pentru cauza națională din partea Francmasoneriei internaționale şi în special franceze; de altfel, alegerea unei loji cu o „compoziție" atât de legată de mass-media este şi ea semnificativă!

Istoria Francmasoneriei româneşti este deosebit de complexă. Izvoarele privind această problemă sunt risipite, disparate, dar şi fragmentele care pot fi reconstituite – cu certitudine şi nu în construcții forțate ale realității, într-un sens pozitiv sau negativ! – dezvăluie, este cert, însemnătatea pe care ea a avut-o în anumite etape istorice şi corelările ce se pot stabili atât în privința desfăşurării evenimetelor interne, cât mai ales conexiunile externe. Studiul istoriei Francmasoneriei este încă la începuturile sale, continuarea cercetărilor, întemeiate însă numai pe izvoare, va contribui, neîndoielnic, la cunoaşterea mai profundă a istoriei românilor în perioada modernă şi contemporană.

Dintre transilvănenii inițiați în cadrul Lojii, doar Traian Vuia avea să fie membru al ei până la capătul vieții sale. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi în perioada următoare, el a continuat să fie prezent la lucrările atelierului. Este însă adevărat că în arhiva Lojii din rue Cadet se găsesc mai multe scurte scrisori prin care Vuia solicita venerabilului să fie motivate neparticipări ale sale, absențele fiind motivate prin o stare mai precară a sănătății, ceea ce se motiva şi prin vârsta inventatorului, care depăşise 70 de ani. Oricum, el singur a fost fidel Lojii Ernest Renan până la sfârşitul vieții sale.

[6] Loge Ernest Renan, *Annuaire pour l'année 1922*, BNP, Msse, FM, impr. 997.

ION C. BRĂTIANU, CTITOR AL ROMÂNIEI MODERNE*

Acad. Dan BERINDEI

Miracolul constituirii şi dezvoltării României are una dintre explicaţiile sale în oamenii care l-au făurit. Este vorba, mai înainte de toate, de o întreagă naţiune, deplin formată în prima jumătate a veacului al XIX-lea, în sânul căreia ideea naţională a reprezentat dominanta existenţei fiecăruia, iar apoi de un număr de personalităţi diriguitoare şi ele însufleţite şi principalele însufleţitoare ale celorlalţi, care au reprezentat cârmacii pricepuţi şi devotaţi ale unui proces istoric decisiv; printre acestea ultimele, la loc de cinste, figurează Ion C. Brătianu. El a fost unul dintre cei mulţi, dar peste veac ne apare într-o aură deosebită prin propria sa viaţă şi prin înfăptuirile sale, prin ceea ce a realizat pentru patria sa, dar şi prin urmaşii săi, dintre care se detaşează fiul său Ionel Brătianu şi nepotul său Gheorghe Brătianu.

Născut în anul *marii treziri* din 1821, el a avut ca tată pe Constantin (Dincă) Brătianu, care aparţine, pe o treaptă socială ceva mai scăzută, unei mari generaţii a părinţilor celor care s-au încadrat în fruntea procesului de eliberare naţională şi socială, dar şi de modernizare şi de aliniere la Europa, îndrumându-l cu pricepere şi dăruire. Dincă Brătianu a fost contemporanul fraţilor Dinicu şi Iordache Golescu, dar şi a colonelului Ioan Câmpineanu; şi el a văzut lumea şi transformările ce aveau loc cu ochi asemănători lor şi a înţeles şi el că trebuia să-şi înarmeze urmaşii cu înzestrările intelectuale indispensabile mersului înainte al extraordinarului veac al XIX-lea în Europa cea luminată din inima şi din apusul continentului. Meritul lui a fost pe undeva mai mare, dar şi ambiţiile sale, deoarece cu mijloacele evident mai restrânse ale unui boier de treapta a doua dacă nu chiar a treia, el şi-a trimis pe unul dintre fii, pe Dumitru, la studii la Paris, iar apoi şi Ion Brătianu avea să ia acelaşi drum. Cei doi fraţi s-au găsit de la început în echipa celor care aveau să construiască statul naţional şi modern, afirmându-se, găsindu-şi susţinători şi evident şi adversari.

În Parisul începuturilor deceniului al cincilea, Ion Brătianu a dobândit învăţătură şi aceasta la un nivel care îi dădea capacitatea de a se afirma nu numai prin inteligenţa sa nativă, dar şi prin cunoştinţele sale şi prin preocupări, dar mai ales a găsit mediul prielnic transformării sale într-un om al veacului său înnoitor. De altfel, sosise la Paris cu un bagaj apreciabil de cunoştinţe şi după ce slujise ca iuncăr în armata naţională renăscută. Adaptarea sa occidentală fusese facilă. Totodată, el se încadrase în stilul de viaţă modern şi fusese atras cu prioritate de

* Comunicare prezentată la sesiunea „Familia Brătianu şi instituţiile României moderne" (Banca Naţională a României, 12 decembrie 2012).

Michelet şi de Quinet, cărturarii care, alături de polonezul Mickiewicz, propagau ideile democraţiei, dar şi se arătau a fi apărătorii cauzei naţiunilor apăsate. Acum se închegase şi legătura lui Ion Brătianu cu C.A. Rosetti, ei întâlnindu-se, între altele, în loja francmasonică „La Rose du parfait silence" alături de alţi români. Cei doi fraţi Brătianu n-au putut sta străini faţă de marea mişcare ce se pregătea. Ei aveau să se afle pe baricadele Revoluţiei din 1848, iniţial în Franţa şi mai ales în Ţara Românească.

Lui Ion Brătianu, Revoluţia i-a oferit prilejul primei sale evidenţieri. Membru al Comitetului revoluţionar şi apoi unul dintre secretarii Guvernului format după izbânda din 11 iunie, Ion Brătianu s-a afirmat curând ca unul dintre fruntaşii revoluţionari cei mai de seamă. Prezent în mijlocul poporului, îndemnându-l şi încurajându-l, a intervenit în momente decisive, având arta de a ridica la luptă pe cei mulţi. A făcut-o, contribuind la zdrobirea acţiunii contrarevoluţionare a coloneilor Odobescu şi Solomon şi, de asemenea, lui i s-a datorat răstunarea cârmuirii reacţionare care preluase puterea la fuga spre munţi a Guvernului. A fost numit „Firfirică", monedă care se regăsea mai în toate buzunarele, datorită prezenţei sale pretutindeni şi cu eficienţă. În ultima parte a revoluţiei a fost prefect al poliţiei Capitalei şi însufleţitorul acţiunii de ardere simbolice a Regulamentulu Organic.

A urmat pentru Ion Brătianu aproape un deceniu de exil, în care s-a evidenţiat prin îndrăzneală şi curaj, acţionând, între altele, în Transilvania, chiar cu riscul vieţii, dacă ar fi fost surprins de autorităţile habsburgice. A fost amestecat şi într-un complot împotriva lui Napoleon al III-lea, care înşelase pe republicani. A scris şi studiul *Naţionalitatea*, publicat în revista „Republica română", îngrijit de amicul său C.A. Rosetti. A fost şi perioada în care, în timpul Războiului Crimeii, „revoluţionarul de profesie" s-a transformat în omul politic.

În vara anului 1857, exilul său a luat sfârşit. A revenit în patrie şi şi-a recâştigat susţinerea populară. Ales în Adunarea ad-hoc, a fost unul din secretarii săi şi a militat, însă fără succes, în transformarea acesteia dintr-o adunare consultativă într-una activă. A fost apoi unul dintre principalii artizani ai dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza ca membru al Adunării elective, dar mai ales ca organizator al mişcărilor zecilor de mii de oameni care o înconjuraseră.

Deşi urmărind aceleaşi obiective naţionale, radicalii n-au putut ajunge la un acord final cu noul domnitor, iar guvernările lor au fost efemere. Au fost aderenţi la „monstruoasa coaliţie", iar Brătianu a acţionat în Occident, pregătind răsturnarea domnului Unirii, învinuit de a fi ales şi mai cu seamă de a fi menţinut calea dictatorială pentru implantarea unei părţi a reformelor. Înlăturarea lui Cuza a avut loc, dar şi lui Brătianu i-a revenit vina de a nu fi pregătit un succesor – respectiv pe prinţul Filip de Flandra – pentru noul său destin plănuit. Dar, în primăvara anului 1866, tot Ion Brătianu a fost principalul realizator al înscăunării şi mai ales al obţinerii acceptului principelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen. Inteligenţa, priceperea şi atracţia pe care le exercita Brătianu au contribuit fără îndoială în a determina pe principe a se angaja într-o aventură considerată de mulţi din lumea sa drept cel puţin riscantă. El i-a fost şi sfetnic apropiat în primii ani, cel cu care domnitorul ar fi dorit să fie prieten, dacă Brătianu n-ar fi fost atunci ministru de Finanţe, cum o mărturiseşte principele în jurnalul său!

Dar Brătianu nu era agreat de cei mari ai Europei, care-i reproşau trecutul revoluţionar, dar evident cărora nu le plăceau nici demnitatea, nici dârzenia lui. Presiunile franco-prusiene l-au determinat pe domnitor la înlăturarea lui Brătianu şi a radicalilor de la guvernare, ceea ce a dus la o stare conflictuală, accentuată timp de mai mulţi ani, când a avut loc şi tentativa eşuată a răstunării principelui, materializată efemer doar la Ploieşti şi apoi manifestaţia din sala „Slătineanu", în contextul simpatiei românilor pentru Franţa înfrântă şi umilită. Nici guvernarea semidecenală a lui Lascăr Catargiu nu a contribuit la o apropiere, dar izbucnirea crizei orientale a făcut acest lucru. Coaliţia de la Mazar Paşa a preluat cârmele, la început cu guvernul Manolache Costache Epureanu, iar apoi Ion Brătianu a devenit prim-ministru, funcţie pe care avea s-o ocupe, cu scurte întreruperi, timp de 12 ani!

A fost perioada de apogeu a carierei sale politice. El a fost acela care – împreună cu Kogălniceanu, desemnat ministru de Externe – a asigurat implicarea României în conflictul oriental. În timp ce diplomaţii străini preconizau cu obtuzitate, de altfel constantă, prăbuşirea României şi incapacitatea ei militară, armata şi-a făcut pe deplin datoria, ajutând şi armata rusă într-un moment de grea încercare şi justificând prin grele jertfe modificarea statutului internaţional al ţării şi preconizata de ei prăbuşire economică n-a avut loc. Brătianu a impus imperiului învecinat plata în aur a bunurilor consumate de militarii ruşi. România, mulţumită bunei cârmuiri, a făcut faţă cu succes marii încercări, iar armata ei a justificat pe deplin silinţele primului ministru pentru pregătirea şi dotarea ei. Dar, în acelaşi timp, cu multă abilitate, el s-a străduit iniţial să afle exact intenţiile Austro-Ungariei, celălalt imperiu creştin învecinat şi apoi, peste o jumătate de an, a negociat condiţiile îngăduirii trecerii armatei ruse prin teritoriul României, timp în care a pregătit implicarea militară a ţării.

Tot el avea să fie acela care a negociat trecerea Dunării într-un moment de grea cumpănă pentru armata imperială rusă şi a pretins şi a obţinut pentru domnitor şi ţară un statut, care avea să evidenţieze rolul lor şi contribuţia României în desfăşurarea operaţiilor militare. Avea să înfrunte concertul marilor puteri la Congresul de la Berlin, unde din nenorocire, după expresia cinică a lui Bismarck, a fost auzit, dar n-a fost ascultat şi apoi a trebuit să execute evacuarea sudului Basarabiei. Oricum, România a obţinut independenţa, schimbându-i-se, deşi condiţionat, statutul internaţional. A avut şi satisfacţia preluării Dobrogei şi i-a asigurat încadrarea în statul român. Odată pacea realizată, deşi cu greutăţi şi stavile, s-au stabilit relaţiile la nivel diplomatic cu marile puteri. Tot Ion Brătianu şi guvernul său aveau să asigure trecerea ţării de la *principat* la *regat*, ceea ce nu era doar o dreaptă răsplătire pentru principele care demonstrase deplina sa capacitate de a sluji ţara şi o făcuse în mijlocul ostaşilor pe câmpul de luptă, dar şi o recunoaştere – într-o Europă în care fiinţau aproape numai regimuri monarhice – a noului loc pe care-l ocupa România după greul examen politico-militar prin care trecuse. Cu demnitate avea să treacă Brătianu şi cabinetul său prin criza pricinuită de problema Dunării, când din nou se încercase supunerea ţării unui regim de rang inferior celor al celorlalte puteri şi mai ales al Austro-Ungariei. În împrejurările date, Brătianu, evident susţinut şi de rege, a ales calea aderării la Tripla Alianţă, pavăză în faţa Imperiului rus, dar şi o alăturare care trebuia să ducă la mai multă comprehensiune

în problema Dunării din partea Austro-Ungariei, devenită aliată şi deci la rezolvarea acestei chestiuni, apărându-se demnitatea şi interesele României.

În timpul lungii sale guvernări, în ţara independentă, Brătianu a relansat procesele de reformă, atât în domeniul agrar, cât şi printr-o lege de protejare a industriei naţionale. Dar de data aceasta, vechiul radical a adoptat o atitudine nouă, vrând, într altele, să atragă de partea sa şi elementele valoroase din rândurile forţelor politice concurente. Măsura şi spiritul constructiv au luat locul avântului revoluţionar. Dar lunga guvernare îşi epuizase bateriile. Acţiunile opoziţiei s-au intensificat, manifestaţiile de stradă se succedau, ca şi presiunile exercitate asupra regelui. În aceste condiţii, se va ajunge la sfârşitul acestui „vizirat" şi la retragerea de la guvernare a lui Brătianu, monarhul, deşi preţuindu-l, trebuind să-i ceară acest lucru.

Brătianu s-a retras. Avea să mai trăiască trei ani, dar cu o stare precară a sănătăţii. De fapt, rolul său istoric se încheiase. După cum el se împăcase cu C.A. Rosetti, în preajma sfârşitului acestuia, tot astfel avea să intervină acum şi împăcarea cu fratele său Dumitru, care se alăturase opoziţiei, în timpul ultimei părţi a guvernării fratelui său, el urmând apoi să ia conducerea partidului. La 3/15 mai 1891, o lună înainte de a împlini 70 de ani, Ion Brătianu a încetat din viaţă. „Am pierdut pe cel mai bun amic pe care îl aveam", a exclamat atunci regele Carol, confirmând încă o dată deosebita sa apreciere şi chiar afecţiunea sa pentru bărbatul de stat dispărut. La rândul său, Kogălniceanu, şi el ctitor al României moderne şi nu rareori adversar al radicalului de la Bucureşti, unindu-i însă comunele străduinţe pentru ridicarea edificiului naţional, avea să scrie rânduri nepieritoare: „Oamenii zilei, mari sau mici, pot fi ingraţi cu dânsul, istoria însă, istoria nepărtinitoare, ea care purcede din mintea şi din inima naţiunii întregi, va păstra cu litere de aur amintirea celuia care şi-a pus numele în fruntea tuturor marilor fapte naţionale şi politice a renaşterii României !"

Ion Brătianu a fost şi un întemeitor de dinastie, cei trei fii ai săi l-au urmat, pe planuri diferite, în fruntea partidului pe care-l crease şi dezvoltase, aliniindu-l la parametrii epocii şi pe coordonatele europene. Dintre ei, Ionel avea să fie continuatorul de înaltă clasă al ctitorului Ion Brătianu, ajungând, la rândul său, ctitor al României desăvârşite în hotare naţionale, iar nepotul său, Gheorghe, dacă nu va fi un bărbat de stat de talia bunicului şi al tatălui său, avea să fie acela care avea să se ilustreze în domeniul istoriei, domeniu care îi atrăsese, la vremea lor, pe amândoi înaintaşii săi.

III. STUDII

CREŞTINISMUL ÎN VREMEA ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN CEL MARE, PE TERITORIUL ROMÂNESC, LA POPULAŢIA AUTOHTONĂ ŞI BARBARĂ

Prof. dr. Emilian POPESCU
membru de onoare al Academiei Române

Tema de faţă are nevoie de la început de câteva precizări şi răspunsuri. Mai întâi, de când a putut împăratul Constantin să se implice în problemele politice, religioase, economice şi sociale ale zonei de la Dunărea de Jos, din care face parte şi teritoriul românesc, întrucât se ştie că el a primit domnia şi a exercitat-o mulţi ani în partea occidentală a Imperiului roman? O a doua întrebare, care necesită răspuns, este aceea a moştenirii religioase dobândită de la predecesorii săi, de către Constantin, adică ce a găsit el aici şi ce a putut adăuga? În sfârşit, o a treia problemă preliminară este legată de răspunsul dat la întrebarea dacă teritoriul românesc, în întregimea lui, a cunoscut, datorită aşezării geografice(?), aceleaşi realităţi politice, economice şi spirituale sau ele au fost sensibil diferite. Spun aceasta pentru că este un lucru cunoscut că aşezarea geografică a unei provincii ori ţări mai aproape de centre de iradiere spirituală ori aflate pe liniile principale de circulaţie şi de misiune a contribuit mult la cunoaşterea de timpuriu a credinţei creştine, la receptarea ei semnificativă de către oameni, ori a fost o piedică, o frână în viaţa şi trăirea creştină[1].

Răspunsul la prima întrebare este următorul: Constantin a primit purpura imperială de la tatăl său, împăratul Constanţiu Clor, la 25 iulie 306, la York, în Britania. După îmbrăcarea purpurei imperiale, armata l-a aclamat frenetic ca împărat al Apusului, adică al spaţiului care era mărginit la răsărit de Marea Adriatică, la apus de Oceanul Atlantic, la nord de fluviile Rin şi Dunărea, iar la sud de zona locuită a Africii de nord (astăzi teritoriile Libiei, Algeriei, Tunisiei şi Marocului). Condiţiile politice de atunci din Imperiul roman, măcinat de lupte pentru putere între diferiţi împăraţi, atât în Apus cât şi în Răsărit, l-au implicat şi pe Constantin în această vâltoare şi cu doi dintre ei, Maxenţiu în Apus şi Liciniu în Răsărit, a avut confruntări militare, încheiate victorios pentru el în ambele cazuri, respective la 28 octombrie 312 cu Maxenţiu şi cu Liciniu la 18 septembrie 324. În urma acestor evenimente, Constantin devine stăpân pe ambele părţi ale Imperiului roman. Limita răsăriteană a lui se mută acum de la Marea Adriatică pe Tigru şi Eufrat.

[1] Emilian Popescu, *La mission chrétienne aux premiers siècles dans le sud-est européen (Aperçu historique)*, în vol. *Aspects of spiritual Life in South-East Europe from Prehistory to the Middle Ages*, Iaşi, 2004, p. 227–248 (aici p. 229).

Însă chiar înainte de anul 324, când este înlăturat Liciniu, Constantin şi-a făcut simțită prezența în spațiul sud-est european, ca urmare a unei înțelegeri cu acesta în toamna anului 314. Constantin primeşte atunci partea occidentală a Peninsulei Balcanice cu Illyricul şi probabil Moesia Prima. Lui Liciniu îi rămân în Peninsula Balcanică doar provinciile Tracia, Moesia Secunda şi Scythia Minor[2]. Astfel, Constantin este prezent în sud-estul european chiar în perioada când coexista cu Liciniu, iar această prezență se explică şi prin faptul că el se născuse (probabil) în anul 273 în această zonă, la Naissus, oraş aflat pe teritoriul viitoarei provincii Dacia Mediterranea. Legăturile cu pământul sud-dunărean aveau rădăcini mai adânci, căci şi tatăl său Constanțiu Chlor se născuse tot aici, a primit diverse funcții militar-administrative în zonă, încununate cu aceea de guvernator al Illyricului, după care a devenit Caesar pe lângă împăratul de la Roma, Maximian Hercule, şi, în final, împărat al Apusului, în anul 306.

Înainte de căderea de pe tron a lui Liciniu (324), Constantin colaborase cu acesta în luptele comune cu barbarii de peste Dunăre (carpi, sarmați şi goți). O confruntare decisivă în favoarea Imperiului a avut loc în anul 315, care a făcut posibilă reluarea lucrărilor de refacere a cetății Tropaeum Traiani (Adamclisi), distrusă din temelii în anul 295. Constantin şi Liciniu ridică cetatea *a fundamentis* o înconjoară cu ziduri puternice, o înzestrează cu clădiri publice şi o repopulează. Această cetate avea menirea să devină un punct important de apărare pe frontiera dunăreană (*ad confirmandam limitis tutelam*)[3]. Prezența lui Constantin la Dunărea de Jos după anul 314, menționată în diverse izvoare la Sirmium, Sardica, Thesalonic etc., avea ca obiectiv întărirea militară în fața populațiilor barbare transdanubiene şi la care ne vom referi mai departe. Ceea ce trebuie totuşi menționat acum este faptul că împăratul Constantin, având în supraveghere legală vestul Peninsulei Balcanice, începând cu toamna anului 314, răsăritul ei, inclusiv Scythia Minor şi Moesia Secunda, îi reveneau lui Liciniu *de iure* până în anul 324.

În afară de momentul colaborării dintre Constantin şi Liciniu împotriva barbarilor transdanubieni din anii 315–316, care au readus la viață cetatea Tropaeum Traiani, roadele intervenției sale în viața provinciei Scythia Minor nu au putut apare decât după dispariția lui Liciniu, în anul 324.

În schimb, în teritoriul românesc al Banatului, Olteniei şi Munteniei, vecin cu zona de sud controlată parțial de Constantin *de facto*, el a intervenit în câteva rânduri. Nu acelaşi lucru s-a putut întâmpla în Scythia Minor (în Dobrogea) decât după anul 324. Acest teritoriu al Scythiei a avut o aşezare geografică propice legăturilor economice, comerciale şi culturale cu Grecia, Asia Mică, Orientul Apropiat şi lumea mediteraneeană, cunoscute ca focare de iradiere ale învățăturii Mântuitorului Hristos. La toate acestea se adaugă şi faptul că Scythia Minor era

[2] Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, III. *Die Völkerwanderung an der unteren Donauin der Zeit von Diokletian bis Heraklius* (Akademie der Wiss. in Wien Philos. -hist Kl., Sitzungsberichte 208, Band 2, Abhandlung III, 1, Wien und Leipzig, 1928, p. 13); *Excerpta Valesiana*, rec. Jacques Moreau, editionen correctiorem curavit Velizar Velkov, Lipsise, 1968, V, 18: *Licinius Orientem, Asiam, Thraciam, Moesiam, minorem Scythiam possideret*.

[3] C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde*…, p. 14; Em. Popescu, *Inscripțiile greceşti şi latine din secolele IV–XIII descoperite în România* (IGLR), Bucureşti, 1976, nr. 170.

încă din secolul I înainte de Hristos parte integrantă a Imperiului roman, în care se putea circula fără opreliște, iar comunicarea între oameni era ușurată de folosirea a două limbi principale, latina și greaca. Propagarea Creștinismului în primele veacuri s-a putut face astfel destul de repede, facilitată și de criza spirituală în care se afla politeismul lumii antice. Învățătura Dumnezeului adevărat reprezenta *apa cea vie* menită să potolească sufletele însetate de adevăr, adică de Dumnezeul cel Viu, Creatorul omului și al întregului cosmos.

Această *apă vie* a fost adusă și în Dobrogea de la început chiar de doi apostoli ai Mântuitorului, sfinții Andrei și Filip. Ei au fost primii vestitori ai cuvântului vieții, cei care au întemeiat primele comunități creștine, le-au dat organizarea cuvenită, apoi alți misionari cunoscuți și necunoscuți au continuat opera lor, lărgind-o și consolidând-o[4]. Așa se face că, în anul 324, când Constantin preia sub autoritatea sa și acest ținut, viața creștină înscria atunci în trecutul ei ca episcopi pe: Evangelicus, Ephraem, Titus (Philus), Teogene, Cyrillus, Gordian și Marcu; ultimul va reprezenta Biserica Tomisului la Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325.

Până la Constantin, creștinii din Scythia Minor nu avuseseră o viață ușoară, căci cei 171 de martiri, care și-au dat tributul de sânge, sunt o dovadă în acest sens; numele lor îl cunoaștem din martirologii. Cel mai mare tribut a fost dat de Biserica Tomisului, centrul episcopal, unde se cunosc 71 de nume, urmează Noviodunul (Isaccea) cu 46, Axiopolis (Cernavodă) 18, Dinogetia (Garvăn) 16, Halmyris 2 și Durostorum (Silistra) 21. Moaște de martiri fără să cunoaștem numele lor au fost descoperite în două cripte de la Tropaeum Traiani și într-alta de la Niculițel, cu doi martiri arși de vii[5].

Ce a făcut Constantin pentru această biserică martirică din Dobrogea? Lucrul cel mai prețios cu care a și început a fost extinderea validității Edictului de la Mediolanum și asupra acestui teritoriu, năpăstuit de politica anticreștină a lui Liciniu. Între 319 și 324, Liciniu s-a dovedit în această regiune un crud persecutor. O inscripție descoperită la Salsovia ne arată pe comandantul unității de acolo executând ordinul împăratului Liciniu de a cinsti pe *Deus Sanctus Sol* în fiecare an, la 18 noiembrie, și anume statuia (*simulacrum dei*) cu tămâie, lumini (facle și torțe) și libații[6]. Mai grav decât măsurile de cinstire a zeităților păgâne au fost persecuțiile sângeroase îndreptate împotriva creștinilor. La Tomis sunt cunoscute multe victime: trei frați Argeu, Narcissus și Marcellinus, pentru că au refuzat

[4] Vezi studiile mele dedicate acestei probleme: Em. Popescu, *Creștinismul timpuriu pe teritoriul României, 1. Originile apostolice 2. Bizanțul sau Roma?*, în *Priveghind și lucrând pentru mântuire*, volum editat la 10 ani de arhipăstorire a IPS Daniel, mitropolitul Moldovei și Bucovinei, 1 iulie 1990 – 1 iulie 2000, Editura Trinitas, Iași, 2002, p. 194–214; Idem, *Sfântul apostol Filip, misionar pe pământul românesc*, în *Logos Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Cluj-Napoca, 2001, p. 388–398; Idem, *L'origine apostolique du christianisme roumain*, în: *Istorie bisericească, misiune creștină și viață culturală*. I. *De la începuturi până în secolul al XIX-lea*, I, Galați, 2009, p. 9–27; Idem, *Apostolicitatea creștinismului în Dobrogea*, în: Dumitru Protase, Alexandru Suceveanu (coord.), *Istoria Românilor*, II, ediția a II-a, Editura Enciclopedică, București, 2010, p. 378–384.

[5] Idem, *Comunitățile creștine din Dobrogea în perioada persecuțiilor* în: *Istoria Românilor*, vol. II, ed. cit., p. 390–395.

[6] Idem, *IGLR*, nr. 271.

înrolarea lor în armată, sunt bătuți sălbatic, aruncați în închisoare şi chinuiți acolo multă vreme. Argeu şi Narcissus au fost după aceea ucişi cu sabia, iar Marcellinus aruncat în mare. Trupul acestuia a fost scos la țărm de valuri, luat apoi de bărbați credincioşi şi îngropat într-un mormânt cu boltă pe proprietatea creştinului Amandus, nu departe de zidul cetății Tomis. Tot în persecuția lui Licinius şi-au pierdut viața episcopul Titus (Filus), tatăl celor trei fii amintiți, precum şi Gordian, tot episcop, precum şi alți creştini[7].

Constantin nu numai că a oprit vărsarea de sânge, dar a extins asupra provinciei Scythia toate drepturile care decurgeau din Edictul de la Mediolanum. Episcopii primesc dreptul de a judeca procese până la cele mai grele şi nimeni nu putea contesta sentințele lor. Locaşurile de cult (bazilicile) se înmulțesc, iar cele modeste se lărgesc, devenind mai încăpătoare, capabile să primească un număr mai mare de credincioşi. Din cele 38 de bazilici cunoscute până astăzi în Dobrogea unele au origine constantiniană.

Cercetările arheologice au scos la iveală bazilici şi în mediul rural, cum este cazul cu cea din comuna Telița (jud. Tulcea)[8]. Desigur că bunăstarea bisericii din Scythia Minor a decurs şi din amplele lucrări desfăşurate de împărat în această provincie de frontieră a imperiului pentru că a refăcut, a întărit ori a zidit din temelii cetățile şi fortificațiile distruse de năvălirile barbare în secolul al III-lea, pentru care se osteniseră şi împărații Diocleția n şi Galeriu; alte pagube au apărut în primele decenii ale secolului al IV-lea, inclusiv în timpul lui Liciniu. Săpăturile arheologice au încercat să fixeze ce s-a făcut înainte de Constantin şi ce s-a realizat în timpul său.

*

Dar o realitate sensibil inferioară celei din Scythia Minor (Dobrogea) o întâlnim pe teritoriul fostei Dacii, inclusiv pe cel recucerit şi realipit imperiului de Constantin (Banatul, Oltenia şi Muntenia). Aşezarea geografică a acestei zone nu oferea condiții favorabile receptării ideilor religioase venite din orientul creştin ori mediul mediteranean. Astfel, Dacia nord-dunăreană n-a putut cunoaşte, până la un anumit moment, învățătura creştină, decât în mod accidental, prin mijlocirea comercianților şi oamenilor de afaceri, care circulau pe Dunăre. Chiar dacă l-am avea în vedere, rolul acestora a fost mic. De fapt, în partea de vest a Peninsulei Balcanice, populația creştină a fost rară până la anul 325, de aceea Harnack o încadrează oarecum în *barbaricum*[9]. Oraşele creştine din Grecia continentală,

[7] Idem, *Martiri şi sfinți în Dobrogea*, în „Studii teologice", 41 (1989), p. 21–24; Idem, *Christianitas Daco-romana*. *Florilegium studiorum*, Bucureşti, 1994, p. 101–110

[8] V.H. Baumann, *Aşezări rurale antice la Gurile Dunării. Contribuții arheologice la cunoaşterea habitatului rural (sec. I–IV p. Chr.)*, col. „Bibl. Istro-Pontică", Tulcea, 1995, p. 31–35, 50, pl. XVII; Idem, *Vestigii paleocreştine în mediul rural autohton de pe Valea Teliței, jud. Tulcea*, în *Studia Historica et Theologica*. *Omagiu profesorului Emilian Popescu*, Iaşi 2003, p. 169–193; Idem, *Sângele martirilor*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța 2004, p. 63–74; Em. Popescu, *Creştinismul în mediul rural*, în: *Istoria Românilor*, vol. II, ed. cit., pp. 571–574.

[9] Adolf von Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig, II, ed. IV, 1924, p. 787.

oricât de înfloritoare ar fi fost – ca Thesalonicul şi Corintul –, n-au exercitat influenţe în jur pe măsura celor din Bithynia ori a altora din Asia Mică. Aceasta s-ar putea datora tradiţiei politeiste, înrădăcinată adânc în marea majoritate a grecilor şi greu de înlăturat.

De o posibilă prezenţă apostolică se poate vorbi doar pentru o zonă restrânsă din Dalmaţia şi anume pe coasta răsăriteană a Mării Adriatice, unde existau în acea vreme aşezări urbane prospere, ca urmare a colonizării greceşti în comunităţile autohtone ori a legăturilor cu Italia[10]. Creştinarea trebuie însă legată şi de procesul de romanizare, care, la rândul său, este dependent de prezenţa administraţiei civile şi a armatei.

A fost posibil însă ca unele oraşe din apropierea Dunării ori a unor râuri navigabile – cazul oraşelor Sirmium, Cibalae, Mursa şi altele –, să aibă o evoluţie economică mai bună, dată în mare parte de porturile lor, iar misionarii creştini apar aici de timpuriu. Aşa s-ar explica prezenţa creştinilor la Sirmium şi în celelalte cetăţi cum ne-o arată martirologiile[11].

În secolele II–III, capătă importanţă şi cetăţile de pe malul drept al Dunării: de la Singidunum (Belgrad), Bononia (Vidin), Ratiaria (Arcar), Novae (Şiştov), Durostorum (Silistra), Axiopolis (Cernavodă), Dinogetia (Garvăn), Noviodunum (Isaccea) până la Halmyris, în Dobrogea. Armata cantonată în ele avea printre militarii ei mulţi creştini intraţi probabil în unităţile militare atunci când ele stătuseră o perioadă îndelungată în Orientul mai încreştinat şi îşi completaseră efectivele prin recrutări locale (exemplu: *Legio fulminata*). Armata a devenit un vehicul de seamă în răspândirea Creştinismului, dar uneori şi o frână, atunci când trebuia să aplice măsurile represive ale autorităţilor romane.

A doua jumătate a secolului al III-lea, mai precis după moartea împăratului Valerian, mare persecutor, a fost o perioadă propice pentru creştini, încât, la începutul secolului al IV-lea, când s-a declanşat marea persecuţie de către împăraţii tetrarhi, victimele au fost enorme. O etapă nouă în istoria religioasă a teritoriului nord-dunărean este deschisă de împăratul Traian, care, cucerind Dacia lui Decebal, o integrează Imperiului. Populaţia locală este sporită prin aducerea *ex toto orbe Romano* a numeroşi colonişti, printre care vor fi fost şi creştini. Pe de altă parte, Dacia, devenind o provincie a Imperiului, circulaţia spre ea era liberă pentru oricine[12].

Progresele creştinării sunt arătate şi de unii autori antici, ca Origen, Tertulian şi alţii, dar ele au fost consemnate şi de Vasile Pârvan, în cartea sa intitulată *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti 1911, unde scrie: „că în Dacia traiană trebuie să fi fost creştini înainte de anul 270 este o necesitate logic-istorică" (p. 74). Nu cunoaştem cât de mari ori mici au fost comunităţile creştine, dar ele nu pot fi gândite fără existenţa cultului şi a slujitorilor lui (preoţi, episcopi).

---

[10] Em. Popescu, *Mission chrétienne*…, p. 236–244.

[11] Nicolae Dănilă, *Martyrologium Daco-Romanum*, ediţia a II-a, revizuită şi adăugită, Editura Danubius, Bucureşti, pp. 13–15, 18, 25, 36 şi *passim*; Em. Popescu, *Mission chrétienne*…, p. 241–244.

[12] C.C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie*, Bucureşti, 2010, p. 123 şi urm., 231–241, 318.

Odată cu perioada constantiniană în spațiul realipit Imperiului de răsărit[13] (adică Dacia sudică), situația se îmbunătățește ca urmare a libertății credinței, a renașterii vieții urbane, mai cu seamă în cetățile de pe malul nordic al Dunării și a sprijinului multiplu acordat Bisericii de împărat.

Săpăturile arheologice au scos la iveală bazilici pe întreg teritoriul Daciei nu numai pe cel sudic, realipit imperiului de Constantin, ci și în Dacia nordică. Aceste bazilici sunt atestate la: Tibiscum (Caransebeș)[14], Drobeta (Turnu Severin)[15], comuna Izvoarele lângă Drobeta[16], Sucidava (Celei) în sudul Olteniei[17], Slăveni-Gostavățu[18], la Porolissum (Moigrad)[19] și, poate, Apulum (Alba Iulia)[20], iar după descoperirile arheologice de la Biertan se postulează și acolo o bazilică[21]. Chiar dacă ele nu sunt de mari dimensiuni, cu excepția celei de la Drobeta, ieșirea lor la iveală imediat după ce creștinismul devine religie liberă sugerează că edificiile de cult nu lipsiseră nici în perioada anterioară.

Prezența activă a bazilicilor în viața comunităților romanice a determinat și evoluția cuvântului *basilica* spre cel de *biserică*, în limba română, ceea ce însemnează că locașul de cult era perceput drept *Casă a lui Dumnezeu*, loc sfânt și de sfințire. La alte popoare neolatine locașul de cult derivă de la comunitatea

---

[13] D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, ediția a IV-a, 1978, p. 416–454; C.C. Petolescu, *Dacia*…, p. 318–323. Realipirea Daciei sudice la Imperiul Roman în timpul împăratului Constantin este acceptată ca o realitate istorică, pe baza unor surse literare și descoperiri arheologice. Într-un discurs rostit la 1 martie 297 în onoarea cezarului Constanțiu Chlor, de un autor anonim, dar păstrat în *Panegirici Latini*, III, 3 = *FHDR* II, p. 80–81, se atribuie acestuia redobândirea Daciei – *Dacia Restituta* –, împreună cu alte teritorii de la granițele Imperiului Roman. Împăratul Iulian Apostatul (*Caesares*, 24, *FHDR*, II, p. 30–31) pune și el pe seama împăratului Constantin următoarele cuvinte: „prin faptele săvârșite împotriva uzurpatorilor sunt mai presus decât Traian; și sunt fără îndoială egalul lui prin reluarea ținuturilor pe care el le dobândise (mai înainte), dacă nu cumva valorează mai mult să recâștigi un lucru, decât să-l câștigi". Ținuturile românești redobândite ar echivala cu Banatul, Oltenia și Muntenia, unde săpăturile arheologice aduc dovezi incontestabile; cf. C.C. Petolescu, *Dacia*…, p. 318–319; Al. Madgearu, *Operațiuni militare la nord de Dunăre comandate de Constantin cel Mare*, în *Cruce și misiune. Sfinții împărați Constantin și Elena, promotori ai libertății religioase și apărători ai Bisericii*, I, studii culese și publicate de Emilian Popescu și Mihai Ovidiu Cățoi, București, 2013, p. 309–316.

[14] Doina Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, p. 51–52; N. Dănilă, *Izvoare literare, epigrafice arheologice și numismatice privind prezența bizantină în Banat în secolele IV–VI*, în: *Daco-Romania Christiana. Florilegium studiorum*, București, 2001, p. 27–44.

[15] R. Florescu, *Problema originilor bazilicii creștine și principia fazei târzii a castrului Drobeta*. În:„Apulum", 5 (1964), pp. 586; M. Davidescu, „Drobeta", 17 (2007), p. 226.

[16] I. Stângă, *O bazilică paleocreștină la Izvoarele (județul Mehedinți). Considerații preliminare*. În:„Drobeta", 17 (2007), p. 178–189.

[17] D. Tudor, *Prima basilică creștină descoperită în România*, Iași, 1948 p. 3–4; Idem, *Sucidava*: *une cité daco-romaine en Dacie*, Bruxelles, 1965, p. 109–114; Idem, *Oltenia Romană*, p. 465–466; I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Città del Vaticano, 1977, p. 179–181, fig. 61.

[18] D. Tudor, *Bazilica paleocreștină de la Slăveni, Olt*. În:„Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", 30 (1979), 3, p. 453–458; N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români*. *Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, p. 200, nr. 2.

[19] N. Gudea, *Porolissum*, Editura Sport-Turism, București, 1986, p. 157; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit*., p. 199–200, nr. 1.

[20] C.C. Petolescu, *Dacia*…, p. 357.

[21] *Ibidem*, pp. 356; Em. Popescu, *IGLR*, nr. 434.

credincioşilor, *ecclesia*[22]. Evoluția lingvistică de la noi a putut avea loc doar în perioada când existau bazilici şi se vorbea latineşte, adică cea deschisă de Constantin şi continuată de fii săi pe o perioadă de cca 60 de ani. Ea a fost suficientă şi propice producerii acestui fenomen. Tradiția de viață creştină mai îndelungată ni se dezvăluie şi de rezultatele săpăturilor arheologice efectuate în câteva necropole mai apropiate de Dunăre (Sucidava), unde ritul de înmormântare este modelat după cel creştin.

S-a postulat, cu dreptate, şi existența unor episcopi, cu reşedința în centrele urbane şi ai unor adjuncți ai lor, *chorepiscopi*, rezidenți în comunele mai importante, cu scopul principal de a conduce spiritual comunitățile din subordinea lor. Ne obligă la acceptarea acestor forme instituționale complexitatea vieții creştine, care s-a reflectat în constituirea limbajului cultic dominat de termeni latini. Realipirea Banatului, Olteniei şi Munteniei la Imperiul Roman de Răsărit a însemnat şi revigorarea limbii latine vorbite nu numai de autohtoni, ci şi de alogenii sedentarizați. În rugăciunea *Tatăl Nostru*, prezentă în toate formele de cult creştin, se găsesc în proporție de 95% termeni latini, luați din fondul principal de cuvinte al romanității locale. Aceasta înseamnă că romanitatea dacică se consolidează şi se extinde la cei care, prin asimilare etnică şi religioasă, devin latinofoni şi cetățeni ai imperiului.

Reintegrarea teritoriului nord-danubian de către Constantin n-a fost doar un act dispus prin ordin, ci a fost însoțită şi de alte măsuri de natură militară şi spirituală. Când citim ce spune Aurelius Victor (*Caesares* 41, 18): „pons per Danubium ductus, castra castellaque pluribus locis commode posita" (peste Dunăre a făcut pod; în multe locuri au fost ridicate în mod adecvat castre şi castele), el se referă la numeroasele castre şi castele ridicate din nou ori renovate de-a lungul malului stâng al Dunării, iar în ele se aflau nu numai armată, ci şi autoritățile civile, militare şi religioase.

Reputatul istoric vienez al sud-estului european Carl Patsch remarcă într-un studiu din anul 1928 că punctele cheie ale acestei salbe de fortificații l-au reprezentat: *podul de peste Dunăre între Oescus şi Sucidava*, inaugurat în anul 328, *cetatea Dafne*, ridicată din temelii la gura Argeşului în fața cetății Transmarisca (Turtucaia) din Bulgaria şi *cetatea de la Adamclisi*. Acestea au fost menite nu numai să asigure circulația rapidă între nord şi sud, ci să pună capăt definitiv invaziilor barbare peste fluviul Dunărea înspre sud, spre inima imperiului. Obiectivul împăratului a fost atins, căci, după ce a luat şi conducerea părții de răsărit a statului roman (324), barbarii nu au mai putut trece Dunărea şi aduce daune populației romane[23]. În urma unor victorii militare obținute împotriva

[22] Toma Vasilescu, *Basilica = Biserica*. În:„Biserica Ortodoxă Română", 1941, 11–12, p. 666–681. La p. 680–681 citim „cuvântul *biserică* este în limba română din *basilica*, nu numirea splendidelor basilici publice romane sau greco-romane, nici sinagogilor iudeo-greceşti, *ci din cuvântul comun popular basilica = încăpere*, *odaie mare frumoasă*, *clădire*. Poate o simplă ipoteză – şi din adjectivul *basilica* (sc. casa) substantivizat în acest caz, expresia ar putea fi şi o copie a grecescului ἡ βασιλικὴ οἰκία; H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucarest – Paris, 1978, paragr. 315, p. 310–311; H. Mihăescu, *La Romanité dans le sud-est de l'Europe*, Bucarest, 1993, paragr. 72, 79, 81, 94, 99, 231, 389.

[23] C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde*…, p. 20–23.

barbarilor nordici aceştia au fost sedentarizaţi în regiuni din Banat ori la Întorsura Carpaţilor, în majoritate sarmaţi şi respectiv goţi.

Dintre numeroasele măsuri militare şi administrative luate de împăratul Constantin, care au contribuit la reintegrarea teritoriului sudic al Daciei la cel al Imperiului Roman, se pare că ecoul cel mai puternic rămas în memoria colectivă a populaţiei de atunci şi de după aceea, a fost cel al construirii podului peste Dunăre. Acesta înlesnea fiecărei persoane, atât din nordul cât şi din sudul Dunării, o legătură sigură şi rapidă de trecere de pe un mal pe celălalt, în folosul comuniunii interumane ori al intereselor economice. Înfăţişarea schematică a podului, inaugurat de împărat la 5 iulie 328, o cunoaştem prin mijlocirea unei medalii comemorative emisă la Roma în acelaşi an: împăratul, cu sulița în mâna dreaptă şi cu scutul pe cea stângă, păşeşte pe pod condus de zeița victoriei spre capătul de nord, unde în genunchi îl întâmpină un localnic (ori barbar). La capătul de sud al podului tronează zeul protector al fluviului: Danubius[24].

Cât a durat acest pod şi când şi-a aflat sfârşitul, nu ştim, dar memoria lui a fost puternică peste timp. Acest fapt trebuie să fi influenţat înscrierea următoarei notiţe într-un calendar vechi ierusalimitean, unde citim la data de 29 ianuarie: „[Sărbătoarea] Crucii care s-a arătat pe cer împăratului Constantin deasupra Dunării" (*Crucis quae apparuit de caelo Constantino regi super Danubium*).

Calendarul din care preiau această informaţie a fost copiat în al treilea sfert al secolului al X-lea la Mănăstirea *Sfânta Ecaterina* de la Sinai, de călugărul georgian Ioan Zosima, dar compunerea lui este mai veche şi s-a efectuat, probabil, la Mănăstirea Sfântul Sava de lângă Ierusalim[25].

Deşi în notiţa la care mă refer nu este menţionată, proveniența informaţiei, înclin să cred, în cadrul mai multor posibilităţi, că arătarea Sfintei Cruci deasupra Dunării a putut avea loc odată cu inaugurarea podului de către împăratul Constantin. Evenimentul a intrat în tradiţia populară şi între cei care o vor fi

[24] Data de 5 iulie a inaugurării podului este legată de prezenţa împăratului la Oescus (Ghighen, în Bulgaria), cu care prilej a emis legea din *Cod. Theod.* VI, 35. Despre pod, vezi D. Tudor, *Podurile romane la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971; Idem, *Les ponts romains du Bas Danube*, Bucarest, 1974, p. 135–166; P. Gherghe, L. Amon, *Noi date în legătură cu podul lui Constantin cel Mare de la Sucidava*, în: „Pontica", 40 (2007), p. 359–369. Despre medalie: *The Roman Imperial Coinage*, London VII, 1967 pp. 331, nr. 298; Ion Barnea, Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982, p. 135; Ştefan Vasiliţă, *„Pons supra Danubium cum tribus figuris". Observaţii privind medalionul lui Constantin cel Mare şi podul de la Sucidava*, în *Cruce şi Misiune*…, I, Bucureşti, 2013, p. 327–328.

[25] *Le calendrier palestino-géorgien ou Sinaiticus* 34 (Xe siècle), edité, traduit et commenté par Gérard Garitte (*Subsidia Hagiographica* n° 30), Bruxelles 1958, p. 47. Menţionarea în calendarul georgian a minunii *Arătării Sfintei Cruci* împăratului Constantin la 29 ianuarie îşi găseşte corespondenţe şi în alte lucrări georgiene. De pildă *Codex Sinaiticus Georgianus*, 32–35–33, copiat în Mănăstirea Sfântul Sava de lângă Ierusalim în anul 864 (publicat de G. Garitte, *Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du Mont Sinai*, CSCO, 165, Subs. 9 Louvain, 1956, p. 88–89) conţine o variantă georgiană a relatării din *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, ed. 3-a par F. Halkin (*Subsidia Hagiographica*, 8a) Bruxelles 1957, formulată astfel: „Ianuario 29. Apparitio Crucis quae apparuit Constantino regi super Danubium, per quam etiam quaesitum est venerandum lignum Crucis in Sancta Urbe Jerusalem". Evenimentul de la Dunăre are corespondenţă şi în *Lecţionarul de la Paris*, (*Codex Parisinus Georgianus* 3 (sec. X–XI) aflat la Bibliothèque Nationale) fol. 10^{v} la 28 ianuarie: *Veneribilis Crucis quae Constantino regi apparuit.*

cunoscut au fost şi monahii dunăreni *bessi* (traco-daci); în năzuinţele lor de desăvârşire duhovnicească au ajuns să trăiască şi în unele mănăstiri din Palestina, inclusiv la Sfântul Sava, unde îşi are originea calendarul de care vorbim. Poate de la ei să se fi aflat minunea Arătării Sfintei Cruci *super Danubium*. De altfel, apariţia Crucii pe cerul Ierusalimului şi cinstirea Sfântului lemn pe care S-a răstignit Mântuitorul Hristos erau fenomene binecunoscute populaţiei Ţării Sfinte, unele dintre ele legate şi de personalitatea împăratului Constantin, cel mai mare ctitor creştin în aceste locuri[26].

Împăratul a luat măsuri de creştinare a barbarilor, metodă dovedită eficientă atât pentru asigurarea liniştii de lungă durată, cât şi pentru asimilarea lor în masa creştină. Şi unii şi alţii se aflau de multă vreme pe pământul românesc, învăţaseră în bună măsură limba latină a autohtonilor, cu care conviețuiau, dar preluaseră şi alte obiceiuri. Într-o necropolă din regiunea Buzăului se găsesc împreună morminte ale autohtonilor cu ale goţilor[27].

Momentul crucial pentru creştinarea sarmaţilor s-a ivit în anul 322, când împăratul Constantin a obţinut asupra lor o victorie zdrobitoare. Istoricul creştin Socrate scrie că în acel an „barbarii sarmaţi şi goţi au invadat teritoriul roman, dar împăratul Constantin, punându-şi nădejdea în stindardul de biruinţă creştin (τῷ χριστιανικῷ τροπαίῳ πεπιστευκώς), i-a bătut pe aceştia cumplit, iar ei au primit atunci pentru prima oară religia creştină, prin mijlocirea căreia Constantin însuşi fusese salvat. Totodată împăratul a putut atunci să suprime tributul în aur, plătit în mod obişnuit de împăraţii anteriori."[28]

Sarmaţii se instalaseră pe o zonă vastă din Banat încă de la începutul secolului I, se pare cu ştirea romanilor, şi au intrat cu aceştia în raporturi clientelare. Creştinismul nu le era complet necunoscut atât sarmaţilor cât şi goţilor, căci luaseră contact cu populaţia autohtonă, cu fugarii creştini prigoniţi în imperiu pentru credinţa lor ori nemulţumiţi de starea lor economică, în fine cu prizonierii romani luaţi în număr mare. Credinţa lor era însă una primită întâmplător, nu într-o

[26] D. Stăniloae, *Bessii în mânăstirile din Orient*, în:„Biserica Ortodoxă Română", 94 (1976), 5–6, p. 587–589. Despre *Bessi*, vezi Emilia Doruţiu Boilă. În:*Dicţionar de istorie veche a României*, D.M. Pippidi (coord.), Bucureşti, 1976, p. 90; Gh. Poenaru Bordea, „bessi", în: *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, C. Preda (coord.), Bucureşti, 1994, I, p. 177. Bessii formau un important trib tracic, extins pe o arie geografică dintre Munţii Haemus (Balcani) şi Rhodope spre valea fluviului Mariţa (Hebrus). Pentru a-şi păstra independenţa, au luptat cu îndârjire împotriva armatei romane, dar în final, au fost răpuşi. În secolele II–III p. Chr., sunt menţionaţi de mai multe inscripţii în satele dependente de cetăţile Tomis, Histria, Capidava ş. a. Erau mineri pricepuţi şi prelucrau metalele feroase, atât pentru arme, cât şi pentru uz comun. În perioada creştină, unii vor fi intrat în monahism, de vreme ce îi întâlnim şi în Orientul creştin; este posibil ca printre acei cunoscuţi „călugări sciţi" să se fi aflat mulţi dintre ei. O altă cale de a se fi făcut cunoscută arătarea Sfintei Cruci pe cer, deasupra Dunării, ar fi ca ştirea să fi ajuns în Ţara Sfântă prin sfinţii Ioan Cassian, Gherman şi Maria, sora sfântului Ioan Cassian, care au trăit o vreme în mănăstirile de lângă Betleem.

[27] Gh. Diaconu, Magda Tzony, Marius Constantinescu, V. Drâmboceanu, *L'ensemble archéologique de Pietroasele*, în: „Dacia", N.S., 21 (1977), p. 199–220; Gh. Diaconu, M. Tzony, *Prezenţa romană la Curbura Carpaţilor în secolele III–IV. Semnificaţia ei istorică în lumina cercetărilor de la Pietroasele*, în: *Spiritualitate şi istorie la Întorsura Carpaţilor*, I, Buzău, 1983, p. 69–77.

[28] Socrate de Constantinople, *Histoire ecclésiastique*, I, 18, 4; Livre I. Texte grec de l'édition de G.C. Hansen (GCS), trad. par Pierre Périchon S.J. et Pierre Maraval, introduction et notes par P. Maraval, Paris, 2004, *Sources Chrétiennes* 477.

formă organizată, impusă de conducerea imperiului şi de biserică, aşa cum se face acum din porunca împăratului. Aşa trebuie înţelese cuvintele istoricului Socrate[29].

În ceea ce-i priveşte pe goţii de sub domnia lui Rausimodus, învinşi se pare pentru a doua oară în anul 323, învăţătura creştină pătrunsese la ei încă din anul 257, odată cu prizonierii creştini şi clerici luaţi din Capadocia, Frigia şi Galatia, în urma unor expediţii de pradă. Printre aceşti prizonieri s-au aflat şi strămoşii lui Ulfila[30]. Creştinismul la goţi s-a răspândit repede şi intens, căci astfel se explică participarea la Sinodul I ecumenic de la Niceea a episcopului lor Teofil[31]. Prizonierii de la mijlocul secolului al III-lea au făcut începutul credinţei, care s-a consolidat în timp, iar prin acţiunile altor misionari şi în urma victoriilor lui Constantin s-au luat măsuri noi în această privinţă.

Un al doilea eveniment politic cu urmări şi mai mari pentru încreştinarea sarmaţilor şi goţilor a avut loc cu 10 ani mai târziu (332), tot în Banat. Nemaiputând pătrunde în Imperiu, datorită pazei atât de eficiente a frontierei dunărene, goţii s-au îndreptat spre Transilvania şi, după o scurtă perioadă, s-au năpustit din nou asupra sarmaţilor din Banat. Erau în număr foarte mare, de peste 300 000 de oameni, între care femei şi copii. Scopul era să-i supună pe sarmaţi şi să se instaleze în tot Banatul. Neputând face faţă acestui mare pericol, sarmaţii au cerut ajutor împăratului Constantin, cu care încheiaseră în anul 322 o înţelegere în acest sens. Constantin însărcinează pe fiul său Constantin al II-lea cu expediţia în Banat şi acesta reuşeşte să provoace invadatorilor o înfrângere zdrobitoare. Forţa militară a goţilor este nimicită şi se pare că 100 000 dintre ei, bărbaţi, femei, copii, au murit în lupte, dar şi de foame şi de frig, căci evenimentul a avut loc în februarie ori aprilie, într-o primăvară friguroasă. Goţii în frunte cu regele lor Ariarich au trebuit, în acest caz, pentru a supravieţui, să accepte pacea (*foedus*) impusă de împăratul Constantin: se obligă să trăiască în pace cu Imperiul, să dea armatei romane luptători în schimbul unor sume de bani şi a altor bunuri (*annonae foederaticiae*), dar primesc pământ în teritoriul nord-dunărean al Imperiului (*Gothia Romana*) şi autonomie în guvernare, cu condiţia respectării libertăţii celorlalte populaţii. Acestor facilităţi li se adaugă dreptul de a face comerţ în cetăţile de pe malul Dunării, de a cumpăra produse bizantine foarte căutate de goţi[32].

Pacea dictată de Constantin n-a urmărit subjugarea umilitoare a inamicului, ci atragerea lui în sfera de interese ale imperiului, cu obligaţii şi beneficii de ambele

[29] Despre sarmaţii aşezaţi în Banat ştim condiţiile istorice în care ei s-au instalat aici şi raporturile cu Imperiul Roman, vezi Em. Popescu, *Din istoria creştinismului pe teritoriul românesc în vremea împăratului Constantin cel Mare. Izvoare uitate*, în: vol. *Cruce şi Misiune*, I, p. 256–259.

[30] Filostorgius, *Hist. eccl*. II, 5, *FHDR*, II, p. 200–201; Em. Popescu, *Le christianisme dans le diocèse de Buzău jusqu'au VIIe siècle*, în: *Christianitas Daco-Romana*. *Florilegium studiorum*, Bucureşti, 1994, p. 162–165; Idem, *Din istoria creştinismului*…, p. 260–264.

[31] Em. Popescu, *Teophilus Gothiae. Bischof in der Krim oder an der unteren Donau*. În: *Christianitas Daco-Romana*, p. 178–186.

[32] C. Patsch, *Banater Sarmaten*. În: „Akademie der Wiessenschaften in Wien, Sitzung der philos.-hist. Kl. Von 6. Dezember, Jahrgang, 1925, nr. XXVII, p. 181–188; Idem, *Beiträge zur Völkerkunde*…, p. 17–18, 182–183; *Excerpta Valesiana*, V, 21, p. 6; VI, 31–32, p. 9; Herwig Wolfram, *Geschichte der Goten*. *Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München, 1979, p. 62–63.

părți. Goții garantează fidelitatea față de împărat, trimițând la Constantinopol ca ostatic pe fiul regelui Ariarich (poate Aorich).

Condițiile acestea, favorabile ambelor părți, au contribuit la menținerea păcii nu numai în vremea domniei lui Constantin, ci şi a succesorilor săi imediați. Progresele făcute de misiunea creştină în această vreme sunt într-adevăr remarcabile.

Biserica s-a organizat mai bine, iar după moartea episcopului Teofil au urmat şi alții: Ulfila, Goddas, Uranios şi Silvanus. Dintre aceştia, cel mai de seamă şi mai bine cunoscut a fost Ulfila, descendent din prizonierii creştini luați în Capadocia de către goți la mijlocul secolului al III-lea[33]. Poate la aceste realizări să se refere cuvintele lui Socrate, potrivit cărora „zelul împăratului Constantin față de biserici n-a încetat deloc", chiar dacă trebuia să se lupte cu barbarii sarmați şi goți[34].

Înainte de a deveni episcop, Ulfila fusese citeț (lector) în biserica locală. Istoricul Filostorgius (*Istoria Bisericească*, II, 5, 4) ne spune că hirotonirea sa întru episcop a avut loc în imperiu, foarte probabil la Constantinopol, unde Ulfila a fost trimis special al conducătorului goților din regiune (παρὰ τοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχοντος τοῦ ἔθνους), într-o delegație care cuprindea şi reprezentanți ai altor populații barbare din această parte supusă împăratului: ἐπὶ τῶν Κωνσταντίνου χρόνων εἰς πρεσβείαν σὺν ἄλλοις ἀποσταλεὶς (καὶ γὰρ καὶ τὰ τῇδε βάρβαρα ἔθνη ὑποκέκλιτο τῷ βασιλεῖ.

Această hirotonire a avut loc, după textul lui Filostorgius, în timpul lui Constantin şi a fost efectuată, se pare, de un sobor de episcopi în frunte cu Alexandru, titularul ortodox al Constantinopolului[35]. Specialiştii germani în problema încreştinării goților şi ai activității lui Ulfila corectează opiniile mai vechi, potrivit cărora acesta ar fi fost hirotonit pe la anul 341, în vremea lui Constanțiu al II-lea, fiul lui Constantin cel Mare[36].

Faptul că delegația, din care făcea parte Ulfila ca trimis al regelui goților, cuprindea şi reprezentanți ai altor populații barbare, indică aspectul politic al misiunii. Nu se poate preciza care erau aceste populații „barbare", dar în afară de triburile gotice, sarmatice (poate şi altele) nu trebuie să excludem populația autohtonă, daco-getică şi dacii liberi, căci, potrivit exprimării lui Filostorgius, Ulfila a fost hirotonit episcop pentru creştini şi pentru cei care urmau să devină creştini din țara getică, deci nu numai pentru Gothia, ci şi pentru toți locuitorii din Getica (τῶν ἐν τῇ Γετικῇ χρστιανιζόντων). Folosirea termenului de *Getica* de către Filostorgius s-ar putea datora ideii lui că în acele regiuni trăiau geții (daco-romanii), care formau majoritatea populației locale[37].

---

[33] Filostorgius, *Hist. eccl*. II, 5, *FHDR* II, p. 201: „Din numărul acestor prizonieri au făcut parte şi strămoşii lui Ulfila, capadocieni de neam, născuți în apropierea oraşului Parnassus, într-un sat numit Sadagolthina". A se vedea şi ediția bilingvă: Filostorgiu, *Istoria Bisericească*, trad. de Dorin Garofeanu, studiu introductiv de Dragoş Mârşanu, Editura Polirom, Iaşi, 2012.

[34] Socrate, *Hist. eccl*. I, 18, 4.

[35] Gilbert Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris, 1974, p. 419–425.

[36] Knut Schäferdiek, *Wulfila. Vom Bischof von Gothien zum Gothenbischof*, în: „Zeitschrift für Kirchengeschichte", 90 (1979), p. 108–112; Richard Klein, *Constantius II. und die christliche Kirche*, Darmstadt, 1977, p. 163–165.

[37] Filostorgius, *Hist. eccl*. II, 5, *FHDR* II, p. 201.

Constatăm, aşadar, că în vremea împăratului Constantin, populaţia gotică şi alte neamuri barbare din nordul Dunării de jos sunt deschise religiei creştine, o primesc pe aceasta şi ajung la forme organizatorice superioare, cum este cea de episcopat. Faptul acesta se datorează în mare parte tratatului încheiat de împărat cu goţii în anul 332, act care oferea cadrul social şi politic de dezvoltare liberă a comunităţilor creştine, întemeiate de prizonierii creştini, clerici şi mireni de la mijlocul secolului al III-lea.

Încercăm acum să descifrăm sensul cuvintelor istoricului Socrate, când spune că „deşi împăratul era angajat deseori în probleme grave de război, grija şi *zelul său faţă de biserici n-a încetat*". Să înţelegem din aceasta că împăratul era preocupat nu numai de modalităţile de convertire la religia creştină a populaţiilor barbare, ci şi de asigurarea bazei materiale pentru locaşurile de cult? Se ştie că la goţi biserica era în formă de cort şi purtată în căruţe, iar Sozomen atestă acest lucru[38]; s-ar putea datora unui împrumut luat de goţi din imperiu. Socrate spune[39] că împăratul Constantin pregătea un război cu perşii şi a ordonat să i se facă o biserică dint-un cort uşor de transportat dintr-un loc într-altul, pentru a avea peste tot un locaş de rugăciune (*Ieşirea* 35, 40). Războiul nu a mai avut loc, dar cortul-biserică a rămas probabil ca model pentru populaţiile nomade, dar şi pentru armata bizantină în campaniile ei războinice.

Revenind la evenimentul crucial în raportul dintre goţi şi Imperiu din anul 332, precizăm că o parte dintre sarmaţi a emigrat în Imperiu, găsind azil la germanii victoali, în Ungaria nordică de astăzi, alţii au fost primiţi în Imperiu de către Constantin: cei care erau capabili de luptă au fost încadraţi în armată, alţii au fost răspândiţi în Italia, Macedonia, Tracia şi Scythia Minor (Dobrogea), în calitate de coloni[40]. Sarmaţii ajunşi în Imperiu în calitate de militari ori coloni au fost supuşi desigur misiunii creştine, precum şi influenţei populaţiei locale, încât procesul creştinării lor a fost destul de rapid, şi în acest sens putem înţelege exprimarea lui Socrate, când zice: „barbarii înspăimântaţi de înfrângerea lor neaşteptată au primit atunci pentru prima oară religia creştină".

Acelaşi lucru este valabil şi pentru goţi şi, în afară de dovezile menţionate mai sus, adăugăm informaţiile date de unii părinţi ai Bisericii, ca Chiril al Alexandriei[41], Ambrozie al Mediolanului[42] şi Ieronim[43], toţi trăitori în secolul al IV-lea, adică în perioada dominată de personalitatea lui Constantin cel Mare.

---

[38] Sozomen, *Hist. eccl*. VI, 37, 13–14. În: Sozomène, *Histoire ecclésiastique*, Livres V–VI, texte grec de l'édition J. Bidez, G.C. Hansen (GCS), introduction et annotation par Guy Sabah, trad. Par A.I. Festugière et Bernard Grillet, Paris, 2005 (*Sources Chrétiennes* 495), p. 452–453. Este vorba de persecuţia regelui got Athanarich împotriva creştinilor, „care s-au refugiat în cortul bisericii de acolo", unde li s-a dat foc. Mai multe despre această realitate, vezi Em. Popescu, *Din istoria creştinismului*…, p. 264, n. 37

[39] Socrate, *Hist. eccl*. I, 18.

[40] *Excerpta Valesiana*, V, 32, p. 9; Carl Patsch, *Banater Sarmsten*, p. 182; Eusebiu de Cezareea, *Viaţa lui Constantin*, IV, 6, 1, 2, studiu introductiv de Emilian Popescu, traducere din limba greacă şi note de Radu Alexandrescu, col. *Părinţi şi Scriitori Bisericeşti*, S.N., 8, Editura Basilica a Patriarhiei Române, Bucureşti, 2012, p. 216.

[41] Chiril al Ierusalimului, *Cateheza* X, 19, *PG* 33 col. 688; „Perşi şi goţi şi toţi cei din alte neamuri care-L mărturisesc au murit pentru Cel pe care nu L-au văzut în trup" (Πέρσαι καὶ Γότθοι καὶ πάντες οἱ ἐξ ἐθνῶν μαρτυροῦσιν ὑπεραποθνήσκοντες τούτου ὅν σαρκὸς ὀφθαλμοῖς οὐκ ἐθεώρησαν).

[42] Ambrosius, *Expositio evang. sec. Lucam*, II, 37, *PL* 11, p. 1565: „Gothis non imperabat Augustus, non imperabat Armenis: imperabat Christus".

Medalion comemorativ 2013*

În concluzie, deşi Constantin cel Mare şi-a început cariera sa împărătească în anul 306 domnind peste apusul Imperiului, curând, după emiterea Edictului de la Mediolanum (313), a intervenit şi în problemele sud-estului european, mai cu seamă ale Dunării de Jos.

Realizările sale cele mai importante în această zonă au fost: recucerirea teritoriului sudic al fostei provincii Dacia, adică Banatul, Oltenia şi Muntenia, pe care îl alipeşte Imperiului, îl întăreşte din punct de vedere militar, înzestrându-l cu cetăți, castre, castele, iar armata este cantonată în ele ca sedii de unități militare; extinde asupra acestui spațiu administrația imperială, militară, civilă şi religioasă. Pentru a garanta circulația peste Dunăre în ambele sensuri, Constantin construieşte

[43] Hieronymus, *Epistulae*, rec. Isidorus Hilberg, CVII, 2, 679, col. 870, *FHDR* II, p. 186–187; „hunii învață psaltirea clima rece a Scythiei se încinge de dogoarea credinței, armata roşcată şi blondă a goților înconjoară corturile bisericilor" (Huni discunt Psalterium, Scythiae fervent frigora calore fidei: Getarum rutilus et flavus exercitus ecclesiarum circumfert tentoria).

* *Avers*: A fost ales aversul unui medalion autentic, unicat, păstrat la Cabinetul Numismatic al Academiei Române, bătut cu ocazia vizitei împăratului Constantin cel Mare la Roma, în vara anului 326, cu ocazia serbării a 20 de ani de domnie. Portretul gravat este unul dintre cele mai artistice reprezentări ale împăratului, încărcat de simboluri aparte. După Sinodul I Ecumenic de la Niceea, Constantin a hotărât ca efigia sa de pe monede să apară încununată de o diademă, spre deosebire de cununa de lauri folosită de împărații păgâni de până atunci, şi, de asemenea, să fie reprezentat cu privirea în sus şi ochii ridicați, aluzie la arătarea Sfintei Cruci.

Revers: Am optat pentru o interpretare grafică pornind de la mai multe elemente ale unor monede şi medalioane antice, autentice. Ideea principală este activitatea lui Constantin în spațiul fostei provincii Dacia. Legenda, DACIA RESTITVTA, nu apare pe monedele lui Constantin, dar este întâlnită în două surse antice, un panegiric pentru Constanțiu I Chlor, tatăl împăratului, şi un discurs atribuit chiar împăratului Constantin cel Mare de nepotul său Iulian Apostatul, prin care acesta accentua reintegrarea Daciei în Imperiul Roman. Literele sunt executate în stilul epocii, într-o cunună de lauri, preluată de pe un medalion de aur emis de Constantin cu ocazia serbării a 30 de ani de domnie, apare o imagine reprodusă de pe un medalion de aur, azi pierdut dar cunoscut prin două copii în bronz. Imaginea originală îl redă pe Constantin cel Mare, înarmat, trecând Dunărea (amintită de inscripția DANVBIVS) pe podul de la Sucidava (azi Corabia, jud. Olt), ridicat tot din ordinul împăratului (inaugurat în 328), şi primind supunerea unui autohton. În locul unei Victorii înaripate, decorate cu un trofeu, am ales un labarum cu cruce, aşa cum arăta în epoca lui Constantin. Sub cununa de laur, am optat pentru marcarea anului (2013) cu cifre romane, în locul cifrelor arabe. Pentru marginea medalionului, am preferat să încadrăm compoziția, pe ambele fețe, într-o cunună de lauri, precum în unele emisiuni jubiliare din timpul lui Constantin şi al urmaşilor săi.

un pod de piatră, al cărui capăt de nord era în cetatea Sucidava (Celei) şi îl dă în funcţie în anul 328 (iulie).

În teritoriul nord-dunărean, ca şi în Scythia Minor s-au pus în aplicare prevederile Edictului de la Mediolanum, care au învigorat viaţa creştină, iar locuitorii aveau acum nu numai libertate religioasă, ci şi sprijin material. Sunt cunoscute bazilicile apărute în teritoriul alipit imperiului, şi anume la: Tibiscum (Caransebeş), Drobeta (Turnu Severin), Izvoarele (lângă Drobeta), Sucidava (Celei) şi Slăveni (Gostavăţu); iar în Scythia Minor ele sunt mult mai numeroase; acestea nu pot fi însă gândite fără cler pentru săvârşirea cultului, adică preoţi şi episcopi; populaţia latinofonă sporeşte, iar limba latină este predominantă, fiind vorbită atât de autohtonii, cât şi barbarii sedentarizaţi şi incluşi în procesul de încreştinare. Surse istorice ignorate şi nefolosite până acum în cercetarea istorică românească ne arată cum s-au încreştinat sarmaţii şi goţii în timpul împăratului Constantin în urma unor confruntări militare. Spre deosebire de sarmaţi, care se încreştinează în masă acum pentru prima oară, goţii îşi aveau rădăcinile creştine mult mai vechi, care merg către mijlocul secolului al III-lea. De aceea, la ei constatăm o organizare eclesiastică la nivel episcopal, ilustrată de personalităţi ca Teofil, semnatar al actelor Sinodului I ecumenic, şi Ulfila, succesorul său imediat, celebru pentru traducerea *Bibliei* în limba gotică.

Cât de mult era vorbită limba latină reiese şi din faptul că acum se pun bazele limbajului liturgic, iar analiza textului rugăciunii domneşti *Tatăl Nostru* arată că circa 95% din termeni sunt latini, luaţi din fondul principal de cuvinte. Constantin nu s-a limitat la măsuri militare pentru înlăturarea pericolelor venite din partea populaţiilor barbare, ci le-a însoţit de cele economice, financiare şi religioase, încât societatea şi-a dobândit pe de o parte securitatea, pe de alta bunăstarea. Romanitatea nord-dunăreană, rămasă fără protecţie militară după anul 275, îşi găseşte în Constantin pe salvatorul ei, care o consolidează, adăugându-i elementul spiritual *Christianitas* şi îi asigură astfel supravieţuirea în perioadele grele care vor urma.

AHMED PAŞA, FIUL LUI ŞTEFAN CEL MARE?

Prof. dr. Andrei PIPPIDI
membru corespondent al Academiei Române

Oricât de improbabilă ar fi situaţia pe care o indică ele, aceste cuvinte au apărut fără semnul întrebării într-o carte de largă circulaţie în străinătate şi istoricii români nu au verificat încă informaţia, dacă au luat-o în consideraţie. Revelaţia este cu atât mai tulburătoare cu cât lucrarea în care se găseşte aparţine unei personalităţi care, în istoriografia contemporană a Mării Mediterane, ocupă de douăzeci de ani un loc de frunte. Doamna Maria Pia Pedani (care semna altădată Pedani Fabris) predă istoria Imperiului otoman la Universitatea Ca' Foscari din Veneţia, după ce a lucrat multă vreme la Frari, arhivele pe care le cunoaştem cu toţii. A publicat zeci de articole despre relaţiile Veneţiei cu Poarta, a editat o culegere de documente extrem de preţioasă, volumul XIV din *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato*, cuprinzând rapoarte cu care trimişii veneţieni s-au întors de la Constantinopol în perioada 1508–1789, şi este chiar autoarea unei scurte istorii a Imperiului otoman.

Evoluţia legăturilor dintre Republica Sfântului Marcu şi lumea islamică, turco-arabă, de-a lungul unui mileniu, formează şi subiectul operei de sinteză pe care o semnalăm aici: Maria Pia Pedani, *Venezia, porta d'Oriente* (Il Mulino, Bologna, 2010). Însoţită de o utilă cronologie şi de o bibliografie care, de cele mai multe ori, se reduce la titlurile recente, expunerea începe prin a aduce în discuţie primele contacte pe care Veneţia le-a avut cu Levantul şi cu Africa de Nord, urmărind comerţul cu sclavi de la cele dintâi menţiuni, precum şi experienţele pelerinilor şi cruciaţilor. O temă inevitabilă este aceea a oscilărilor între pace şi război, ultimul conflict fiind acela care a dus la pierderea Moreei de către veneţieni în 1718. În acelaşi timp, este analizat sistemul diplomatic şi consular prin care Veneţia îşi proteja comerţul şi îşi asigura informaţiile necesare pentru politica sa în Mediterana orientală. Date mai puţin cunoscute apar în capitolul care tratează misiunile otomane la Veneţia, alături de care vizitau palatul dogilor emisari din Persia, din Magreb şi chiar din China. Prezenţa unor veneţieni în Levant îi dă autoarei prilejul să analizeze impresii pe care atât bailii la Poartă, cât şi oamenii de afaceri instalaţi pentru câtva timp la Constantinopol, le-au putut căpăta despre societatea otomană şi cultura ei. Este, de asemenea, îndreptăţită atenţia pe care doamna Pedani o consacră unor personaje care navigau între două identităţi: convertiţii, ceea ce înseamnă şi musulmani creştinaţi – câţiva chiar pretendenţi la tronul sultanilor –, dar şi renegaţi de origine italiană, fie că au fost implicaţi în politica Seraiului, fie că au vâslit ca sclavi pe galere. Orizontul cultural veneţian s-a lărgit şi prin pătrunderea în această metropolă multietnică a grecilor, armenilor şi evreilor care veneau din Levant. Turcii, la rândul lor, şi-au avut acel „Fondaco" al lor de pe Canal Grande atunci când numărul negustorilor orientali a crescut în

secolul al XVI-lea. O problemă pe care n-am mai văzut-o cercetată în altă parte este a locului de înmormântare pentru mahomedanii care mureau pe teritoriul Veneției (poate la Lido, unde erau îngropați protestanții şi evreii). O fişă după alta, cazurile se înşiruie, menționînd şi supravegherea moştenirilor de către autoritățile venețiene. Acest capitol, cel mai original, fiind bazat pe documente inedite, identifică pe harta oraşului aşezările persanilor şi arabilor. Relațiile economice, din ce în ce mai active, au impus şi dezvoltarea unei rețele de interpreți, însărcinați oficial de stat ca să împiedice fraudele, dar şi misiți clandestini, care se denunțau unii pe alții. Contrabanda consta din evitarea taxelor vamale şi din traficul cu mărfuri interzise. Înmulțirea tălmacilor a trecut de 200 în secolul al XVIII-lea. Atât Veneția, cât şi Poarta aveau, din cauza avântului comercial, dificultăți cu pirateria adriatică (despre rolul morlahilor există o întreagă literatură, necitată aici). În încheiere, o confruntare a imaginilor pe care şi le-au format cu vremea venețienii despre turci şi, începând chiar cu vechii scriitori arabi, lumea islamică despre Veneția. Paginile care se referă la geografii şi călătorii arabi din secolele X–XIV sunt, desigur, noi pentru majoritatea cititorilor, pe când cuiva familiarizat de mulți ani cu perspectiva occidentală asupra Imperiului otoman pânza de păianjen pe care o țes autorii venețieni nu-i mai oferă aspecte necunoscute.

Surpriza se află în altă parte. Vorbind de cazurile rare în care sosea la Veneția un mesaj din partea unor demnitari otomani interesați de probleme personale ca, de pildă, achiziții de obiecte de lux, doamna Pedani afirmă: „*Si può ricordare, per esempio, Ahmed pascià, un convertito figlio di Ştefan cel Mare, principe di Moldavia (1466–1481), divenuto beylerbeyi del Karaman, che nel 1493 inviò tre messi a chiedere notizie dei parenti, alcuni dei quali si erano trasferiti a Venezia*." În primul rând, se observă eroarea inexplicabilă cu privire la anii de domnie ai lui Ştefan. Oare şi restul informației se datorează unei greşeli? Nu se putea, totuşi, exclude din capul locului posibilitatea ca un fiu, din cei probabil mai mulți decât cunoaştem, să fi fost luat prizonier, să fi acceptat să renege ca să scape cu viață şi să fi primit ca răsplată funcția de guvernator al marii provincii din nordul Anatoliei. În 1493, el ar fi avut o vârstă matură, potrivită cu rangul înalt. Absența unei asemenea ştiri din cronicile Moldovei ar fi fost firească: pentru Iliaş şi Mihnea, numai ostilitățile care au izbucnit după eşecul celor două domnii au motivat înscrierea gestului ruşinos al „turcirii" în memoria contemporanilor.

Se impunea o cercetare. Nota 32 de la pagina 129 trimite la „*ASVe, Senato, Secreti, reg. 34, cc. 214–214v.*" Referința era corectă în privința fondului din Archivio di Stato, dar greşită la indicația cadrelor, ceea ce am putut vedea când am avut în față microfilmul registrului 34: acesta are nu mai puțin de 459 de cadre, pe care le-am citit trei zile până când am găsit documentul la cadrul 449, care reproduce pagina 225 a originalului. Dacă trimiterea ar fi fost exactă, poate că m-aş fi mărginit la lectura unui singur document. Aşa, am avantajul de a fi intrat în context şi de a fi constatat de câte ori, în anii 1488–1493, Senatul venețian a trebuit să țină seama de veştile pe care le primea din zona otomană a Balcanilor şi a litoralului adriatic, din Ungaria ori Polonia, dar şi de la Roma, unde ajunseseră pe alte căi.

Nu-i aici locul pentru amănunte. Printre episoadele care merită reținute este o scrisoare a senatorilor către rectorul de la Cattaro (Kotor) la 23 iunie 1491, când se

menționează un fiu al răposatului duce Ştefan, sangiacul Hagi bei. Fără îndoială, acest Ştefan este ducele de Sfântul Sava, adică cel mai puternic feudal din zona numită după el Herțegovina, țara ducelui. Există şi instrucțiuni către bailul de la Constantinopol, la 11 iunie 1488, cu privire la veşmântul de purpură pe care şi-l dorea vizirul Ali paşa. La 8 august 1490, i se cere bailului să le transmită vizirilor patru veste de catifea. Un personaj cu privire la care i se atrage atenția bailului este „*Juan Cernovich*", de care e vorba la 5 februarie 1488 şi la 12 iulie 1490. Membru al familiei dinaştilor Crnojević, prinț al Zetei din 1465, Ivan fusese învins de turci în 1479 şi a trăit în Italia până în 1490. Aflăm cu acest prilej că fiul său „*Zorzi*" (Ďuradz) s-a căsătorit cu fiica nobilului venețian Antonio Erizzo. Despre un secretar al dogelui şi interpret de limba turcă, Alvise (sau Ludovicus) Sagundinos, ştim că tatăl lui, Nikolaos, care murise din 1464, fusese toată viața activ în serviciul Veneției, apoi şi al regelui Alfonso al Neapolelui, instigând la rezistență împotriva invadatorilor otomani. Alvise îndeplineşte cu aceeaşi competență funcțiile părintelui său, fiind trimis în misiune în 1493 la Poartă, unde are de reclamat incursiunile de pradă ale lui Soliman paşa la Sebenico. I se recomandă ce să răspundă dacă va fi întrebat despre Djem sultan, fratele lui Baiazid al II-lea: „*Si forte interrogatus estis de Giem sultano fratre D-ni Turci respondebis istum esse Rome in solita custodie et conditione ac sanum et incolumen*" (p.198, c. 394, 4 septembrie, adăugat la 18 septembrie la împuternicirea pentru Aloysio Sagundino, secretar, p. 200, c. 399).

Există frecvent şi informații despre mişcările trupelor otomane. De exemplu, la 8 mai 1492 (c. 259), ştirea că la Adrianopol s-a adunat un „exercitus terrestris validus et potens" pe care Senatul o comunica lui Girolamo Donato, ambasadorul Veneției la Roma. Aceeaşi îngrijorare răzbate, la 13 iulie 1492, dintr-o scrisoare către Nicola Michiel, sol la Napoli: „*Sine dubio tenemus Turcum cum potenti suo exercitu personale sese movisse pro invadendi regnum Hungariae ut semper usque a principio fama undique fuit*." De la bailul din Constantinopol provine, la 12 ianuarie 1493, o informație despre cunoaşterea limbii latine de către Baiazid al II-lea: „praefati domini Turci latino sermone cuius est optime gnarus" (c. 315). Mai trec trei luni şi neliniştea venețienilor creşte:„*nihil est iuditio n-ro quod sit magni timendus quam Turcorum potentia et machinamente assidue aspirantia ad X-ristianorum punitionem.*" Această mărturisire trebuia să fie transmisă papii de către Andrea Capello, căruia Senatul i-a scris la 8 aprilie 1493 (c. 339). Mesaje asemănătoare fuseseră adresate regilor Ungariei şi Poloniei, dar, deoarece se putea bănui că la Poartă erau cunoscute, Domenico Trevisano, care era trimis la sultan, primea la 26 aprilie instrucțiuni să declare că solii aveau numai de prezentat complimente pentru succesiunea la tron a lui Ioan Albert (c. 344). Teama de amenințarea otomană era îndreptățită de veştile din Croația, unde turcii „*magnam stragem intulerunt illis nobilibus*" (23 mai 1493, c. 354, către Andrea Capello, la Roma).

În mijlocul acestor preocupări intervine scrisoarea pe care o căutam, la 17 octombrie 1493, referința exactă fiind *ASVe, Senato, Secreti, reg*. 34, c. 449, p. 225. Textul ei este următorul:

„MCCCCLXXXXIII, die XVII mns octobris, Mco Dno Achmet Bassa Anatoliae Beylarbey.

Per la venuta al conspecto nostro dei servidori de V-ra M-cia Schender imrachor et conte Radis, habiamo recevuto l-ra de quella per la qual pro primis la

commemora quello esse, verissimo amor et affectione habiamo portato ali progenitori et fradeli de V-ra M-cia ali qualli et maxime alo Ill.Signor Duca Stephano suo padre, et Duca Vlaticho suo fradelo dilectissimo zentilhomo. Nuy et la Signoria n-ra esta molto inclinata et desiderosa de ogni loro ben et commodo et non menor inclination et amor habiamo ala M-cia V-ra per la bona sua conditione et etiam per la optima pace et unione habiamo cum lo Ill-mo V-ro Gran Signor Turcho, et in verità aliegramente intendemo ogni honor grandeza et prosperità de essa V-ra M-cia como de n-ro Bon Amico, et siamo per intender etiam molto piu gratamente ogni sua ampllitudine de honor et contento. Et perche la p-fata V-ra M-cia ne rechiede che li vogliamo mandar suo nepote i fiolo che fo del deto signor Duca Vlatico, el qual dicete esse schiavo del mio Gran S-or et esse stato nel seraglio suo,sapia la M-cia V-ra che essendo venuto a morte el p-fato signor Vlaticho duca, la M-ca Ma[donna] Margarita sua consorte et cugnata de V-ra M-cia la qual rimase heriede del marido, come appar per el testamento autentico de quello, se conferisse prima a Pesaro, et de li a Ferrara, luogi non sottoposti al D-nio N-ro et stata li alcuni mesi, maridandose etiam in uno zentilhomo n-ro, che alhora habitava fuora de questa n-ra cita, poi la delibero vegnire de qui cum li fioli sui, et prima che la venisse la ne fece rechieder uno salvoconducto de poder venir, star et tornar liberamente cum doi suoi fioli et cum tuto quello la haveva cum se, lo qual salvoconducto etiam che non li bisognasse per esser questa n-ra cita libera et aperta a tuti de vegnir et partirse ad ogni suo piacer. Et per farli cossa grata como quelli che stimo fuissemo al marito suo, fradelo de V.

M-cia et tuti li v-ri progenitori affectionatissimi, lo facessemo amplo et libero, et sotto fede de quello la p-fata vene qui, dove etiam de parte la se retrova in liberta et franchisia. De la qual M-ca M-a Margarita, cognata de V-ra M-cia, habiamo voluto intender sel dicto fiolo suo et nepote V-ro e schiavo del V-ro Ill-mo Gran Signor et sel fu nel suo seraglio. E quella ne ha risposto la V-ra M-cia esse sta male informata perchel dito suo fiol mai fu schiavo, ne stete in el dito seraglio. Ma trovandosse conferito el p-fato signor Duca Vlathico in la cita nostra de Spalato per farse medegar a certe sua infirmita et lasso lo d-to puto esse alhora lactava in Crayna quale fu portato in Bossina per li proprii servidori del dito duca. Judicando che sua sorella fusse fugida, ma retornando quella nel paese, el dito puto ge fo reportado, poi vermante venuto a morte come dicemo el dito Duca Vlaticho et lesso per el dito suo testamento li fioli sui p-dicti a governo de la madre. Essendo dunque la dicta madre et fioli zentilhomeni n-ri sotto salvo conducto et fede n-ra in questa cita libera. Et essendo essi fioli per volunta del padre al governo della madre, non potemo nuy disponer del dicto puto, ch'è anchora picolo et cercha nuove, salvo tanto quanto su el voler de la madre cugnada de V-ra M-cia, ala qual habiamo facto che partino li messi de la dicta M-cia V-ra accio che moglia intendino el voler et dispositione de quella, ma venendo el dicto puto a tale stade et discretion chel fu libero dal dicto governo, et subiection intima, alhora el sarà in libertà suà de far come li apparerà perchè non siamo consueti forzar alcuno contra el voler suo.

Haec additio inter duo parapha est data per collegium.

Per una lettera V-ra etiam la M-cia V-ra rechiede la parte sua de la dicta p-na, circha la qual cossa non havendo nuy alcuna intelligentia, habiamo el facto che li nuntii sui hanno parlato cum la sopra d-ta M-ca Madona Margarita, cugnata V-ra,

la quall scrive in tale materia a V-ra M-cia justificando la reson sua et li nuntii V-ri predicti non hanno denegado immo confessado quanto le dice essa la verita.

Li dicti nuntii adonque di V-ra M-cia quelli sono sta ben veduti de nuy, remandemo a V-ra M-cia per li honori et commodi de la qual siamo prompti et desiderosi.

Et ex nunc captum fit et collegium habeat libertatem vestiendi et donandi nuntios predictos usque duc. 25 et ulterius mittendi aliquod munus dicto Beylarbey et converso numeris per enim huc missi.

De parte – 166
De non – 3
Non sinceri – 0
Non data in tempore"

Ceea ce ar fi putut fi interpretat ca o degenerare a conştiinţei religioase în familia domnească a Moldovei se dovedeşte a fi fost o confuzie. Personajul care îşi folosea bunele relaţii cu statul veneţian pentru a-l aduce lângă el pe un nepot condamnat şi el la „turcire" nu era un necunoscut fiu al lui Ştefan cel Mare, ci un faimos demnitar otoman de origine balcanică. Tatăl lui Ahmed Hersekzade paşa fusese ducele Ştefan Vukčić Kosača (1435–1466), care era la început vasalul turcilor contra Ungariei şi a vecinilor din Bosnia, dar din 1455 avea să fie primit împreună cu fiii săi în nobilimea veneţiană, chiar în Marele Consiliu. Dintre aceşti fii, Vladislav trecuse de partea turcilor în 1462. Al doilea, Vladko, s-a supus şi el sultanului în 1470, păstrând totuşi bune relaţii cu Veneţia, sub a cărei protecţie s-a refugiat când ultimele sale posesiuni au fost ocupate de către otomani în 1488. El murise curând după aceea, la Split, în casa pe care Veneţia i-o oferise tatălui său încă din 1454. Fiul său era revendicat de fratele renegat. Signoria nu voia să-l refuze pe beglerbeiul Anatoliei (nu al Caramaniei), aşa că invoca testamentul legal prin care Vladko îşi lăsese copiii în seama mamei lor. Un fiu al lui Ştefan se căsătorise în 1455 cu o fiică a contelui Ulrich de Celje, marele feudal croat, acela fiind probabil Vladislav. Vladko fusese căsătorit cu Margareta Marciano, o nepoată a regelui Alfonso al Neapolelui. Văduva se adăpostise pe rând la Pesaro şi Ferrara şi se grăbise să se recăsătorească cu un nobil veneţian, asigurându-şi astfel protecţia Republicii. Ahmed, care va ajunge chiar de două ori mare vizir (1503–1506 şi 1510–1514), mai ceruse şi altădată favoruri de la Veneţia, de unde căpătase şi un inel cu diamant în valoare de 1000 de ducaţi. Soarta de care diplomaţia veneţiană l-a ferit pe fiul lui Vladko pare să fi fost chiar aceea pe care au cunoscut-o Radu cel Frumos şi Vlad Ţepeş, deşi izvoarele nu menţionează o convertire la islam în perioada în care erau deţinuţi în preajma sultanului. De altfel, fiul regelui Bosniei, Tomaš Ostojić şi al Caterinei, fiica lui Stefan Vukčić, Sigismund, deci un alt nepot al lui Ahmed, fusese prins de turci în 1463, dus la Constantinopol şi, fiind silit să se convertească, în 1487, era sangiac-bei de Karasu în Asia Mică. Acel fiu al ducelui Ştefan menţionat în 1491 ca sangiac-bei sub numele de „Hagi", de fapt Aiaz, este încă un renegat din aceeaşi familie.

În afară de rectificarea pe care o impunea documentul, avem în faţa ochilor un exemplu al felului în care veneţienii tratau cu Poarta şi cu cei mai puternici dregători ai ei.

RAȚIUNEA SUPERIOARĂ DE STAT ŞI IMPERATIVUL SUPREM AL PĂCII INTERNAȚIONALE , FACTORII DECISIVI AI FINALIZĂRII TRATATULUI DE LA TRIANON (1920–1921) DE CĂTRE TOȚI SEMNATARII. RATIFICAREA TRATATULUI DE CĂTRE ROMÂNIA

Prof. Dr. Alexandru PORȚEANU

Evenimentul istoric al semnării la 4 iunie 1920, la Trianon, a *Tratatului de Pace între Puterile Aliate şi Asociate şi Ungaria*, a marcat finalizarea principală, de ordin politic, a acestui act fundamental, de drept şi relaţii internaţionale în epoca contemporană[1]. Acest moment politic esenţial a fost urmat de îndeplinirea procedurilor necesare de ordin juridic, ale *ratificării* tratatului de către statele semnatare, ca o condiţie formală şi de fond pentru intrarea efectivă în *vigoare* a tratatului.

În cazul României, ca Putere Asociată, *Proiectul de lege relativ la ratificarea Tratatului de Pace, a Protocolului şi a Declaraţiei anexe*, încheiat la Trianon, a intrat în dezbaterea sesiunii extraordinare a Senatului României[2] prin Mesajul Regal din 9 august 1920.

Delegaţii celor cinci secţiuni ale Senatului (în ordinea acestora: Spiru Gheorghiu, D. Alexandrescu, C. Meitani, Lazăr Popescu şi N. Batzaria) s-au întrunit la 11 august 1920, sub preşedinţia lui C. Meitani, desemnând ca raportor pe D. Alexandrescu, şi au admis cu toţii proiectul de lege în cauză.

Prezentarea proiectului în plenul Senatului a avut loc în şedinţa din 14 august 1920, după încheierea şi votarea proiectului de lege pentru ratificarea Tratatului de Pace cu Germania, de la Versailles, din 28 iunie 1919.

---

[1] Textul oficial, integral, original, în limba franceză şi cel tradus în limba română, în: *Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Recunoaşterea ei internaţională*, vol. VI, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, doc. nr. 890, p.142–272 (lb. franceză), 272–399 (lb. română). Este structurat în 14 părţi (I–XIV), conţine 364 articole, urmate în final de un Protocol şi o Declaraţiune. Textul oficial a fost redactat în limbile franceză şi germană. Conform art. 364, „În caz de divergenţă, textul francez va face deplină credinţă, exceptându-se partea I (Pactul Societăţii Naţiunilor) şi partea XIII (Munca), în care textele franceze şi engleze vor avea aceeaşi valoare." Plenipotenţiarii statelor semnatare „au semnat tratatul de faţă… făcut la Trianon… într-un singur exemplar, care va rămâne depus în arhivele guvenului Republicii Franceze şi de pe care se vor preda copii autentice fiecăreia dintre puterile semnatare." Cercetarea istorică ştiinţifică a complexităţii cuprinsului şi implicaţiilor Tratatului de la Trianon resimte tot mai mult necesitatea unei *bibliografii* ample, cuprinzătoare, internaţionale, asupra tematicii sale analitice, ca bază a elaborării unor studii aprofundate asupra semnificaţiilor istorico-juridice, social-culturale, politice, ca act fundamental al relaţiilor internaţionale contemporane. Pentru cei interesaţi să nege importanţa Tratatului, menţionăm că în determinarea lui cauzală, în încheierea şi semnarea lui au fost implicate 34 de state, însumând majoritatea de atunci a statelor şi a populaţiei PLANETEI.

[2] *Desbaterile Parlamentare. Senatul*. Sesiunea 1920. Şedinţele din 14, 16, 17 august 1920 (sesiune extraordinară), nr. 32, din 22 august 1920, p. 623–628; nr. 33, din 24 august, şedinţa din 16 august 1920, p. 629–639; nr. 34, din 26 august, şedinţa din 17 august 1920, p. 647–658.

Proiectul referitor la ratificarea Tratatului de la Trianon conținea articolul unic prin care „Guvernul este autorizat a ratifica şi a face să se execute Tratatul…” În Expunerea de motive asupra Proiectului, semnată de ministrul Afacerilor Străine, Take Ionescu, se sublinia importanța esențială a tratatului, care confirma înfăptuirea unității statului național român. „Odată cu ratificarea Tratatului de la Trianon, relațiile dintre noi şi Ungaria vor deveni normale” – se declara în motivarea Proiectului.

Ședința Senatului României consacrată deliberării asupra Proiectului Legii de ratificare a Tratatului de Pace de la Trianon a fost condusă de președintele Senatului, generalul C. Coandă.

La dezbaterea Proiectului au luat cuvântul nouă senatori: I. Păcurariu, Ion Nistor, Ibrahim Themo, G.G. Mironescu, Liviu Micşa, Christache Georgescu, George Bilaşco, gen. Silviu Herbay, Eugeniu Bran. Dintre aceştia, cinci reprezentau provinciile istorice unite cu România. Dezbaterea a continuat în zilele de 16 şi 17 august 1920, încheindu-se cu discursul lui Take Ionescu şi votarea Legii.

Deliberările au fost dominate de *afirmarea stăruitoare a importanței politice şi istorice fundamentale a Tratatului de Pace* de la Trianon pentru România, precum şi de analizarea minuțioasă a unor insatisfacții generate de clauzele referitoare la trasarea graniței în Banat şi în Maramureş.

Cea mai consistentă expunere, cu caracter istoric fundamental, de ansamblu, a aparținut valorosului istoric Ion Nistor[3], iar chestiunile referitoare la Banat şi Maramureş au format obiectul atenției speciale, îndeosebi a reprezentanților acelor zone. Expunerea acestora a relevat şi aspecte sau opinii referitoare la desfăşurarea laborioasă a lucrărilor Conferinței de Pace, a complexității şi dificultăților deosebite ale acestora. Cei mai avizați dintre vorbitori au formulat opinii pertinente referitoare la o serie de articole şi clauze concrete ale Tratatului de la Trianon.

„Noi, ardelenii, am aşteptat cu impacientă încheierea Tratatului de Pace cu Ungaria pentru ca, consființind starea de drept şi de fapt, … să risipească unele nădejdi deşarte ce le mai nutreau frații noştri maghiari, deveniți acum cetățeni români… Noi, membri ai Partidului Național, votăm ratificarea acestui tratat. Când facem aceasta, ținem ca să căutăm oareşcare orientare în ce priveşte raporturile noastre cu statul vecin, cu Ungaria” – declara în cuvântul său senatorul Liviu Micşa[4]. „Ne dăm seama că în Ungaria şi poate şi la o parte a cetățenilor noştri de limbă maghiară, domneşte nemulțumire pe urma acestui tratat” – continua acelaşi senator, arătând că „nu putem decât să regretăm această nemulțumire şi să căutăm a-i face să înțeleagă că teritoriile pentru care am luptat… ne compet (ni se cuvin – n.n.) atât în baza dreptului istoric, cât şi în baza dreptului firesc.” Vorbitorul sublinia importanța prevederilor referitoare la drepturile minorităților cuprinse în hotărârea istorică a Unirii, de la Alba Iulia[5]. Abordând şi unele probleme politice interne de actualitate, discursul senatorului Liviu Micşa a generat unele observații sau precizări (Gh. Fleşariu, Ilie Beu ş.a.), discuția riscând a lua aspectul unor

[3] *Ibidem*, p. 629–634.
[4] *Ibidem*, p. 637.
[5] *Ibidem*, p. 638–639.

dispute politice ce depăşeau tema dezbaterii (efectele din Transilvania ale schimbării guvernului). Senatorul Liviu Micşa a subliniat necesitatea reformei administrative bazată pe principiul descentralizării şi a atras atenţia asupra unor comportamente necorespunzătoare în relaţiile cu minorităţile, relevate şi în presă. Încheierea acestui discurs a fost rezervată necesităţii reglementării chestiunii titlurilor împrumuturilor de război austro-ungare în favoarea celor pentru care recuperarea lor era o necesitate vitală[6].

Un amplu expozeu asupra situaţiei frontierei din Maramureş a fost desfăşurat cu deosebită competenţă în faţa plenului Senatului României de către senatorul George Bilaşco[7], reprezentant al acelei zone. Alte discursuri pertinente asupra unor probleme politico-istorice şi de actualitate referitoare la Transilvania au fost rostite de senatorii Silviu Herbay[8] şi Eugen Bran[9].

Deliberările Senatului României asupra ratificării Tratatului de la Trianon au fost cuprinzătoare, substanţiale, desfăşurate la un nivel superior de responsabilitate politică naţională. Analiza explicativă asupra unor insatisfacţii privind chestiunea frontierelor din Banat şi Maramureş a avut pe alocuri şi nota unei anumite dileme morale mai pronunţate, dar fără a ajunge să vizeze Tratatul însuşi, a cărui ratificare constituia în acel moment şi în perspectivă *o raţiune superioară de stat*.

Aceste probleme de ansamblu, de fond sau specifice, au fost sintetizate concluziv în remarcabilul discurs final din Senat rostit de Take Ionescu[10], în calitatea sa de ministru al Afacerilor Străine şi de iniţiator al proiectului de lege pentru ratificarea Tratatului de la Trianon. Oratorul a pus un accent special pe *importanţa Tratatului, a semnăturii depuse pe acest tratat* de către reprezentanţii României, pe răspunderea politică ce-i revine astfel în relaţiile politice interne şi internaţionale. Aceste realităţi fundamentale, dominante, impuneau o atenţie deosebită inclusiv în privinţa percepţiei unor aspecte mai sensibile referitoare la frontiere. Diplomatul de mare anvergură care era Take Ionescu putea înţelege, ca fruntaş al scenei politice interne, explicaţia unor nemulţumiri privind delicatele probleme ale frontierelor, dar era categoric în a nu putea accepta ca acestea să vizeze însăşi Tratatul supus ratificării. Ca om politic, putea admite „că altfel ar fi putut să iasă fruntariile României dacă Statul Român ar fi ştiut cum să-şi conducă acţiunea lui”[11]. El însuşi cunoştea foarte bine destule detalii privind modul de acţiune nesatisfăcător al unor reprezentanţi ai Statului Român la lucrările marelui forum al Conferinţei de Pace de la Paris. În viziunea politică a lui Take Ionescu, relaţiile României cu Ungaria urmau să înregistreze o schimbare, o dezvoltare cantitativă şi calitativă. „Suntem hotărâţi sincer să facem Ungariei toate facilităţile ca să fim în bune relaţiuni cu această ţară. Eu pricep durerile Ungariei. De la situaţiunea dinaintea războiului la situaţia actuală, de la Ungaria care mergea din creştetul Carpaţilor până la Marea Adriatică, la cea de azi, este o mare deosebire.

[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*, p. 650–652.
[8] *Ibidem*, p. 652–654.
[9] *Ibidem*, p. 654–656.
[10] *Ibidem*, p. 656–658.
[11] *Ibidem*, p. 656.

Evident, durerea trebuie să fie mare, cu atât mai mult cu cât Ungaria a lăsat colonii (minorităţi – n.n.) în statele noi, vecine. Ungaria se va găsi în viitor între greutăţile materiale interne şi greutăţile provocate de existenţa minorităţilor maghiare în noile state. Însă Ungaria trebuie să considere şi ea ca definitiv Tratatul acesta, orice ar avea în suflet… Unei astfel de Ungarii noi suntem datori să-i întindem mâna…”[12]

În finalul deliberărilor destul de largi, Proiectul de lege pentru ratificarea Tratatului de Pace de la Trianon a fost adoptat de Senatul României cu 68 bile albe şi o bilă neagră[13].

Procedura validării Proiectului Legii de ratificare a Tratatului a continuat conform normelor constituţionale, prin dezbaterea Proiectului în sesiunea extraordinară a *Adunării Deputaţilor*, în zilele de 25 şi 26 august 1920[14].

Şedinţa din 25 august 1920 a Adunării Deputaţilor[15], condusă de Duiliu Zamfirescu, Preşedinte, a încheiat dezbaterea Tratatului de Pace cu Germania, de la Versailles, prin votarea Proiectului de Lege pentru ratificarea lui (142 bile albe, o bilă neagră), trecând imediat la deliberările asupra ratificării Tratatului de Pace cu Ungaria, de la Trianon. Desfăşurarea acestora a putut fi mai alertă datorită şi faptului că o parte din procedurile preliminare declanşate prin Mesajul Regal din 9 august 1920, au fost îndeplinite la Senat. Astfel, Comitetul delegaţilor celor 7 Secţiuni (I. Lăzărescu, D. Rădulescu Preşedinte, Bobeş Panait, Al. Bilciurescu, dr. Ion Iacob, Florian Heredeu şi D.R. Ioanițescu Raportor) s-a întrunit în aceeaşi zi de 25 august 1920, a admis întocmai Proiectul de Lege pentru autorizarea ratificării Tratatului de la Trianon, prezentând raportul în plenul Adunării Deputaţilor din după-amiaza aceleiaşi zile; nu a mai fost aşadar necesară expunerea introductivă a Raportorului şi nici expunerea de motive a Ministrului de resort. Comitetul delegaţilor „a luat în cercetare Proiectul de Lege votat de Senat, … l-a admis întocmai cum a fost prezentat” şi a solicitat aprobarea Adunării Deputaţilor.

Dezbaterea generală a debutat destul de abrupt, prefigurând dezvoltarea deliberărilor asupra ratificării Tratatului de la Trianon în direcţia sensibilă a insatisfacţiilor trasării frontierelor de sud-vest, vest şi nord ale României (Banat – Crişana – Sătmar – Maramureş). Primul vorbitor, deputatul Avram Imbroane, după un cuvânt introductiv, a depus o Declaraţie a deputaţilor români bănăţeni, aparţinând tuturor partidelor politice reprezentate în Cameră (16 semnatari), care afirmau că vor „vota contra actului de ratificare a Tratatului care consfinţeste o nedreptate”. A urmat o consistentă expunere a deputatului Dumitru Lascu[16] referitoare la linia de frontieră de la limita de vest a judeţelor Arad, Bihor şi Satu Mare. Această expunere poate fi considerată drept *cea mai importantă*, de deosebit interes ştiinţific-istoric, pentru analiza, faptele şi detaliile din conţinut. Şedinţa din prima zi s-a încheiat după miezul nopţii, cu discursul general rostit de Amos Frâncu.

---

[12] *Ibidem*, p. 658.

[13] *Ibidem*.

[14] *Desbaterile Adunării Deputaţilor*. Sesiunea 1920. Şedinţele din 25, 26 august 1920 (sesiune extraordinară), nr. 54, din 11 sept. 1920, p. 1282–1288; nr. 55, din 17 sept. 1920, p. 1289–1302.

[15] *Ibidem*, nr. 54, din 11 sept. 1920, p. 1282–1288.

[16] *Ibidem*, p. 1283–1288.

La reluarea dezbaterilor (joi, 26 august 1920)[17], a luat cuvântul deputatul Gaspar Muth, reprezentantul şvabilor bănăţeni, care a protestat contra partajării Banatului, dar şi a neincluderii şvabilor în articolul 11 al Tratatului asupra minorităţilor din1919 (referitor la autonomia bisericească şi şcolară a saşilor şi secuilor). Declaraţia unui deputat maramureşan (citită în absenţă) deplângea faptul că românii din dreapta Tisei rămâneau în afara Ţării. În numele partidului socialist, deputatul N.D. Cocea a rostit un cuvânt ce conţinea doar afirmaţii generale referitoare la război. Traian Lalescu, deşi semnatar al Declaraţiei sus-menţionate a deputaţilor români din Banat, a reluat argumentarea şi într-un cuvânt personal.

Discursurile lui Iuliu Maniu în Cameră şi cel al lui Take Ionescu în Senat s-au ridicat la nivelul superior de gândire politică, elocinţă şi stil, *dominând* dezbaterile parlamentare consacrate ratificării Tratatului de la Trianon, prin orizontul lor cuprinzător, nuanţele abordării, conştiinţa şi responsabilitatea unor adevăraţi oameni de stat, mai mult decât doar politicieni.

Liderul Partidului Naţional Român din Transilvania a adus un adânc elogiu istoric marilor înaintaşi şi înfăptuitori ai Unirii, subliniind necesitatea „de a ne ridica în sfere mai înalte pentru a ne înălţa în sufletul nostru… pentru a merge mai departe…" Iuliu Maniu atrăgea atenţia asupra faptului caracteristic esenţial că „*izvorul adevărat al unirii neamului românesc nu este acest tratat, ... ci conştiinţa vie a neamului românesc şi hotărârea sa suverană*… Izvorul de drept al acestei înfăptuiri măreţe sunt hotărârile luate în Bucovina, Basarabia şi Ardeal… Acest Tratat (de la Trianon – n.n.) însemnează numai o recunoaştere internaţională, întărirea în domeniul internaţional a unirii şi a unui Stat puternic…" Dar, acest Tratat – continua Iuliu Maniu – „are şi părţi umbroase. Este omenesc şi aş zice este fatal să fie aşa. Aceste umbre ne dor foarte mult." Oricât de mare era bucuria înfăptuirii istorice a Unirii, „suntem datori să ne ocupăm de aceste părţi dureroase… (dar) *nu este permis ca ele să întunece perspectiva mare şi grandioasă a operei ... neamului românesc*."[18] Prin aceste sublinieri şi nuanţe, ilustrul orator dădea în mod indirect, dar implicit, răspunsul necesar şi îndrumarea înţeleaptă, rostite la momentul potrivit, în care se resimţea încă influenţa unor stări emotive, a unor vederi parţiale, tendinţe ce puteau afecta înţelegerea completă a semnificaţiilor istorice şi politice majore.

Exprimarea acestor adevăruri complexe era deosebit de necesară; ele nu puteau fi trecute sub tăcere sau ocolite, oricât de dificilă era abordarea lor şi formularea unor concluzii apte să contribuie hotărâtor la soluţionarea lor. Pe deplin conştient de răspunderea apăsătoare a unui asemenea demers politic, Iuliu Maniu nu a ezitat să numească în mod concret şi chiar analitic durerile ce umbreau satisfacţia generală a înfăptuirii Marii Uniri.

Cu o luciditate politică remarcabilă, Iuliu Maniu a sintetizat aspectele esenţiale referitoare la trasarea frontierelor din Banat, Crişana şi Maramureş, apreciată ca „un joc al unui capriciu nepătruns." Oratorul aprecia că „această stare de lucruri, cu o cunoaştere mai adâncă a împrejurărilor şi cu o insistenţă mai

[17] *Ibidem*, nr. 55, din 17 sept. 1920, p. 1289–1302.
[18] *Ibidem*, p. 1292–1296.

sârguincioasă asupra acestei părți a intereselor mari ale noastre naționale, s-ar fi putut remedia." Unele clauze referitoare la minoritățile etnice erau considerate şi de Iuliu Maniu ca fiind susceptibile să aducă atingere suveranității României, dar el sublinia încă o dată importanța asigurării drepturilor minorităților, a promovării spiritului de toleranță al poporului român.

În aceleaşi modalități, oratorul a formulat observații şi la alte clauze ale Tratatului de la Trianon, îndeosebi la cele financiare, referindu-se apoi şi la unele aspecte ale activității Consiliului Dirigent, al cărui preşedinte era, privitoare la pregătirea Tratatului de Pace cu Ungaria.

Oratorul nu s-a putut însă abține în întregime, de a îndrepta – în calitatea sa din acel moment, de lider al opoziției naționale – unele observații către adversarii politici de la putere, fapt ce i-a atras desigur replici corespunzătoare, îndeosebi prin Duiliu Zamfirescu.

Este semnificativ faptul că, în finalul discursului său, Iuliu Maniu a ținut să sublinieze în mod deosebit ideile referitoare la schimbările importante, necesare, din domeniul relațiilor româno-ungare. „Când încheiem acest proces, noi nu ducem cu noi o dușmănie față de vecinii noştri pe care soarta i-a pus în apropierea noastră… în viitor trebuie să fie între națiuni o frățietate adevărată."[19]

Discursul lui Take Ionescu, ministrul de Externe, din finalul deliberărilor Adunării Deputaților, a reprezentat în mod firesc momentul concluziv al ratificării Tratatului de la Trianon de către Parlamentul României. Vorbitorul a subliniat faptul că nu poate exista niciun om politic român care să-şi ia răspunderea neiscălirii sau respingerii tratatului numai din cauza unor insatisfacții parțiale, fie ele chiar justificate. Ministrul de Externe al României insista asupra părții pozitive a politicii Statului Român, al cărei rezultat era faptul că granițele României s-au hotărât prin tratate internaționale, care le asigurau în noua configurație de drept şi relații internaționale. Aceste granițe ar fi putut fi şi altfel, ceva mai favorabile, numai în câteva detalii, dar cu siguranță că nu ar fi putut fi aşa cum se dorea sau se spera; aceste concluzii politice erau explicate detaliat de Take Ionescu[20]. Cu toate acestea, în finalul deliberărilor s-au mai adăugat alte două declarații – P. Râmneanțu, privitoare la Banat, care declara că nu va vota ratificarea tratatului, şi un grup de deputați ofițeri de rezervă care declarau că „numai cu inima îndurerată vom vota ratificarea Tratatului de Pace de Ungaria."

Cerându-se şi admițându-se prin vot închiderea discuției, s-a citit apoi articolul unic prin care se ratifica Tratatul de Pace de la Trianon, care a fost supus votului. Rezultatul votării a fost admiterea articolului unic[21]. Din 154 voturi, bilele albe „pentru" au fost în număr de 134, iar bilele negre „contra" au fost în număr de 20.

Acest rezultat poate fi considerat ca fiind firesc, exprimând caracterul democratic, deschis, al deliberărilor Parlamentului României asupra unei chestiuni esențiale privitoare la situația şi statutul internațional al Statului Român.

Rezultatele analizei politice parlamentare şi ale importantei hotărâri adoptate, de ratificare de către România a Tratatului de Pace de la Trianon încununau astfel

[19] *Ibidem*.
[20] *Ibidem*, p. 1297–1301.
[21] *Ibidem*, p. 1302.

exprimarea percepției constructive a Tratatului în societatea românească, în conştiința publică a epocii, cu efecte pozitive în perspectiva pe termen scurt şi mediu a evoluției interne şi externe a Statului Român.

*

Articolul final al Tratatului stipula faptul că el „va fi ratificat… Depunerea ratificărilor se va face la Paris în cel mai scurt timp posibil. Puterile al căror guvern îşi are reşedința în afară de Europa vor avea facultatea de a se mărgini să facă cunoscut Guvernului Republicii Franceze, prin reprezentantul lor diplomatic la Paris, că ratificarea lor a fost dată şi, în acest caz, vor trebui să transmită, cât mai curând posibil, instrumentul ratificării."[22]. Asupra finalizării procedurii de ratificare, în vederea intrării în vigoare a Tratatului, acelaşi articol 364 din final stabilea că „Un prim proces-verbal de depunerea ratificărilor se va întocmi îndată ce Tratatul va fi fost ratificat de Ungaria, de o parte şi de trei dintre Principalele Puteri Aliate şi Asociate, de altă parte. Îndată după încheierea acestui prim proces-verbal, tratatul va intra în vigoare între Înaltele Părți contractante, care în acest mod îl vor fi ratificat. Pentru calcularea tuturor termenelor prevăzute prin Tratatul de față, această dată va fi data punerii în vigoare. În toate celelalte privințe, Tratatul va intra în vigoare pentru fiecare Putere, la data depunerii ratificării sale. Guvernul francez va remite tuturor puterilor semnatare o copie certificată ca fiind conformă de pe procesele-verbale ale depunerii ratificărilor."[23]

Aşadar, potrivit acestor stipulațiuni, data de referință pentru intrarea în vigoare a Tratatului urma a fi data ratificării lui de către Ungaria şi de către trei dintre Principalele Puteri, actul semnat şi ratificat fiind definit ca Tratat de Pace cu Ungaria. Intrarea în vigoare pentru fiecare putere se va produce la data depunerii ratificării.

Desfăşurarea calendaristică a ratificării Tratatului de către Puterile semnatare a început în vara anului 1920. România a îndeplinit această prevedere a Tratatului prin dezbaterea ratificării sale în Senat şi în Camera Deputaților, în perioada 14–26 august 1920. Majoritatea Puterilor semnatare au realizat procedurile ratificării în a doua parte a anului 1920 şi la începutul celui următor.

La Londra, în Camera Comunelor, dezbaterea Legii de ratificare a Tratatului de la Trianon s-a desfăşurat în principal la 20 aprilie 1921, fiind continuată şi finalizată în zilele de 25–26 aprilie 1921. În Camera Lorzilor, dezbaterea a avut loc la 5 mai 1921, afirmându-se cu pregnanță atât punctele de vedere *pro*, cât şi cele *contra*, în dezbateri marcate pe alocuri de o atmosferă aprinsă.

Ratificarea Tratatului de la Trianon de către Ungaria a constituit proba *cea mai dificilă* a finalizării şi intrării în vigoare a Tratatului, a necesitat o durată ceva mai lungă, din cauza complexității sale deosebite. La 15 noiembrie 1920, propunerea legislativă a guvernului Teleky Pál privind „organizarea păcii de la Trianon" a fost întâmpinată de Adunarea Națională printr-o „Declarație solemnă de

[22] *Desăvârşirea unității național-statale*…, p. 397.
[23] *Ibidem*, p. 398.

protest”[24]. Procesul ratificării ungare a fost desigur cel mai anevoios, sarcina promovării lui fiind gravă şi ingrată în condiţiile necesităţii asumării ei de către oficialităţile politico-diplomatice ale noului stat, cunoscute pentru atitudinea lor potrivnică Trianonului. Factorii direct răspunzători au trebuit să facă apel la argumentele diplomatice supreme ale *raţiunii de stat a Ungariei*, fără a se putea împotrivi speranţei înverşunate de îndreptare chiar parţială a lucrurilor. Într-o asemenea atmosferă extrem de tensionată, noul guvern Bethlen István, prin Ministrul de Externe Bánffy Miklós, cu stăruinţele unora dintre Puterile Aliate, au izbutit să exopereze, la 26 iulie 1921, adoptarea de către Adunarea Naţională a „articolului de lege XXXIII privitor la Tratatul de Pace de la Trianon”, echivalent al ratificării[25]. Imediat după adoptarea textului, membrii Adunării Naţionale au repetat protestul, încadrându-se în curentul larg al revizionismului ungar.

Conform precizării din partea introductivă a Tratatului de Pace cu Ungaria, „de la data punerii în vigoare a prezentului Tratat, starea de război va lua sfârşit. Din acest moment şi sub rezerva dispoziţiilor prezentului Tratat, vor exista relaţii oficiale între Puterile Aliate şi Asociate şi Ungaria.”[26]

În sensul celor de mai sus, ne putem da seama ce ar fi putut însemna ipoteza aberantă a respingerii ratificării Tratatului de la Trianon de către Ungaria, sau de către România, de către vreuna dintre Puterile Aliate, de către oricare Înaltă Parte Contractantă a Tratatului ! Riscul fără precedent, al aruncării în haos a relaţiilor internaţionale şi cel al reluării războiului, al sancţiunilor extreme, putea deveni o realitate.

Reprezentanţii Puterilor Aliate au încheiat la Paris, în data de 26 iulie 1921, orele 18.00, un Protocol preliminar care preciza că „În momentul procedării la prima depunere a ratificărilor Tratatului de Pace între Puterile Aliate şi Asociate şi Ungaria, semnat la Trianon la 4 iunie 1920, Puterile Aliate declară că îşi rezervă toate drepturile ce le-ar putea aparţine ca urmare a neexecutării clauzelor de armistiţiu sau a executării lor incomplete din partea Ungariei.”[27]

În aceaşi zi şi la aceaşi oră, aceiaşi reprezentanţi au procedat la întocmirea Procesului-Verbal de depunere a Ratificărilor Tratatului de Pace semnat la Trianon la 4 iunie 1920, remise Guvernului Republicii Franceze[28]. Instrumentele de ratificare sau notificările trimiterii lor, produse şi găsite – după examinarea lor – în formă bună şi conformă, au fost încredinţate Guvernului Republicii Franceze pentru a rămâne depozitate în arhivele sale. Procesul-verbal precizează că depunerile au fost efectuate de patru dintre Principalele Puteri Aliate şi Asociate: Imperiul Britanic, Franţa, Italia şi Japonia[29], de alte cinci Puteri Aliate şi Asociate: Belgia, România, Statul Sârbo-Croato-Sloven, Siam şi Ceho-Slovacia, precum şi de către

[24] *Magyarország történeti kronológiája*. III, *1848–1944*, Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó p. 876.
[25] *Ibidem*, p. 881.
[26] *Desăvârşirea unităţii naţional-statale*…, p. 274.
[27] Arhiva diplomatică a României. Ministerul Afacerilor Externe. „Procese-verbale de depunere a ratificărilor Convenţiei [*sic! n.n.*] de Pace de la Trianon, 4 iunie 1920”. Mapă nenumerotată. Protocol din 26 iulie 1921.
[28] *Ibidem*, proces-verbal din 26 iulie 1921.
[29] Vezi şi nota 31, infra.

Ungaria, menționându-se că depunerile ulterioare vor fi avizate conform dispozițiilor clauzelor finale ale Tratatului.

În acest sens, în data de 15 octombrie 1921 ora 11.00, a fost dresat Procesul-Verbal de depunere a Ratificării Tratatului de Pace semnat la Trianon la 4 iunie 1920, de către Regele Greciei, remisă de însărcinatul cu afaceri al Greciei la Paris; acest proces-verbal a fost semnat numai de reprezentanții Franței şi Greciei, A. Briand şi P.A. Metaxas[30].

Un Proces-Verbal similar a fost încheiat la 31 octombrie 1921 ora 11^{00}, pentru depunerea Ratificării Tratatului de la Trianon de către Împăratul Japoniei. Ambasadorul Japoniei la Paris a informat Guvernul Franței prin Nota din 21 iulie 1921, că Împăratul Japoniei ratificase Tratatul (fără precizarea datei). De altfel, ambasadorul Japoniei a participat la prima depunere a Ratificărilor din 26 iulie 1921, fiind printre semnatarii Procesului-verbal[31].

Nu poate trece neobservat faptul că în cursul aceleaşi zile de miercuri, 26 iulie 1921, au avut loc *trei momente* din istoricul ratificărilor Tratatului. În cursul dimineții, la Budapesta, Adunarea Națională a adoptat „articolul XXXIII privitor la Tratatul de Pace de la Trianon", fapt ce a fost comunicat cu urgență maximă Guvernului Franței, depozitarul tuturor actelor Tratatului. Ca urmare a acestei comunicări, în seara aceleiaşi zile de 26 iulie 1921 a fost semnat la Paris, la orele 18.00, Protocolul prin care Puterile Aliate îşi rezervau drepturile ce le-ar putea aparține într-o eventuală situație de neconformitate a Ungariei. La aceeaşi oră, a fost semnat şi primul Proces-Verbal de depunere a Ratificărilor Tratatului de către primele zece State. Importanța sa constă în aceea că el era actul juridic principal care permitea *intrarea în vigoare* a Tratatului. Desfăşurarea cronologică accelerată a faptelor sus-menționate constituie şi un indiciu al modului în care au acționat toți factorii ce au concurat la îndeplinirea clauzelor asumate prin Tratat.

Se constată că în niciunul dintre documentele de depunere a Ratificărilor sus-menționate nu este inclusă data încheierii sau îndeplinirii procedurii de ratificare de către Statele semnatare ale Tratatului.

După 26 iulie 1921, urmau să depună ratificările Statele Unite ale Americii, China, Cuba, Nicaragua, Panama, Polonia şi Portugalia. Acestora li se adaugă alte zece State semnatare ale Pactului Societății Națiunilor, inclus ca Partea I-a în Tratatul de la Trianon, cu ratificările respective (Bolivia, Brazilia, Ecuador, Guatemala, Haiti, Hedjaz, Honduras, Liberia, Peru, Uruguay).

Menționăm, totodată, faptul că desfăşurarea şi conținutul dezbaterilor referitoare la toate respectivele ratificări sunt încă prea puțin cunoscute în majoritatea cazurilor.

Consemnarea ratificării ungare şi a ratificărilor îndeplinite până la acea dată de majoritatea Puterilor semnatare *marca intrarea în vigoare efectivă a Tratatului* între Înaltele Părți Contractante. Depunerea ratificărilor şi remiterea copiilor certificate se va încheia în perioada imediat următoare.

[30] Arhiva diplomatică a României. Ministerul Afacerilor Externe. Proces-verbal din 15 octombrie 1921.

[31] *Ibidem*, proces-verbal din 31 octombrie 1921.

Îndeplinirea de conformitate a acestor prevederi ale Tratatului de la Trianon trebuie considerată în plenitudinea importanței sale, nu numai strict formale sau pur juridice, ci în cadrul de ansamblu a tot ceea ce însemna intrarea efectivă în vigoare a unui act *de anvergură internațională fundamentală*, pus în aplicare practică prin *exercitarea deplină a forței dreptului*, a voinței şi puterii politice unanime, integrale, în planul largilor desfăşurări ale relațiilor internaționale ce vor urma.

Data de referință *politică* a Tratatului de la Trianon este aceea a actului semnării sale, 4 iunie 1920, iar data de referință *istorică* este aceea a intrării efective în vigoare prin consemnarea ratificării ungare şi a ratificărilor majorității puterilor semnatare.

România se situa în primul plan al acestor desfăşurări, atât în calitatea ei de Putere semnatară a Tratatului alături de celelalte Puteri Aliate şi Asociate, cât şi prin ponderea ei în conținutul dispozițiilor Tratatului. Nu în ultimul rând, aceste semnificații se referă şi la stabilirea relațiilor normale ale României şi celorlalte Puteri semnatare cu Ungaria. *Prin Tratatul de la Trianon, Ungaria a redevenit, după aproape patru secole, un stat independent*. Tratatul de la Trianon a inaugurat astfel relațiile diplomatice ale Ungariei cu Puterile semnatare. Inaugurarea *relațiilor diplomatice româno-ungare* a fost pregătită în paralel cu desfăşurarea ratificărilor tratatului, ca între două state noi, vecine, la nivel inițial de Misiune, apoi de Legație.

În ansamblul acestor ample evoluții politico-diplomatice determinate de elaborarea, semnarea, ratificarea şi intrarea în vigoare a Tratului de la Trianon, cunoaşterea analitică a desfăşurării tuturor ratificărilor de către Puterile semnatare este de un real interes științific pentru înțelegerea mai aprofundată a unor nuanțe şi poziții. În apropierea centenarului de la încheierea Tratatului, cunoaşterea comparativă şi evaluarea tuturor ratificărilor este *încă în stadiu de deziderat*.

Istoriografia din principalele țări implicate în Tratatul de la Trianon este încă marcată de *abordarea parțială*, subiectiv-națională, politică, a acestuia. Perspectiva *istorică* asupra Trianonului ar putea favoriza perceperea lui mai obiectivă. Ea este însă limitată de puseele revizioniste şi neorevizioniste ale intereselor politice care afectează realizarea unor lucrări ştiințifice de orizont cuprinzător, de autentică valoare *istoriologică* şi teoretico-principială *la nivelul secolului al XXI-lea*.

Secolul precedent a înregistrat, chiar în țări dezvoltate, cu tradiții istoriografice valoroase, polarizarea unor viziuni părtinitoare, inclusiv în titlurile unor lucrări bine apreciate. Această observație se poate desprinde şi din încercarea unei evaluări de ansamblu a ratificărilor Tratatului de la Trianon. Majoritatea lucrărilor le analizează fie prin prisma revizionismului, fie prin cea a anti-revizionismului, fie reprezentând bilanțuri istoriografice naționale. În unele lucrări occidentale, Tratatul de la Trianon este privit mai ales prin prisma referitoare la *Chestiunea ungară*[32], care îi limitează perspectiva istorică. Tratatul de la Trianon, atât în elaborarea cât şi în ratificarea sa juridico-politică, dar mai ales ca act istoric fundamental, înseamnă desigur mult mai mult decât „chestiunea ungară", înseamnă suma nu numai

[32] *The Hungarian Question in the British Parliament. Speeches, Questions and Answers in the House of Lords and the House of Commons from 1919 to 1920.* With an Introduction by Roland E.L.Vaugham Williams, K.C. London, Grant Richards, 1933.

aritmetică, ci organică, a tuturor chestiunilor păcii şi relaţiilor internaţionale în perioada postbelică până azi şi în perspectiva largă a viitorului.

Indiferent de deosebirile de vederi şi de interesele sau chiar de contradicţiile acute în unele cazuri, *în absolut toate situaţiile a trebuit să se impună în final raţiunea politică superioară, raţiunea de stat, raţiunea existenţei şi a asigurării viitorului fiecărui stat*, care a aplatizat în cele din urmă asperităţile ce păreau în unele cazuri ireductibile, datorită desfăşurării lor sub egida forumului Conferinţei de Pace.

Deasupra tuturor acestor desfăşurări s-au impus *imperativul şi raţiunea supremă a Păcii internaţionale*, căreia au trebuit să i se subordoneze în cele din urmă toţi factorii implicaţi în aceste ample evoluţii politico-diplomatice.

Aceste constatări ştiinţifice obiective, de esenţă universală, înlătură cu desăvârşire toate strădaniile speculative de redefinire a Tratatului de Pace cu Ungaria de la Trianon prin falsificarea grosolană a modificării titlului în acela de „*Dictatul*" de la Trianon, manevră ce se dovedeşte tot mai mult profund ofensatoare, inadmisibilă, provocatoare, de-a dreptul periculoasă, reclamând precizarea cuvenită din partea comunităţii internaţionale.

Din aceste *dimensiuni globale*, rezultă cu necesitate şi concluziile ştiinţifice, istorice fundamentale asupra importanţei Tratatului de la Trianon în istoria universală contemporană.

Raţiunea supremă absolută, de esenţă divină, a prezidat la încheierea marii tragedii a Primului Război Mondial prin revenirea Omenirii la normalitatea binefăcătoare a Păcii.

Raţiunea superioară proprie, specifică, a fiecărui stat şi raţiunea supremă a Păcii internaţionale sunt factorii fundamentali cu valabilitate permanentă, inclusiv azi, în desfăşurarea relaţiilor internaţionale. Înfăptuirea Uniunii Europene, integrarea europeană a aproape tuturor statelor din zona central-est şi sud-est europeană au deschis o perspectivă nouă în aprofundarea acestor lecţii ale istoriei universale.

Faţă de tribulaţiile ce afectează încă cunoaşterea exactă şi aprecierea corespunzătoare a Tratatului de la Trianon, sau care pot chiar afecta desfăşurarea relaţiilor socio-politice îndeosebi prin practicarea largă a manipulărilor politice, *Trianonul însuşi ne oferă soluţia* mult mai veridică, aceea de a fi considerat ca un capitol valoros de *cultură istorică, o probă de conştiinţă şi de meditaţie responsabilă* în perspectiva creatoare a lumii de azi şi de mâine.

ANEXE*

PROTOCOLE.

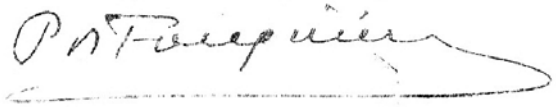
Au moment de procéder au premier dépôt des ratifications du Traité de Paix entre les Puissances alliées et associées et la Hongrie, signé à Trianon le 4 juin 1920, les Puissances alliées déclarent réserver tous les droits pouvant leur appartenir par suite de la non-exécution des clauses d'Armistice ou de leur exécution incomplète de la part de la Hongrie.

FAIT à Paris, le vingt-six juillet 1921, à dix-huit heures.

(L. S.) MILNE CHEETHAM.
(L. S.) JULES CAMBON.
(L. S.) BONIN.
(L. S.) K. ISHII.
(L. S.) E. DE GAIFFIER.
(L. S.) D. J. GHIKA.
(L. S.) M. BOCHKOVITCH.
(L. S.) CHAROON.
(L. S.) STEFAN OSUSKY.
(L. S.) PRAZNOWSKI.

Copie certifiée conforme :

Pour le Ministre des Affaires Étrangères,
Le Chef du Service du Protocole,

* Arhiva Diplomatică a României. Ministerul Afacerilor Externe. „Procese-verbale de depunere a ratificărilor Convenției [sic ! – n.n.] de Pace de la Trianon, 4 iunie 1920". Mapă nenumerotată.

PROCÈS-VERBAL

DU DÉPÔT DES RATIFICATIONS SUR LE TRAITÉ DE PAIX

SIGNÉ À TRIANON LE 4 JUIN 1920,

Entre, d'une part, les États-Unis d'Amérique, l'Empire Britannique, la France, l'Italie et le Japon, Principales Puissances alliées et associées, la Belgique, la Chine, Cuba, la Grèce, le Nicaragua, le Panama, la Pologne, le Portugal, la Roumanie, l'État Serbe-Croate-Slovène, le Siam et l'État Tchéco-Slovaque, constituant avec les Principales Puissances ci-dessus les Puissances alliées et associées et d'autre part, la Hongrie, ainsi que sur les actes suivants qui le complètent : le PROTOCOLE et la DÉCLARATION, en date à Trianon du même jour.

En exécution des clauses finales du Traité de Paix signé à Trianon le 4 juin 1920, les soussignés se sont réunis au Ministère des Affaires étrangères, à Paris, pour procéder au dépôt des Ratifications et les remettre au Gouvernement de la République française.

Les Instruments des Ratifications ou notifications de leur envoi, par quatre des PRINCIPALES PUISSANCES ALLIÉES ET ASSOCIÉES, savoir :

L'Empire britannique,

Pour le Traité de Paix, le Protocole et la Déclaration;

La France,

Pour le Traité de Paix, le Protocole et la Déclaration;

L'Italie,

Pour le Traité de Paix, le Protocole et la Déclaration ;

Le Japon,

Pour le Traité de Paix, le Protocole et la Déclaration (l'instrument sera remis ultérieurement) ;

Et par les autres PUISSANCES ALLIÉES ET ASSOCIÉES ci-après, savoir :

La Belgique,

Pour le Traité de Paix, le Protocole et la Déclaration ;

La Roumanie,

Pour le Traité de Paix, le Protocole et la Déclaration ;

L'État serbe-croate-slovène,

Pour le Traité de Paix, le Protocole et la Déclaration ;

Le Siam,

Pour le Traité de Paix, le Protocole et la Déclaration ;

La Tchéco-Slovaquie,

Pour le Traité de Paix, le Protocole et la Déclaration ;

Ainsi que par

La Hongrie,

Pour le Traité de Paix, le Protocole et la Déclaration ;

ont été produits et ayant été, après examen, trouvés en bonne et due forme, sont confiés au Gouvernement de la République française pour rester déposés dans ses archives.

Conformément aux dispositions des clauses finales précitées, le Gouvernement français donnera avis aux Puissances contractantes des dépôts des Instruments des Ratifications ultérieurement effectués par les États qui sont signataires desdits Traité, Protocole et Déclaration et qui n'ont pas été en mesure de procéder dès aujourd'hui à cette formalité.

EN FOI DE QUOI, les soussignés ont dressé le présent procès-verbal et y ont apposé leurs cachets.

FAIT à Paris, le vingt-six juillet 1921, à dix-huit heures.

(L. S.) MILNE CHEETHAM.
(L. S.) JULES CAMBON.
(L. S.) BONIN.
(L. S.) K. ISHII.
(L. S.) E. DE GAIFFIER.
(L. S.) D. J. GHIKA.
(L. S.) M. BOCHKOVITCH.
(L. S.) CHAROON.
(L. S.) STEFAN OSUSKY.
(L. S.) PRAZNOWSKI.

Copie certifiée conforme :

Pour le Ministre des Affaires Étrangères,
Le Chef du Service du Protocole,

PROCÈS-VERBAL

DU DÉPÔT DES RATIFICATIONS PAR LA GRÈCE

SUR LE TRAITÉ DE PAIX

SIGNÉ À TRIANON LE 4 JUIN 1920.

Entre, d'une part, les États-Unis d'Amérique, l'Empire Britannique, la France, l'Italie et le Japon, Principales Puissances alliées et associées, la Belgique, la Chine, Cuba, la Grèce, le Nicaragua, le Panama, la Pologne, le Portugal, la Roumanie, l'État Serbe-Croate-Slovène, le Siam et l'État Tchéco-Slovaque, constituant avec les Principales Puissances ci-dessus les Puissances alliées et associées et, d'autre part, la Hongrie, ainsi que sur les actes suivants qui le complètent : le PROTOCOLE et la DÉCLARATION, en date à Trianon du même jour.

En exécution des clauses finales du Traité de Paix signé à Trianon, le 4 juin 1920, LE CHARGÉ D'AFFAIRES DE GRÈCE À PARIS s'est présenté aujourd'hui au Ministère des Affaires Étrangères, à Paris, pour procéder au dépôt des ratifications de Sa Majesté le Roi de Grèce, sur ledit Traité, le Protocole et la Déclaration, et les remettre au Gouvernement de la République française.

L'instrument de ratification a été produit et ayant été, après examen, trouvé en bonne et due forme a été confié au Gouvernement de la République Française pour rester déposé dans ses archives.

Conformément aux dispositions des clauses finales précitées, le Gouvernement français donnera avis de ce dépôt aux Puissances contractantes.

EN FOI DE QUOI, les soussignés ont dressé de présent procès-verbal et y ont apposé leurs cachets.

FAIT à Paris, de quinze octobre 1921, à onze heures.

(L. S.) A. BRIAND.

(L. S.) P. A. METAXAS.

Copie certifiée conforme :

Pour le Ministre des Affaires Étrangères,
Le Chef du Service du Protocole,

PROCÈS-VERBAL

DU DÉPÔT DES RATIFICATIONS PAR LE JAPON

SUR LE TRAITÉ DE PAIX

SIGNÉ À TRIANON LE 4 JUIN 1920,

Entre, d'une part, les États-Unis d'Amérique, l'Empire Britannique, la France, l'Italie et le Japon, Principales Puissances alliées et associées, la Belgique, la Chine, Cuba, la Grèce, le Nicaragua, le Panama, la Pologne, le Portugal, la Roumanie, l'État Serbe-Croate-Slovène, le Siam et l'État Tchéco-Slovaque, constituant avec les Principales Puissances ci-dessus les Puissances alliées et associées et, d'autre part, la Hongrie, ainsi que sur les actes suivants qui le complètent : le PROTOCOLE et la DÉCLARATION, en date à Trianon du même jour.

En exécution des clauses finales du Traité de Paix signé à Trianon, le 4 juin 1920, L'AMBASSADEUR DU JAPON À PARIS s'est présenté aujourd'hui au Ministère des Affaires Étrangères, à Paris, pour procéder au dépôt des ratifications de Sa Majesté l'Empereur du Japon, sur ledit Traité, le Protocole et la Déclaration, et les remettre au Gouvernement de la République Française.

L'Ambassadeur du Japon à Paris ayant informé le Gouvernement français, conformément aux dites clauses finales, par note en date du 21 juillet 1921 que Sa Majesté l'Empereur du Japon avait ratifié les Actes susdits, a participé au premier dépôt des ratifications le 26 juillet 1921.

L'instrument des ratifications a été produit et ayant été, après examen, trouvé en bonne et due forme, a été confié au Gouvernement de la République Française pour rester déposé dans ses archives.

Conformément aux dispositions des clauses finales précitées, le Gouvernement français donnera avis de ce dépôt aux Puissances contractantes.

EN FOI DE QUOI, les soussignés ont dressé le présent procès-verbal et y ont apposé leurs cachets.

FAIT à Paris, le trente et un octobre 1921, à onze heures.

(L. S.) L. BONNEVAY.
(L. S.) K. ISHII.

Copie certifiée conforme :

Le Ministre plénipotentiaire,
Chef du Service du Protocole,

IV. IN MEMORIAM

ACADEMICIAN FLORIN CONSTANTINIU
(8 aprilie 1933 – 13 aprilie 2012)

În ziua de 13 aprilie 2012, în „Vinerea Mare", s-a stins din viaţă, trist, după lungi suferinţe, academicianul *Florin Constantiniu*.

Vestea ne-a cutremurat pe toţi, colegi şi preţuitori ai distinsului istoric, model de conduită morală, care a slujit cu credinţă, în modul cel mai deplin, ştiinţa în slujba interesului naţional, a progresului naţiunii noastre.

Fost elev la Colegiul Naţional „Sf. Sava" din Bucureşti, student eminent al Facultăţii de Istorie a Universităţii din Capitala ţării, în anii 1951–1956, *Florin Constantiniu* a optat, după obţinerea licenţei, pentru munca de cercetare ştiinţifică la Institutul de Istorie „N. Iorga" al Academiei Române. Aici, sub îndrumarea Acad. Andrei Oţetea, care i-a arătat o preţuire deosebită, şi-a dezvoltat aptitudinile, şi-a lărgit orizontul cunoaşterii şi şi-a însuşit metoda riguroasă a informaţiei istorice.

Cunoaşterea temeinică a limbilor de circulaţie internaţională i-a înlesnit accesul la surse istorice importante, pe care le-a introdus în circuitul ştiinţific.

Înzestrat cu o memorie extraordinară şi o curiozitate ştiinţifică deosebită, el a realizat lucrări exemplare, prin bogăţia informaţiei, eleganţa stilului şi amploarea viziunii.

Teza lui de doctorat *Relaţiile agrare din Ţara Românească şi Moldova în secolul al XVIII-lea* – susţinută în anul 1968, tipărită în 1972 şi premiată de Academia Română –, prin erudiţie, noutatea informaţiei şi orizontul larg de istorie comparată a marcat un moment important, nu numai în cariera lui ştiinţifică, dar şi în viaţa Institutului de Istorie „N. Iorga".

Ea a devenit lucrare de referinţă în privinţa exigenţelor cerute acestui gen de lucrări.

Aria preocupărilor ştiinţifice ale lui *Florin Constantiniu* a fost deosebit de largă, atât în ceea ce priveşte direcţiile de cercetare, cât şi a epocilor studiate. Nu a fost program ştiinţific important, realizat în Institut – de la publicaţii de surse şi până la marile sinteze de istorie – care să nu fi beneficiat de contribuţiile lui, întotdeauna temeinice, definindu-i personalitatea, excelenţa profesională.

Devotat Institutului de Istorie „N. Iorga", pe care nu l-a părăsit până la pensionare, *Florin Constantiniu*, prin autoritatea ştiinţifică, câştigată prin muncă, a ridicat prestigiul Institutului, al cărui ctitor, N. Iorga, i-a fost exemplu de devoţiune, pentru ştiinţă şi ţară.

Educaţia şi formaţia ştiinţifică a lui *Florin Constantiniu* i-au întărit convingerea că lucrurile durabile presupun continuitate, un cadru instituţional propice înaintării tradiţiei. De aici implicarea lui în preocuparea de a păstra şi

promova în Institutul de Istorie „N. Iorga" spiritul ştiinţific care să-l menţină ca partener respectat în fluxul istoriografic mondial.

Formarea ca cercetător ştiinţific în domeniul medievisticii, rigoarea în investigaţiile întreprinse, analiza critică a informaţiei, i-au permis lui *Florin Constantiniu*, atunci când arhivele din domeniul Istoriei contemporane au devenit accesibile şi el a putut să cerceteze în mari centre ştiinţifice din Europa şi S.U.A., să-şi apropie acest domeniu şi să se impună ca unul dintre marii istorici ai celui de-al Doilea Război Mondial.

Prezent la reuniuni ştiinţifice internaţionale cu rapoarte, comunicări sau intervenţii de larg ecou, *Florin Constantiniu* era văzut nu numai ca unul dintre istoricii români de marcă, ci şi ca un exponent al înaltului spirit european. Sinteza lui *O istorie sinceră a poporului român*, publicată în 1997 – şi care a cunoscut un succes editorial, pe care nu l-a avut nicio lucrare de istorie de până acum – probează viziunea largă a savantului şi metoda severă de lucru a istoricului, demn de acest nume.

*

A spune că valoarea unei instituţii este dată de valoarea membrilor ei este a spune un lucru comun.

Constituie un titlu de mândrie pentru Academia Română faptul de a-l fi avut printre membrii ei străluciţi pe *Florin Constantiniu*.

*

Sunt convins că ceea ce este etern din opera lui *Florin Constantiniu* nu va fi lăsat uitării, potrivit adagiului latinesc: *non omnis moriar*.

Amintirea neştearsă în inimile noastre, cu respect şi dragoste va fi omagiul permanent pe care i-l datorăm Academicianului *Florin Constantiniu*, care a ilustrat, în mod exemplar, viaţa ştiinţifică de la Institutul de Istorie „N. Iorga" al Academiei Române şi din Academia Română – „sanctuarul spiritualităţii româneşti".

Acad. Ştefan Ştefănescu

VASILE ADAMACHI – 120

S-au scurs 120 de ani de când s-a stins din viaţă marele filantrop Vasile Adamachi şi tot atâţia de când a făcut Academiei Române una dintre cele mai de seamă donaţii, graţie căreia mulţi dintre membrii înaltului for de cultură şi de ştiinţă al ţării îi datorează formaţia lor intelectuală.

Vasile Adamachi[1] se trăgea dintr-o familie veche românească, „cu legături puternice de neam şi cu inima totdeauna încălzită de simţăminte de neam şi de patrie", după expresia lui D. A. Sturdza[2]. Aşa după cum rezultă dintr-o serie de documente de la Mihail Suţu, Alexandru Ioan Callimachi, Constantin Ipsilanti, Alexandru Nicolae Suţu, Alexandru Moruzi şi Scarlat Alexandru Callimachi, tatăl său, Ioan Adamachi, era „un bărbat de bun neam, cu iscusinţă şi cu sârguinţă, care cultiva moşiile părinteşti şi se ţinea totdeauna de orânduiala neguţătorilor, aducând folosinţe pământului şi cămărilor domneşti"[3]. În 1828, mitropolitul Veniamin Costachi şi cei 23 de boieri divaniţi lăuda purtarea unuia dintre fraţii săi, Christodor, comis, pentru că „a arătat patriei osârdie şi priinţa sa în vremea grozavelor întâmplări de molipsirea ţării cu boala ciumei, care este supărătoare omenirei, pentru care patria, ca o îndatorită, nu numai pentru ale sale prielnice slujbe în întâmplările aceste şi în alte osebite politiceşti însărcinări... a binecuvântat pe dumnealui răsplătire mulţumitoare şi îndemnătoare şi de acum spre alte asemenea slujbe ale pământului"[4].

În asemenea familie avea să vadă lumina zilei, la 1 ianuarie 1817, la Iaşi, Vasile Adamachi, ca cel de-al doilea fiu al lui Ioan Adamachi şi Eufrosina Bantăş. Şi-a făcut instrucţia, după moda timpului, în casa părintească, însuşindu-şi solide cunoştinţe de germană, franceză şi greacă. A fost atras de domenii dintre cele mai diverse – de la astronomie, chimie şi fizică până la biologie, medicină ori istorie –, care i-au permis să-şi lărgească orizontul cunoştinţelor. Toată viaţa a fost un audodidact, cunoscut şi apreciat în cele mai înalte cercuri. De altfel, peste ani, profesorul Nicolae Ionescu avea să evoce prezenţa lui Vasile Adamachi la cursurile Universităţii din Iaşi, îndeosebi la cele de istorie universală, al cărui titular era[5].

Tânărul Adamachi a ocupat diferite funcţii, în care s-a remarcat prin seriozitate şi corectitudine, prin bunătate şi dărnicie. Aşa de pildă, într-un hrisov din 1836 i se recunoştea destoinicia cu care îşi îndeplinea sarcinile ce-i reveneau în

---

[1] Vezi Valeriu D. Cotea, *Vasile Adamachi – sprijinitor al ştiinţei şi culturii*, în: „Academica", nr. 7, 1992, p. 20; Acad. Cristofor I. Simionescu, *Vasile Adamachi*, în: „Academica", nr. 6–7–8, 1996, p. 84; Ionel Maftei, *1000 personalităţi ieşene. Lexicon*, Iaşi, 2008, p. 6.

[2] *Fundaţiunea Vasile Adamachi. Acte privitoare la familia donatorului şi la regularea donaţiunei 1793–1894*, Bucureşti, 1894, p. 66.

[3] *Ibidem*.

[4] *Ibidem*.

[5] *Ibidem*, p. 27.

Cancelaria domnească, primind, la doar 19 ani, rangul de vel clucer, pentru ca, la 4 iulie 1848, domnitorul Mihail Sturdza să-l înainteze comis, atât pentru „activitatea şi cinstita purtare de care a dat dovadă în slujba de dregător al ţinutului Vasluiului", cât şi pentru „bunele sale plecări prin dare de piatră şi material de lemn gratis în trebuinţa podurilor în drumul obştesc al ţinutului Botoşani"[6]. Peste numai cinci ani, într-un alt hrisov, de data aceasta de la Grigore Alexandru Ghica, se amintesc serviciile aduse ca dregător de ţinut şi ca „prezident al Eforiei capitalei Iaşi"[7].

Animat permanent de dorinţa de a-şi îmbogăţi cunoştinţele, în 1862 a făcut o călătorie în Europa. Impresionat de cele văzute, a încercat, la întoarcere, să contribuie la ridicarea nivelului cultural al concetăţenilor săi. Pornind de la convingerea că numai prin educaţie un popor putea să progreseze şi să se afirme, Vasile Adamachi a încercat, prin propriile forţe, să contribuie la dezvoltarea reţelei de învăţământ din Iaşi. Dacă proiectul său de a înfiinţa, în fosta capitală a Moldovei, o şcoală politehnică, asemenea celei văzute la Zürich, s-a dovedit irealizabil, punerea lui în aplicare depăşind cu mult posibilităţile sale financiare, el şi-a îndreptat atenţia spre un altul, mai accesibil. „În această epocă a propăşirii învăţământului nostru primar, unicul eficace mijloc de dezvoltare a simţului naţional, simbol al virtuţei civice", Vasile Adamachi, „animat de dorinţa de a concurge la această măreaţă operă", donează, la 3 februarie 1870, proprietatea sa (case, atenanse, grădină) din Iaşi, situată pe strada Aghenţei (devenită strada Albă, ulterior Anastase Panu) pentru „a servi ca local unei şcoli publice de băieţi"[8]. Şcoala, care i-a purtat numele, s-a dovedit de-a lungul anilor a fi o adevărată pepinieră de tineri serios pregătiţi, aşa cum îşi dorise generosul donator.

Animat de aceeaşi dorinţă de a ridica nivelul de pregătire al tinerilor studioşi, în testamentul întocmit acum 120 de ani, la 15 februarie 1892, Vasile Adamachi desemna ca veniturile averii sale să „fie întrebuinţate în dare de premii periodice acelora din scriitorii români cari s-ar distinge în scrierile morale şi în trimitere şi întreţinere la studiu a tinerilor cari s-ar hotărî pentru ştiinţele exacte, precum şi acelora cari s-ar hotărî pentru studiul ştiinţelor pozitive pentru a servi la înfiinţarea şi perfecţionarea fabricilor şi a industriei naţionale"[9]. Ca legatar universal al întregii sale averi era indicată Academia Română, „dovada puternică – după cum se exprima, la 11 martie 1892, Nicolae Ionescu în cuvântul rostit, în numele supremului for de cultură şi de ştiinţă al ţării[10], la ceremonia înmormântării filantropului român – că acest mare şi neobosit muncitor îşi consacrase viaţa întreagă pentru un scop măreţ, pentru a da tuturor avuţilor din ţară un exemplu de o frumuseţe nepieritoare"[11].

Deschiderea testamentului s-a făcut la 14 martie 1892, la Secţia a III-a a Tribunalului din Iaşi, în prezenţa rudelor, a executorilor testamentari indicaţi chiar

[6] *Ibidem*, p. 67.
[7] *Ibidem*.
[8] *Ibidem*, p. 71.
[9] *Ibidem*, p. 22.
[10] Profesorul ieşean Nicolae Ionescu (1820–1905), membru fondator al Societăţii Literare (Academice) Române, deţinea în acel moment funcţia de vicepreşedinte al Academiei Române (1889–1892).
[11] *Fundaţiunea Vasile Adamachi...*, p. 27.

de Vasile Adamachi – A. Teodoreanu, procuror general la Curtea de Apel din Iaşi şi dr. George Assaky, nepotul său, „somitate medicală", după cum îl numea în Codicilul la testament din 28 februarie 1892, dar şi a secretarului general al Academiei Române, D. A. Sturdza[12]. Rolul său era de a lua act de prevederile testamentare, dar şi de „principiile după care Academia va executa voinţa cetăţeanului patriot, modest în toată viaţa sa, dar ilustru după moarte prin generozitatea cugetărilor sale pentru naţiune şi patrie"[13].

Ca urmare, membrii Academiei Române, întruniţi în şedinţa din 16 martie 1892, au primit în unanimitate dispoziţiile testamentare, propunând ca o comisie, alcătuită din cinci academicieni (D. A. Sturdza, B. P. Hasdeu, Nicolae Ionescu, George Barițiu şi Grigoriu Ştefănescu), să urmărească punerea în aplicare a acestora. Un prim pas l-a constituit solicitarea recunoaşterii legatului de către şeful statului. La 17 martie 1892 s-a emis decretul regal nr. 830, prin care regele Carol I „autoriză Academia Română ca legatară universală asupra întregii averi a răposatului V. Adamachi, proprietar din Iaşi"[14].

Moştenirea lui Vasile Adamachi, pe care Academia Română trebuia s-o administreze, consta dintr-o avere imobilă (o casă pe strada Carol din Iaşi, două moşii – Roşiori în judeţul Suceava şi Călimăneşti în fostul judeţ Tutova, şi o vie în Copou, „al cărei uzufruct aparţine după testament d-rei Catinca Pavlov") şi o avere mobilă, ce consta în efecte depuse la Casa de Depuneri şi Consemnaţiuni „cu recipisa nr. 75 979", în valoare, la 9 octombrie 1892, de 1682700 lei şi 42 de acţiuni la Banca Naţională, de 62000 lei[15].

În faţa Academiei Române s-au ridicat încă de la început o serie de greutăţi legate atât de gestionarea acestei averi de aproape 2,5 milioane lei în conformitate cu prevederile testamentare, cât şi de rezolvarea unor diferende cu nepoţii lui Vasile Adamachi. De altfel, în raportul prezentat în şedinţa din 15 martie 1893, secretarul general al Academiei Române, D. A. Sturdza, ţinea să precizeze: „Procesul cu nepoţii donatorului îşi urmează cursul său normal. Suntem acum la verificarea semnăturii testamentului, contestată de adversari"[16]. Aceştia au recunoscut în cele din urmă rolul Academiei Române de singură legatară a întregii averi a lui Vasile Adamachi. Edificatoare în acest sens este „Declaraţiunea" Eufrosinei Adamachi, căsătorită Assaky: „Declar şi recunosc că atât testamentul mistic din 25 februarie 1892, cât şi codicilul olograf din 28 februarie 1892, prin care răposatul meu unchi Vasile Adamachi instituie legatară universală asupra întregii sale averi pe Academia Română *sunt adevărate şi valabile*, emană de la răposatul Vasile Adamachi, întrunesc toate condiţiunile de fond şi de formă cerute de lege, sunt expresiunea voinţei sale libere şi reflectate şi renunţ pentru totdeauna şi fără nici o rezervă la orice proces sau acţiune în anularea acestor testamente,

[12] Istoricul şi omul politic Dimitrie A. Sturdza (1833–1914) a ocupat funcţia de secretar general al Academiei Române între 1885 şi 1914.

[13] *Fundaţiunea Vasile Adamachi...*, p. 91.

[14] „Monitorul Oficial", nr. 281 din 19/31 martie 1892, p. 7539–7540.

[15] „Analele Academiei Române". Partea administrativă şi dezbaterile, tom. XV, p. 195–196; v. şi *Fundaţiunea Vasile Adamachi...*, p. 21–22.

[16] „Analele Academiei Române". Partea administrativă şi dezbaterile, tom. XV, p. 200.

precum şi la orice alte drepturi sau pretenţiuni aş putea avea în contra succesiunei răposatului Vasile Adamachi”[17].

Între sarcinile Academiei Române era şi aceea de „a se erige pe mormântul lui Vasile Adamachi un monument demn de memoria răposatului”[18]. La 24 martie 1893, D. A. Sturdza era în măsură de a-şi informa colegii că „Delegaţiunea a comandat monumentul ce se va ridica pe mormântul răposatului Vasile Adamachi la sculptorul român Giorgio Vasilescu, care lucrează la Veneţia şi se bucură acolo de un renume foarte meritat de artist distins. Preţul monumentului cu planurile lui e fixat la 21550 lei”. Secretarul general al Academiei ţinea să precizeze că „Monumentul, fiind o operă de artă însemnată, Delegaţiunea a cumpărat la Cimitirul Eternitatea din Iaşi un loc mai spaţios şi mai bine situat. Acolo se vor transfera rămăşiţele pământeşti ale ilustrului donator, iar locul unde ele se află astăzi aşezate provizoriu se va vinde”. D. A. Sturdza îşi exprima speranţa că „în toamna viitoare se va înălţa acest monument spre pioasă amintire a memoriei bărbatului de bine şi patriotului Vasile Adamachi”[19].

Într-adevăr, la 4 octombrie 1894 a avut loc, la Cimitirul Eternitatea din Iaşi, sfinţirea criptei, construită în formă de capelă în piatră cioplită după planul arhitectului Domenico Rupolo din Veneţia, sub supravegherea arhitectului Filip D. Xenopol, fratele istoricului A.D. Xenopol, de constructorii G. Scolari şi G. Buzzini, şi a monumentului, aşezat deasupra criptei din granit de Bavenno, executat la Veneţia de sculptorul Giorgio Vasilescu[20]. După o slujbă de pomenire, oficiată de un sobor de preoţi, având-i în frunte pe Iosif Naniescu, mitropolitul Moldovei şi Sucevei, şi pe Partenie Clinceanu, episcopul Dunării de Jos, au rostit cuvinte de mulţumire şi recunoştinţă D. A. Sturdza, Nicolae Culianu şi Ştefan C. Văleanu.

În numele Academiei Române, secretarul ei general a subliniat marea însemnătate a donaţiei: „Cu începere din anul acesta până în al şaselea an şi de acolo înainte în perpetuitate – sublinia D.A. Sturdza – vor fi crescuţi în socoteala fondului Vasile Adamachi şi în învăţământul superior al ştiinţelor 40 de tineri studenţi ai Facultăţei de Ştiinţe şi de Medicină ai Universităţii din Iaşi, licenţiaţi ai Facultăţii de Ştiinţe ai aceleiaşi universităţi, bacalaureaţi care vor urma studiile în Şcoala de Poduri şi Şosele din Bucureşti, absolvenţi ai acestei şcoale şi bacalaureaţi cari vor studia ingineria aplicată în industrie, ştiinţele aplicate şi arhitectură. Aceasta este fapta cea mare, bine cugetată, bine cumpănită a lui Vasile Adamachi, a căria punere în lucrare ilustrul donator şi bunul patriot a încredinţat-o Academiei Române, ca institutul nepieritor prin însăşi munca lui continuă pe tărâmul cultural”[21].

Matematicianul Nicolae Culianu, şi el membru al Academiei Române (ales în 1889), vorbind în numele Universităţii ieşene, al cărui rector era, aducea, la rândul său, un omagiu lui Vasile Adamachi, cel care, prin donaţia sa de cărţi strânse de-a

[17] Arhiva Academiei Române, Fond Donaţii-Adamachi, E-1, 1892, f. 469.

[18] *Fundaţiunea Vasile Adamachi*..., p. 33.

[19] „Analele Academiei Române”. Partea administrativă şi dezbaterile, tom. XV, p. 200.

[20] Date despre sculptorul Giorgio Vasilescu (1864–1898), la Paul Rezeanu, *Contribuţii la istoria artei româneşti. Sculptori puţin cunoscuţi*, Craiova, 2007, p. 7–32.

[21] *Fundaţiunea Vasile Adamachi*..., p. 67.

lungul întregii vieți[22] şi de burse, a contribuit la „ajutorarea şi încurajarea tinerimei noastre universitare la învățătură”, cu atât mai mult cu cât „după preste 30 de ani de la înființarea ei sub forma actuală de organizare <Universitatea din Iaşi> vede pentru prima oară îndreptându-se din partea generozității publice o atențiune de patriotică solicitudine pentru încurajarea străduințelor sale pe calea propăşirei culturei naționale”[23].

Directorul şcolii de băieți „Vasile Adamachi” din Iaşi, Ştefan C. Văleanu, dădea glas recunoştinței față de donatorul datorită căruia „sunt aproape 24 de ani de când această şcoală funcționează neîntrerupt în localul său propriu. Câte ființe n-au gustat în acest interval de timp de roadele binefăcătoare ale celei dintâi instrucțiuni căreia nemuritorul donator îi dăduse un adăpost. Câți din aceşti micuți înzestrați cu elementele instrucțiunei, căpătată în această şcoală, n-au dus cu dânşii la eşire simțăminte de recunoştință şi binecuvântare către atotmărinimosul binefăcător, săpându-şi adânc în inima lor un nume scump, numele lui Vasile Adamachi”[24].

Mutarea osemintelor lui Vasile Adamachi în cavoul ridicat de „Academia Română recunoscătoare”, după cum stă scris pe monument[25], a avut loc la 23 septembrie 1900, la ceremonie ținând să participe, în pofida celor 80 de ani ai săi, însuşi mitropolitul Iosif Naniescu, membru de onoare al Academiei Române (fusese ales la 16 aprilie 1888), el însuşi un mare donator[26].

O altă prevedere care trebuia să fie respectată de Academia Română era ca legatul „să se administreze separat sub denumirea de «Fundațiunea Vasile Adamachi»”[27]. Astfel, la 6 aprilie 1894, Spiru Haret prezenta un proiect de regulament întocmit de comisia special constituită în acest scop şi din care mai făceau parte Petru Poni şi D. A. Sturdza. A doua zi, membrii Academiei Române au aprobat „Regulamentul Fondului «Vasile Adamachi»”, care, între altele, prevedea:

„Art. 1. 15% din venitul anual total vor constitui fondul Academiei, conform Statutelor, şi vor servi şi pentru cheltuielele de administrare a moşiilor, advocați, călătorii, inspecțiuni etc.

Art. 2. O sumă de 10000 lei pe fiecare an se va consacra pentru premiare de scrieri morale.

Suma de mai sus va servi pentru formarea a două premii anuale, de câte 5000 lei fiecare, putând însă să fie fracționate şi, în caz când Academia ar găsi de cuviință, putându-se acorda şi numai parte din ele.

Cărțile şi lucrările premiate vor putea fi sau lucrate anume asupra unor subiecte propuse de Academie sau fără subiect determinat. Ele vor putea fi sau imprimate sau manuscripte.

---

[22] În testamentul său, Vasile Adamachi menționa, la punctul 4: „Biblioteca mea, cu tot ce aparține științei, o las Universității din Iaşi” (*Fundațiunea Vasile Adamachi*..., p. 21).

[23] *Ibidem*, p. 68.

[24] *Ibidem*, p. 70.

[25] Monumentul lui Vasile Adamachi se află în Cimitirul Eternitatea din Iaşi, parcela 14/I, rând 1–3, loc. 1–4 (Vezi Olga Rusu, *Patrimoniul cultural ieşean. Cimitirul Eternitatea*, Iaşi, 2008, p. 49).

[26] Despre donația importantă de cărți, manuscrise şi documente făcută Academiei Române de mitropolitul Iosif Naniescu, vezi Dorina N. Rusu, *Donatori şi donații* (vol. I din seria „Tezaurul Academiei Române”, coord. acad. Ionel Haiduc şi acad. Păun Ion Otiman), Bucureşti, 2012, pp. 215–218.

[27] „Analele Academiei Române”. Partea administrativă şi dezbaterile, tom. XIV, p. 92.

Dacă, din ori ce cauză, parte sau totalul sumei de 10000 lei nu s-ar putea acorda ca premiu, partea neîntrebuințată se va capitaliza pentru mărirea fondului Adamachi.

Art. 3. O sumă de 5000 lei pe fiecare an se va consacra pentru cheltuielile grijilor religioase pentru sufletul răposatului şi pentru îmbrăcăminte şi cărți la copiii din şcoala «Adamachi» din Iaşi.

Art. 4. O sumă de 1000 lei pe fiecare an se va rezerva pentru cheltuieli diverse şi neprevăzute"[28].

Cu formele legale îndeplinite, Academia Română putea trece în mod efectiv la punerea în aplicare a Regulamentului „Fundațiunii Adamachi". La 28 februarie 1895, se anunța, de altfel, acordarea celor dintâi burse, de câte 100 lei pe lună, deocamdată pentru un an de zile, studenților Elena Cancicov şi Constantin Climescu de la Facultatea de Ştiințe, Nicolae Lupu şi Marta Trancu de la Facultatea de Medicină din Iaşi.

În ceea ce priveşte averea mobilă lăsată de Vasile Adamachi, în martie 1895, D. A. Sturdza arăta că pe moşia Roşiori „se află o pădure destul de bătrână, dar de mică întindere; paza ei întâmpină mari greutăți, fiindcă este singură şi înconjurată de mai multe sate". El considera ca, din vinderea pădurii „în interesul fundațiunii", să se obțină o sumă ce urma a fi folosită la repararea „morilor şi ecaretelor de la aceeaşi moşie, cari sunt în stare tot mai rea, iar restul prețului s-ar capitaliza", propunere avizată favorabil de membrii Academiei[29]. Probleme au apărut şi în legătură cu arendaşii celor două moşii, Roşiori şi Călimănești, care cereau păsuiri în ceea ce priveşte depunerea sumelor rezultate din arendă. Casa din Iaşi, închiriată la început, a fost apoi vândută, cu acordul membrilor Academiei, prințului Dimitrie Mihail Sturdza, pentru suma de 135000 lei, „care a fost capitalizată prin cumpărare de efecte"[30].

În dările de seamă anuale prezentate de secretarul general al Academiei, iar mai apoi de preşedintele Comisiunii Fundațiunii „Adamachi", rezultă grija acordată administrării cât mai riguroase a veniturilor, fie a celor provenite din moşii, fie a dobânzilor acțiunilor. Această bună gospodărire s-a oglindit în sporirea an de an a numărului de burse alocate studierii, în țară ori în importante centre universitare din Europa (Berlin, Bonn, Leipzig, Freiburg, Hohenheim, Paris, Angers, Zürich, Viena, Roma, Napoli, Torino, Glasgow, Birmingham, Newcastle, Praga) ori chiar în Statele Unite (la Indiana University).

Printre cei care au beneficiat, de-a lungul anilor, de burse „Adamachi" s-au numărat numeroşi specialişti, dintre care mulți viitori membri ai Academiei Române: Petru Bogdan, Ioan Borcea, Constantin Climescu, Nicolae Costăchescu, Ion S. Gheorghiu, Traian Lalescu, Cristea Mateescu, Constantin Motăş, Dimitrie Pompeiu, Grigore T. Popa, Constantin Popovici, Nicolae Porfiri, Vasile Gh. Radu, Vasile Răşcanu, Mircea Savul, Ion Simionescu, Haralambie Vasiliu, toți constituind, după cum afirma, în 1914, preşedintele supremului for de cultură al

[28] *Fundațiunea Vasile Adamachi*..., p. 52.
[29] „Analele Academiei Române". Partea administrativă şi dezbaterile, tom. XVII, p. 201.
[30] *Ibidem*, tom. XVIII, p. 138.

țării, dr. Constantin I. Istrati, „o falangă de tineri bine pregătiți pe terenul ştiințelor, mulți dintre ei profesori universitari”[31], cu atât mai necesari după Marea Unire, „nevoia de înmulțire a elementelor pregătite” fiind imperios „cerută de mărirea suprafeței țării”[32].

Condițiile economice apărute după război, cu deosebire scăderea drastică a valutei, a făcut ca valoarea reală a burselor „Adamachi” să fie mai mică, ceea ce punea în pericol posibilitatea continuării studiilor în străinătate a tinerilor români. Intervențiile Academiei pentru remedierea acestei situații au fost numeroase şi constante. În raportul său din 1921, Ion Simionescu ținea să menționeze implicarea directă a ministrului de Finanțe, Nicolae Titulescu, care, „cu ocaziunea călătoriei făcută în toamna trecută la Paris şi Londra, s-a interesat în special de soarta bursierilor noştri şi a luat măsuri să li se acorde schimbul de favoare pentru toată suma ce li se dă de Academie”[33]. Şi în anii următori s-au continuat intervențiile pe lângă ministerele Afacerilor Străine şi de Finanțe în vederea unor înlesniri la schimbul în valută a burselor „Adamachi”. În urma unei solicitări exprese a Academiei Române, Consiliul de Miniştri a numit chiar o comisie „pentru a studia chestiunea tuturor bursierilor din străinătate şi a face cuvenitele propuneri”[34]. Cu tristețe, Ion Simionescu arăta: „Comisiunea nu s-a întrunit nici până astăzi, iar în ultimul timp bursierii ne informează că regimul special de care se bucură din 1920, de a li se da ajutorul de schimb pentru întreaga bursă, ar fi încetat de drept”[35].

În pofida acestei situații financiare grele, „dragostea pentru învățătură, recunoştința ce datoresc acestei instituțiuni culturale şi râvna de a nu se întoarce în țară fără atingerea scopului pentru care s-au înstrăinat, i-au făcut să uite supărătoarele lipsuri materiale”[36]. Nu o dată, cei mai merituoşi bursieri erau evidențiați în dările de seamă anuale. Între aceştia: Petru Bogdan, care, „după ce a făcut în Germania frumoase studii şi importante lucrări de laboratoriu, a obținut diploma de doctor în ştiințele fizico-chimice”[37]; inginerii Ion Moțoi şi V. Roşu „au făcut temeinice studii, cel dintâi în morărie, iar cel de-al doilea în hidraulică”[38]; Ioan Borcea, care a obținut doctoratul în ştiințe la Paris, „va fi un element foarte util învățământului nostru superior”[39]; Haralamb Vasiliu „a obținut la Breslau doctoratul în chimia agricolă – obiect principal – *summa cum laude* şi în fizică, filosofie, agricultură – subiecte secundare – *magna cum laude*”[40]; M. Bodnărescu s-a „întors din America cu temeinice cunoştințe în exploatarea şi industrializarea petrolului”[41]. În şedința din 27 mai 1922, secretarul general al Academiei, Iacob C.

[31] *Ibidem*, tom. XXXVI, p. 183.
[32] *Ibidem*, tom. XLI, p. 128.
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*, tom. XLII, p. 97.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*, p. 97–98.
[37] *Ibidem*, tom. XXVI, p. 341.
[38] *Ibidem*, tom. XXVII, p. 165.
[39] *Ibidem*, tom. XXVIII, p. 146.
[40] *Ibidem*, tom. XXIX, p. 216.
[41] *Ibidem*, tom. XXX, p. 103.

Negruzzi, a dat citire unei scrisori primită din partea profesorilor din Birmingham, „pline de elogii" la adresa celor doi bursieri români Al. T. Bădărău şi Radu Georgescu[42]. Scrisori similare au trimis şi Aimé Cotton, profesor la Sorbona şi director al Laboratorului de cercetări fizice din Paris la adresa bursierului român Ştefan Procopiu, precum şi R. Anthony, profesor de anatomie comparată în cadrul Muzeului de istorie naturală din capitala Franţei despre elevul său din România I. G. Botez, „lucrător de primul ordin, care în viitor va aduce cu siguranţă foarte mari servicii anatomiei comparate"[43].

Situaţia tot mai prosperă a Fundaţiunii a făcut ca, în 1903, Academia Română să ia hotărârea de a se crea zece burse la Şcoala practică de agricultură „Ioan Costache Agarici" din Moara Grecilor (jud. Vaslui)[44], de câte 360 de lei pe an fiecare, cu menţiunea expresă de a fi primiţi „prin concurs fii de ţărani, conform Regulamentului Şcoalei Agarici"[45]. Totodată, începând din 1908, s-a hotărât ca bursa acordată unui elev de liceu sau de şcoală specială să se dea „pentru practică în ateliere de construcţii de maşini"[46].

În 1906, în baza unui nou aliniat introdus la art. 7 din Regulamentul Fondului „Adamachi", Academia Română „a luat un abonament la o masă de lucru la Staţiunea zoologică «A. Dohrn» din Napoli, pentru a fi „trimişi naturalişti, de preferinţă foşti bursieri ai Fundaţiei", contractul încetând, din cauza războiului şi a unor schimbări survenite în conducerea Staţiunii, în 1916. Situaţia a fost remediată însă în 1920, când s-a reluat colaborarea cu renumita staţiune italiană de cercetări. Sporirea a sumei solicitată de Staţiune a condus din nou la întreruperea temporară a acestui abonament, „căci altfel s-ar aduce o mare perturbare în venitul Fondului «Adamachi»"[47], măsură considerată de Emil Racoviţă drept o „impolitеţe faţă de Universitatea din Paris, care ne-a acordat o colaborare constantă"[48]. În faţa unei asemenea situaţii, s-a hotărât, în 1927, menţinerea „în principiu" a abonamentului, ce urma a fi plătit „din alte fonduri uşurate de sarcini"[49]. Seria celor care au beneficiat de această masă de lucru de la Staţiunea din Napoli a fost deschisă de Ioan Borcea, urmat, de-a lungul anilor, de: Constantin N. Ionescu, Paul Bujor, Grigore Antipa, Dimitrie Brândză, Nicolae L. Cosmovici, Mihai Ciucă, toţi viitori membri ai Academiei Române.

În 1943, s-au adus noi modificări articolelor 6–11 din Regulamentul de acordare a burselor „Adamachi". Astfel, se prevedea ca o parte dintre acestea să se dea anual, prin concurs, studenţilor Universităţii din Iaşi, de preferinţă celor de la Facultatea de Ştiinţe, precum şi celor de la Politehnicile din Bucureşti, Cernăuţi şi Timişoara, dar „numai celor lipsiţi de mijloace", cu condiţia ca aceştia să nu aibă

[42] *Ibidem*, tom. XLII, p. 100.
[43] *Ibidem*, tom. XLIII, p. 137.
[44] Şcoala de la Moara Grecilor a fost înfiinţată în urma donaţiei făcută Academiei Române de Ioan Agarici, fiind inaugurată în septembrie 1899. Vezi, pe larg, Dorina N. Rusu, *op. cit*., p. 193–198.
[45] „Analele Academiei Române". Partea administrativă şi dezbaterile, tom. XXV, p. 149.
[46] *Ibidem*, tom. XXX, p. 155.
[47] *Ibidem*, tom. XLVI, p. 119.
[48] *Ibidem*, tom. XLVII, p. 127.
[49] *Ibidem*.

„alte funcțiuni", să-şi treacă „regulat toate examenele şi să facă toate lucrările cerute de regulamentele Universității şi Politehnicilor". O altă parte din sume era dată fie sub forma unor burse în străinătate, acordate licențiaților Universității din Iaşi, fie pentru studii de doctorat în țară. În sfârşit, o altă parte din sumele destinate burselor „va servi pentru trimiterea în străinătate de ingineri absolvenți cu diploma şcoalelor politehnice din Bucureşti, Cernăuți şi Timişoara, pentru a se perfecționa într-o specialitate, pe care Academia o va fixa la fiecare dată"[50].

În deplin consens cu prevederile Regulamentului Fundațiunii „Adamachi", o parte din fonduri a fost destinată publicării lucrărilor bursierilor. În raportul său din 1910, Petru Poni propunea nu numai sporirea sumelor destinate drepturilor de autor, dat fiind gradul lor mare de dificultate – „desemnuri cari sunt greu şi migălos de executat" –, dar şi adăugarea, între al doilea şi al treilea paragraf din art. 5, a prevederii exprese ca „aceste publicațiuni să poarte numele „Publicațiunile Fondului «Vasile Adamachi»". Într-însele se vor tipări lucrările premiate în manuscris cu premiile «Adamachi», memoriile bursierilor şi lucrările foştilor bursieri, aprobate de Academie"[51].

În acelaşi an, din inițiativa „Asociațiunii foştilor bursieri «Vasile Adamachi»", în frunte cu Ion Simionescu, s-a hotărât scoaterea „Revistei ştiințifice «Adamachi»", care, până în 1940, a publicat, în principal, contribuții ale celor care au beneficiat de burse. „O privire doar a titlurilor lor – afirma în 1914 Petru Poni – ne umplu inimile de bucurie şi din ea se ridică prinosul de smirnă şi tămâie către sufletul generosului bărbat, al cărui material s-a transformat şi se transformă în gândire curată şi înălțătoare"[52].

O parte din sumele Fundațiunii au fost destinate instituirii a două premii anuale, de câte 5000 lei divizibile, care urmau a se acorda scrierilor tipărite şi lucrărilor întocmite pe subiecte fixate de Academia Română. În sesiunea generală 1896 s-a acordat cel dintâi premiu „Adamachi" lui Eugen Brote, pentru lucrarea intitulată *Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria*. De-a lungul anilor, au mai fost distinse cu premii „Vasile Adamachi": *Povățuitorul limbii române pentru clasele primare* de I. Manliu; *Conspectul florei României* de D. Grecescu; *Semințe din agrul lui Christos* de Zaharia Boiu; *România pitorească* de Al. Vlahuță; *Poezii* de Şt. O. Iosif; *Jurnal de bord* de Jean Bart; *Şoimii* şi *Dureri înăbuşite* de Mihail Sadoveanu; *Poemele luminii* şi *Pietre pentru templul meu* de Lucian Blaga; *Floarea pământului* de Demostene Botez; *De la noi. Poveşti bucovinene* de Leca Morariu; *Cerbul de lumină* de Radu Gyr; *Istoria şcoalelor centrale române gr. ort. din Braşov* de Andrei Bârseanu; *Gorjul istoric şi pitoresc* de Alex. Ştefulescu; *Istoriografi vechi, istoriografi noi, studiu critic în chestia vechii mitropolii ortodoxe române* de T. V. Păcățian; *Dramaturgie română* de Mihail Dragomirescu; *Cu paloşul* de Radu Rosetti; *Histoire de l'esprit public de Roumanie au XIXe siècle* de Pompiliu Eliade; *Lu frați noştri – Libru lu rumeni din Istria* de Leca Morariu; *Începuturile medicinii ştiințifice româneşti* de dr. Valeriu L. Bologa; *Cestiunea*

[50] *Ibidem*, tom. LXIII, p. 161–162.
[51] *Ibidem*, tom. XXXII, p. 201.
[52] *Ibidem*, tom. XXXVI, p. 202.

împăduririlor artificiale în România de D. R. Rusescu; *Şoapte din umbră* şi *Traista lui Moş Crăciun* de Elena Farago; *Mitropolitul Andrei Şaguna* de Ioan Lupaş; *Filosofia lui Spinoza* de I. Brucăr; *Poezii* de Panait Cerna; *Romeni di Albania* de N. C. Burileanu; *Cuzeştii* de Gh. Ghibănescu; *Folticeni, cercetări istorice asupra oraşului* de Arthur Gorovei; *Material zootehnic din judeţele Durostor şi Caliacra* de Agricola Cardaş; *Cercetări asupra histologiei patologice şi a patogeniei miopatiilor primitive progresive pseudohipertrofice* de C. Bacaloglu şi I. A. Scriban; *Lacul Greaca. O contribuţie la o monografie hidrobiologică cu aplicaţiuni în pescării* de dr. Marin Dumitru; *Porumburile româneşti* de Ion Enescu; *Legea de expropriere pentru cauză de utilitate publică* de Alexandru I. Măinescu şi Dem. D. Stoenescu; *Câteva contribuţiuni la studiul aparatului bucal al insectelor înţepătoare* de dr. Virgil Niţulescu; *Pentru Bucureşti. Noi studii urbanistice* de Cincinat Sfinţescu; *Schiller în literatura română* de Ion Gherghel etc.

În fiecare an, din sumele Fundaţiunii s-au împărţit, conform prevederilor testamentare, cărţi şi îmbrăcăminte copiilor săraci de la Şcoala primară de băieţi „Vasile Adamachi" din Iaşi. În 1909–1910, Academia Română a luat hotărârea înfiinţării a două noi şcoli primare pe moşiile Roşiori şi Călimăneşti, chiar dacă „aceste îmbunătăţiri nu sunt obligatorii după testament", arătându-se că „totuşi ele nu ies din preocuparea ce a avut Adamachi de a contribui cu averea sa la ridicarea culturii poporului de la ţară"[53].

Din 1892 şi până în 1948, anul transformării Academiei Române în instituţie de stat şi deci al încetării activităţii ei, Fundaţiunea „Adamachi" a fost condusă de personalităţi de seamă ale Academiei Române: D.A. Sturdza, Spiru Haret, Petru Poni, Ion Simionescu, Gheorghe Spacu. Ei au înţeles să aplice în cele mai mici amănunte dispoziţiile testamentare, adăugându-le altele noi, în spiritul gândit de donator, cu deosebire ridicarea nivelului de pregătire a tinerilor români studioşi.

De-a lungul a peste o jumătate de veac de existenţă, Fundaţiunea şi-a atins cu prisosinţă scopul pentru care a fost creată, numele lui Vasile Adamachi „pronunţându-se cu respect şi iubire nu numai de Academia Română, dar încă de toţi acei cari muncesc pentru mărirea poporului românesc, toţi acei cari vor datora generozităţii lui putinţa de a deveni utili neamului românesc"[54].

Gestul lui Vasile Adamachi a constituit un imbold, unii dintre cei care au beneficiat de bursele înfiinţate din donaţia sa devenind, la rândul lor, donatori ai Academiei Române. Este, spre exemplu, cazul lui Cristea Otin-Niculescu, fost bursier „Adamachi" la Politehnica din Charlottenburg, devenit mai târziu un strălucit profesor de chimie şi cel dintâi rector al Politehnicii „Gh. Asachi" din Iaşi, care, în 1939, dăruia înaltului for de cultură şi de ştiinţă al ţării un milion de lei „valoare nominală în rentă de stat 5%", pentru ca, din fondul constituit, să se dea câte două burse, una pentru Chimie şi alta pentru Electrotehnică, bursele urmând a fi rambursabile „în timp de zece ani, în rate egale, începând de la un an după ce fostul bursier îşi va fi făcut un rost prin exercitarea cunoştinţelor căpătate sau ocuparea unui post indicat de studiile făcute". Se dădea astfel posibilitate şi altor

[53] *Ibidem*, tom. XXXII, p. 200.
[54] *Fundaţiunea Vasile Adamachi*..., p. 25.

tineri lipsiți de mijloace financiare suficiente să se bucure de „aceleaşi înlesniri”[55], adică de a-şi desăvârşi pregătirea în țară sau în străinătate. Un gest asemănător a făcut şi un alt fost bursier „Adamachi”, inginerul Ioan P. Trofin[56], care, la 15 noiembrie 1941, într-o scrisoare adresată Academiei Române, după ce aducea un frumos omagiu lui Vasile Adamachi – „Amintirea acestui mare binefăcător al tinerimei este totdeauna vie în sufletul meu şi sunt şi rămân recunoscător cât voi trăi pentru ajutorul primit în anii grei de lipsuri şi nevoi prin care am trecut atunci” – dăruia, în semn de recunoştință instituției academice suma de 20000 lei numerar, sumă ce reprezenta valoarea bursei „Adamachi”, astfel ca, aşa după cum menționa el, „din binele primit, să iasă alt bine”; suma, restituită Fondului „Adamachi”, trebuia să fie dată sub formă de burse altor tineri ce se specializau în Şcoala Politehnică. Primind donația, membrii Academiei Române țineau să remarce nu numai gestul inginerului Trofin – „dovadă a unui ales sentiment de recunoştință” –, dar şi „legătura sufletească ce există între foştii bursieri de seamă şi instituțiunea noastră”[57].

Prin tot ceea cee a făcut şi a însemnat, numele lui Vasile Adamachi va rămâne de-a pururi înscris în cartea de aur a marilor donatori ai Academiei Române, reprezentând deopotrivă pildă şi îndemn. Acum, la împlinirea celor 120 de ani de la însemnata sa donație, dar şi de la trecerea sa în neființă se cuvine să-i fie adus un gând de pioasă aducere-aminte!

Dr. Dorina Rusu

[55] Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 637–639.
[56] *Ibidem*, p. 711–713.
[57] *Ibidem*, p. 711.

V. DARE DE SEAMĂ

ACTIVITATEA SECȚIEI DE ȘTIINȚE ISTORICE ŞI ARHEOLOGIE ÎN ANUL 2012

În cursul anului 2012, în componența Secției s-au produs câteva modificări: au fost aleşi doi noi membri: prof. univ. dr. Andrei Pippidi ca membru corespondent şi prof. univ. dr. Ioan Caproşu ca membru de onoare. Totodată, în cursul anului Secția a pierdut pe unul dintre membrii ei de prestigiu: acad. Florin Constantiniu.

Cea mai de seamă realizare a Secției o reprezintă apariția celor trei volume (IV, V şi VI) din ediția a II-a a tratatului *Istoria Românilor* – lucrare fundamentală a Academiei Române –, la realizarea cărora au contribuit, în calitate de coordonatori şi de autori atât membri ai Secției (academicienii: Ştefan Ştefănescu, Camil Mureşanu, Ioan-Aurel Pop, Răzvan Theodorescu, Marius Porumb, membri corespondenți: Nicolae Edroiu şi Paul Niedermaier), cât şi unii dintre membrii institutelor din subordine. S-a început sau s-a continuat procesul de pregătire a ediției a II-a şi a celorlalte 4 volume, acțiune ce urmează să fie finalizată în cursul acestui an. Totodată, prin efortul susținut al acad. Dinu C. Giurescu, coordonator şi principal autor, s-a reuşit finalizarea ultimului volum al tratatului, ce se referă la evenimentele cuprinse între 1948 şi 1989.

Membrii Secției au desfăşurat o bogată activitate ştiințifică, concretizată în publicarea a numeroase cărți şi studii. Menționăm doar câteva: *Herodotus and the Scythian problem in Romania* şi *Sciți şi agathyrsi în spațiul carpato-dunărean* (acad. Alexandru Vulpe); *Mihai Viteazul, primul făuritor al „Daciei româneşti”* (acad. Ştefan Ştefănescu); *Diplome maramureşene din sec. XVI–XVIII provenite din colecția lui Ioan Mihaly de Apşa* şi *Biserică, societate şi cultură în Transilvania sec. XVI. Între acceptare şi excludere* (acad. Ioan-Aurel Pop); *N. Iorga. Studii şi note istoriografice* (acad. Al. Zub); *Principii martiri Boris şi Gleb. Iconografie şi canonizare* (prof. Victor Spinei, m.c.); *Habitatul medieval în Transilvania* (prof. Paul Niedermaier, m.c.); *Teza ungară a celor „două jumătăți” ale Transilvaniei. Studiu critic* (prof. Nicolae Edroiu, membru corespondent); *Polonia şi Moldova față cu primejdia otomană în a doua jumătate a sec. XV. Opțiuni divergente şi convergente. O însemnare a lui Filippo Buonaccorsi* (prof. Şerban Papacostea, m.c.); *Visions of the Ottoman Empire in Renaissance* (prof. Andrei Pippidi, m.c.) etc. Se cuvine menționată şi apariția, în seria „Cărți de căpătâi”, a unui nou volum consacrat scrierilor istorice ale acad. David Prodan, ediție îngrijită de prof. Nicolae Edroiu, m.c., dar şi a tomului XXXV pe 2011 din „Memorii Secției de Ştiințe Istorice şi Arheologie”.

În cursul anului 2012, sub egida Secției s-au desfăşurat sesiunile: „Basarabia 1812” şi „150 de ani de la naşterea lui Vasile Goldiş”.

În cadrul şedinţelor de lucru, membrii Secţiei au analizat aspecte legate de promovarea unor cercetători, de desfăşurarea pregătirii prin doctorat, a avizat manuscrisele înaintate Editurii Academiei, precum şi lucrările propuse pentru premii ale Academiei.

O activitate susţinută au desfăşurat comisiile de specialitate (Comisia de heraldică, genealogie şi sigilografie, condusă de acad. Dan Berindei; Comisia de istoria oraşelor, condusă de prof. Paul Niedermaier), dar şi comisiile mixte de istorie: româno-polonă (preşedinte acad. Dan Berindei), româno-bulgară (preşedinte: acad. Dinu C. Giurescu); româno-slovacă şi româno-ungară (preşedinte: prof. Nicolae Edroiu, m.c.).

În conformitate cu prevederile înscrise în Statutul Academiei, Secţia s-a preocupat de coordonarea activităţii celor 15 institute de profil din subordine (Institutul de Istorie „N. Iorga", Institutul de Arheologie „V. Pârvan", Institutul de Studii Sud-Est Europene, Institutul Naţional al Totalitarismului, Institutul de Istoria Religiilor, toate din Bucureşti, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Institutul de Arheologie şi Centrul de Istorie şi Civilizaţie Europeană din Iaşi, Institutul de Istorie „G. Barițiu", Institutul de Arheologie şi Istoria Artei şi Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca, Institutele de Cercetări Socio-Umane din Craiova, Sibiu şi Târgu Mureş şi Institutul Bucovina din Rădăuţi).

Din dările de seamă ale acestora rezultă că atenţia a fost concentrată cu precădere spre îndeplinirea programelor şi proiectelor de cercetare, unele dintre acestea – colecţia naţională de izvoare, întocmirea de instrumente de lucru (bibliografii, dicţionare etc.), editarea operei înaintaşilor – înscriindu-se între programele prioritare ale Academiei Române. Activitatea de cercetare a membrilor institutelor din subordine s-a concretizat în publicarea a peste 200 de cărţi (volume de autor, volume colective, ediţii critice), a peste 900 de studii şi articole, apărute în publicaţii de specialitate din ţară şi din străinătate (inclusiv în reviste cotate ISI). S-a continuat lucrul la seriile: *Documenta Romaniae Historica, Călători străini despre Ţările Române, Izvoarele Răscoalei lui Horea, Documente privind Revoluţia de la 1848 în Ţările Române, Mişcarea naţională din Transilvania între 1849–1918, Atlas istoric al oraşelor din România, Bibliografia istorică a României, Dicţionarul istoric al localităţilor Olteniei, Mărturii româneşti peste hotare, Enciclopedia regimului comunist* etc. Dintre cărţile publicate de cercetătorii institutelor de profil se cuvin a fi menţionate: *The Mongols and the Black Sea Trade* (Virgil Ciocâltan); *Domni români creditori ai Curţii de la Viena* (Ileana Căzan); *Histria XV* (Iulian Bârzescu); *Aspecte ale tranziţiei de la mezolitic la neoliticul timpuriu în zona Porţile de Fier* (Adina Boroneanţ); *Tezaure dacice. Creaţia în metalele preţioase din Dacia preromană* (D. Spânu); *Diplomaţi şi diplomaţie în sud-estul european* (Daniel Cain); *Enciclopedia regimului comunist. Instituţii de partid, de stat, obşteşti şi cooperatiste* (Dan Cătănuş); *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european* (Andrei Oişteanu); *Didactica apartenenţei. Istorii de uz şcolar în România sec. XX* (Cătălina Mihalache); *O societate în căutarea onoarei* (Mihai Chiper); *Healthcare and Medicine in Moesia Inferior* (Dan Aparaschivei); *Die Griechen. Kultur und*

Geschichte in archaischer und klassischer Zeit (Alexander Rubel); *Mareşalul Ion Antonescu. Forţa destinului* (Gheorghe Buzatu); *Accademia di Romania. 1922–2012* (Veronica Turcuş); *Între filosofie şi medicină. Folclorul medical în viziunea lui Mircea Eliade şi Valeriu Bologa* (Mihaela Gligor); *The Roman Auxiliary Fort at Buciumi* (Cr. Găzdac, E. Pripon); *Românii care s-au stins. Vlahii din Carpaţii nordici şi românii din Ungaria* (Gh. Şişeştean); *Filiaşi. Istorie şi cultură pe Valea Jiului* (Cezar Avram); *Intelectualii şi expansiunea universitară în sec. XIX* (Cornel Sigmirean); *An Imagological Dictionary of the Cities in Romania represented in british Travel Literature* (Carmen Andraş, Cornel Sigmirean, Elena Butoescu, Maria Costea, Marius Crişan, Adriana Cupcea) etc.

Acestora li se adaugă publicarea „la zi" a periodicelor de specialitate: „Revue Roumaine d'Histoire", „Revista istorică", „Dacia", „Materiale şi cercetări de arheologie", „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie", „Arheologia Moldovei", „Ephemeris Napocensis", „Ars Transsilvaniae", „Transylvanian Review", „Analele Bucovinei", „Historia Urbana", „Forschungen zur Volks- und Landeskunde", „Arhivele Olteniei", anuarele institutelor din Cluj-Napoca, Târgu Mureş şi Craiova etc.

În pofida faptului că nici în anul 2012 Academia nu a mai acordat fonduri destinate săpăturilor arheologice şi nici granturilor, unele institute au depus serioase eforturi în vederea obţinerii de contracte extrabugetare şi participării la diverse cercetări arheologice la: Histria, Cârlomăneşti, Ciuperceni, Adamclisi, Schela Cladovei, Argamum, Păcuiul lui Soare, Târgşoru Vechi, din diverse aşezări din Moldova şi din Transilvania etc.

Cu eforturi financiare deosebite, institutele de profil au organizat numeroase manifestări ştiinţifice, unele dintre acestea cu participare internaţională. De asemenea, cercetătorii institutelor au efectuat deplasări peste hotare fie în cadrul schimburilor interacademice, fie ca invitaţi de unele instituţii similare străine în vederea participării la diverse manifestări ştiinţifice.

Activitatea de doctorat (cu şi fără frecvenţă) s-a desfăşurat conform programelor, în cele cinci institute acreditate, numărul celor care au obţinut calitatea de doctor în istorie în cursul anului 2012 fiind de 28. Activitatea programelor postdoctorale (POSDRU), începută în anii anteriori, în care sunt angrenaţi cercetători de la principalele institute de profil, precum şi membri ai Secţiei, a continuat.

În activitatea lor, institutele s-au confruntat însă cu o serie de dificultăţi, între care pe primul plan s-au situat cele care vizează politica de personal. În imposibilitatea angajării unor noi cercetători, s-a impus redistribuirea unor sarcini pentru a se asigura buna funcţionare a activităţii de cercetare. Greutăţi au fost întâmpinate şi în promovarea cercetătorilor la gradele I şi II. Cu toate că unii cercetători au promovat concursurile de cş. II, totuşi acţiunea nu a fost nici până acum finalizată. De asemenea, s-au întâmpinat greutăţi şi în privinţa acoperirii insuficiente a finanţărilor necesare conservării patrimoniului cultural al unor institute, a celor destinate achiziţionării de aparatură performantă, a îmbogăţirii bibliotecilor de specialitate.

O situație alarmantă se înregistrează în cazul institutelor ale căror clădiri au fost revendicate. Institutele de Arheologie şi de Istorie din Iaşi au fost evacuate, alocându-li-se provizoriu spații total inadecvate desfăşurării muncii de cercetare. Cea mai gravă situație o au bibliotecile acestor institute care, în condițiile date, nu mai pot fi folosite. De aceea se impune de urgență găsirea unor clădiri destinate acestor institute, în care să se poată instala bibliotecile de specialitate, depozitele cu material arheologic şi laboratoarele de restaurări, în aşa fel încât să se poată relua activitatea lor normală. De asemenea, se impune găsirea fondurilor necesare reparării şi a altor clădiri în care îşi desfăşoară activitatea institute ale Secției (Casa „Macca" din Bucureşti, sediul Institutului de Arheologie „V. Pârvan" sau clădirea Institutului de Cercetări Socio-Umane din Craiova).

În cazul revistelor de specialitate, se remarcă în continuare insuficiența tirajelor, ca şi ritmul defectuos de difuzare a acestora, atât în țară, cât mai cu seamă în străinătate. Revenim la propunerea noastră făcută şi în anii anteriori de a se renunța la trimiterea revistelor peste hotare de către serviciile Bibliotecii Academiei Române, fondurile pentru expediere urmând a fi alocate direct institutelor.

În pofida tuturor acestor greutăți, se cuvine apreciat faptul că membrii institutelor din domeniul arheologiei şi istoriei au desfăşurat, în cursul anului 2012, o activitate meritorie, răsplătită prin premii ori prin alegerea în organisme ştiințifice internaționale de prestigiu. Prin cărțile şi studiile publicate, prin nivelul ridicat al conferințelor susținute la diverse manifestări interne şi internaționale, prin consilierea în diverse probleme de interes național, membrii Secției şi ai institutelor de specialitate din subordine s-au afirmat ca prezențe active în viața Academiei, dar şi, în general, în cea ştiințifică din țară şi din străinătate.

ACAD. ALEXANDRU VULPE
Preşedinte
Secția de Ştiințe Istorice şi Arheologie

VI. PREMII

LISTA LUCRĂRILOR DISTINSE CU PREMII ALE ACADEMIEI ROMÂNE PE 2010

PREMIUL „VASILE PÂRVAN”

a) Lucrarea: *The Roman Army in Moesia Inferior*
Autor: **Florian Matei-Popescu**

b) Lucrarea: *Blasmusiker und Standartenträger im Römischen Heer. Untersuchungen zur Benennung, Funktion und Ikonographie*
Autor: **Cristina-Georgeta Alexandrescu**

PREMIUL „ALEXANDRU D. XENOPOL”

a) Lucrarea: *Oraşele romane de la Dunărea Inferioară (secolele I–III p.Chr.)*
Autor: **Dan Aparaschivei**

b) Lucrarea: *Statute citadine privilegiate în provinciile dunărene ale Imperiului Roman (sec. I–III p.Chr.)*
Autor: **Romeo Cîrjan**

PREMIUL „NICOLAE IORGA”

Lucrarea *Visions, prophéties et pouvoir à Byzance. Étude sur l'hagiographie méso-byzantine (IX–XI siècles)*
Autor: **Andrei Timotin**

PREMIUL „DIMITRE ONCIUL”

a) Lucrarea: *Sub semnul lui Hermes şi al lui Pallas. Educaţie şi societate la negustorii ortodocşi din Braşov şi Sibiu la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*
Autor: **Ruxandra Moaşa Nazare**

b) Lucrarea: *Relaţii politico-diplomatice ale României cu Serbia în perioada 1903–1914(29 mai/11 iunie 1903 – 15/28 iulie 1914)*
Autor: **Miodrag Ciuruşchin**

PREMIUL „NICOLAE BĂLCESCU”

a) Lucrarea: *Revoluție şi mentalitate în Țara Românească (1821–1848). O istorie culturală a evenimentului politic*
Autor: **Nicolae Mihai**

b) Lucrarea: *România în politica orientală a Franței (1866–1878)*
Autor: **Iulian Oncescu**

PREMIUL „GEORGE BARIȚIU”

a) Lucrarea: *National Ideology and the Making of a Nation: Simion Bărnuțiu and the Romanian Revolution of 1848–1849 in Transylvania*
Autor: **Cristian Ivaneş**

b) Lucrarea: *Originile şi tipologia revoluțiilor est-europene*
Autor: **Adrian Pop**

PREMIUL „MIHAIL KOGĂLNICEANU”

a) Lucrarea: *Uniunea Sovietică între obsesia securității şi insecurității*
Autor: **Laurențiu Constantiniu**

b) Lucrarea: *Istoria serviciilor de informații/contrainformații româneşti în perioada 1919–1945*
Autor: **Alin Spânu**

PREMIUL „EUDOXIU HURMUZAKI”

a) Lucrarea: *Mănăstiri şi schituri din Moldova astăzi dispărute (sec. XIV–XIX)*
Autor: **Marcu-Marian Petcu**

b) Lucrarea: *Les Daces dans la sculpture romaine. Etude d'iconographie antique*
Autor: **Leonard Velcescu** (Franța)